

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Vakgroep Slavistiek en Oost-Europakunde

**Het gebruik van de Franse taal in het dagelijks leven van de
Russische adel in de 18e en 19e eeuw**

door
Ingrid VANHOUTTE

Promotor: Prof. Dr. R. Detrez

Scriptie ingediend tot het behalen van de academische graad van licentiaat in de
Oost-Europese Talen en Culturen

Academiejaar 2006-2007

Universiteit Gent

Opleidingscommissie Slavistiek en Oost-Europakunde

Verklaring in verband met de toegankelijkheid van de scriptie

Ondergetekende, Ingrid Vanhoutte

Afgestudeerd als licentiaat in de Oost-Europese Talen en Culturen in het academiejaar 2006-2007, en auteur van de scriptie met als titel:

Het gebruik van de Franse taal in het dagelijks leven van de Russische adel in de 18^e en 19^e eeuw.

geeft de toelating deze scriptie voor consultatie beschikbaar te stellen en delen ervan te kopiëren voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting uitdrukkelijk de bron te vermelden bij het aanhalen van deze scriptie.

Ondergetekende staat toe dat melding gemaakt wordt, in de vorm van een letter, van de quotatie van de scriptie door de commissarissen.

Quotering:

Gent, 07 mei 2007

Dankwoord

Zonder de hulp van een aantal mensen was de voltooiing van dit eindwerk niet mogelijk geweest. Daarom zou ik deze personen oprecht willen bedanken.

In de eerste plaats dank ik mijn promotor Prof. Dr. R. Detrez voor het aanbrenge van het uitermate interessante onderwerp, voor zijn advies, voor de verbeteringen, opmerkingen en hulp die hij mij heeft verleend bij het tot stand brengen van deze thesis.

Mijn bijzondere dank gaat ook uit naar mijn ouders die mij doorheen het hele jaar gesteund hebben en die dit eindwerk minutieus hebben nagelezen. Ik wil hen bedanken voor de vele tips en voor de talrijke kritische, maar nuttige commentaren en aanmerkingen.

Daarnaast bedank ik ook G. Vanhoutte en S. Verheecke voor het nakijken van de tekst op spelfouten en voor de onvoorwaardelijke steun die ze mij hebben gegeven.

Inhoudstafel

1	Inleiding	1
	1.1 Doelstelling	1
	1.2 Methode	2
2	De Russische adel en zijn geschiedenis	4
	2.1 De adel vóór de komst van Peter de Grote	4
	2.2 De hervormingen van Peter de Grote (1672-1725)	5
3	Peter de Grote en het Westen	9
	3.1 De westerse koers van Peter de Grote	9
	3.2 Onderwijs en opvoeding in de tijd van Peter de Grote	11
	3.2.1 De oprichting van scholen	11
	3.2.2 Russische studenten in het buitenland	13
	3.3 De overheersing van het Duits onder Anna Ivanovna (1730-1740)	15
4	De intrede van de Franse taal aan het hof en in het leven van de Russische adel	18
	4.1 Het begin van de gallomanie onder Elizabeth (1741-1761)	18
	4.1.1 De Franse cultuur aan het Russische hof	19
	4.2 Een belangrijke verandering voor de aristocratie onder de korte regering van Peter III (1761-1762)	22

5	De gallomanie onder Catharina de Grote	24
5.1	Het bewind van Catharina de Grote (1762-1796) en haar bevoorrechting van de adel	24
5.2	De Franse schrijvers en literatuur onder Catharina de Grote	26
5.2.1	Romans en poëzie	26
5.2.2	Het Franse theater	28
5.3	De Grand Tour van de Russische adel	31
5.4	De positie en het gebruik van de Franse taal onder Catharina de Grote	32
5.5	De gallofobie onder Catharina de Grote	35
5.5.1	De Franse Revolutie	37
6	Het hoogtepunt van de gallomanie onder tsaar Alexander I (1801-1825)	39
6.1	De korte regeerperiode van Catharina's zoon Paul en de machtsovername door Alexander I	39
6.2	Het onderwijs van de Franse taal aan de kinderen van de adellijke families	41
6.2.1	Het Cadettenkorps	41
6.2.2	De Franstalige privéleraar	44
6.3	Het dagelijks leven van de vooraanstaande adellijke families in Sint-Petersburg en Moskou	51
6.3.1	Het Frans en de etiquette in de salons	52
6.3.2	De inrichting van het huis en de kledij	54
6.4	De Franse taal en de wisselwerking met het Russisch	57
6.5	De verschillende redenen van de gallomanie	60
7	De gallomanie in de 19^e eeuw	63
7.1	De Napoleontische oorlog ten tijde van de regering van Alexander I	63
7.1.1	Het jaar 1812	63
7.1.2	De maatschappij van de adel na 1812	67
7.2	De grote Russische schrijvers in de 19 ^e eeuw	69

7.3 De teruggang van de gallomanie in de tweede helft van de 19 ^e eeuw	73
7.3.1 Nicolaas I (1825-1855)	73
7.3.2 Alexander II (1855-1881) en Alexander III (1881-1894)	75
8 De teloorgang van de Russische adel	78
8.1 De adel onder de laatste tsaar Nicolaas II (1894-1917)	78
8.1.1 De laatste krachtmetingen van de conservatieve adel	80
9 Besluit	82
Bibliografie	88
Bijlagen	92
Bijlage 1: De rangentabel of čin	92
Bijlage 2: Uittreksel uit het boek <i>Oorlog en vrede</i> van L.N. Tolstoj: Een Franse brief	93
Bijlage 3: Franse gedichten van A.S. Puškin	95

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1 Doelstelling

“Eh bien, mon prince. Gênes et Lucques ne sont plus que des apanages, des поместья, de la famille Buonaparte. Non, je vous préviens, que si vous ne me dites pas, que nous avons la guerre, si vous vous permettez encore de pallier toutes les infamies, toutes les atrocités de cet Antichrist (ma parole, j'y crois) -- je ne vous connais plus, vous n'êtes plus mon ami, vous n'êtes plus мой верный раб, comme vous dites. Ну, здравствуйте, здравствуйте. Je vois que je vous fais peur, садитесь и рассказывайте.” (Tolstoj, 1968, p1.)

Op deze manier begint het wereldberoemde boek *Oorlog en vrede* van L. N Tolstoj. Met een conversatie die vreemd genoeg niet in het Russisch, maar in het Frans wordt gevoerd.

In deze scriptie wordt onderzocht welke rol de Franse taal in het tsaristische Rusland van de 18^e en 19^e eeuw speelde. Eerst en vooral wordt de vraag gesteld hoe het Frans in Rusland is terechtgekomen. Wie heeft het Frans ingang doen vinden en waarom heeft deze taal zo een belangrijke plaats kunnen innemen in het leven van de Russische adel? Wat waren de redenen voor de gallomanie? Waarom en wanneer is de taal van Voltaire uiteindelijk verdwenen uit Rusland? Verder worden er vragen gesteld over het dagelijks gebruik van de Franse taal. Er wordt bekeken wanneer, op welke momenten er Frans werd gesproken en wanneer en waarom er werd overgeschakeld naar het Russisch. In welke taal werd er hoofdzakelijk geconverseerd en gecorrespondeerd en met welke personen werd er Frans gesproken en geschreven en met welke Russisch? Gebruikte de Russische adel het Frans alleen in alledaagse conversaties of gingen ze daar veel verder

in? Werd de taal aangewend in officiële documenten? Hoe is een taal die blijkbaar prominent aanwezig was in de hoogste kringen van de samenleving kunnen verdwijnen?

Naast de vragen over de invoering, het gebruik en de verdwijning van de Franse taal, zal ook onderzocht worden hoe de taal werd aangeleerd of bijgebracht aan de kinderen van de vooraanstaande edellieden. Wie was er verantwoordelijk voor de opvoeding van de kinderen? Lag deze taak uitsluitend bij de *njanja*, hun Russische opvoedster en leerden de kinderen bijgevolg Frans en andere vreemde talen door in de huiselijke kring te converseren met hun vader en moeder? Of werden de talen hoofdzakelijk en uitsluitend aangeleerd op colleges en in instituten? Hoe perfect was het Frans dat de kinderen spraken? Werd er ook aandacht besteed aan de Franse cultuur? Welke plaats kreeg het Russisch in de opvoeding? Kenden de adellijke kinderen de Russische gebruiken en gewoonten en hoe kwamen zij hiermee in contact? Naast al deze vragen zullen we ook onderzoeken hoe de grote Russische auteurs van die tijd zoals Puškin en Tolstoj omgingen met de Franse taal. Waarom en wanneer schreven ze in het Frans? In welke omstandigheden gebruikten de personages uit hun romans het Frans en in welke omstandigheden praatten ze Russisch? Hoe werden deze bekende auteurs in het Frans ingewijd? Welke invloed had het Frans op hun romans en op hun eigen leven?

In deze scriptie zal op deze vragen een gestructureerd antwoord gegeven worden. Het gaat in de eerste plaats om een onderzoek naar een cultureel aspect in het dagelijks leven van de Russische adel. Het gaat over de rol die deze taal in het leven van de adel speelde. Dit is geen linguïstisch onderzoek naar de invloeden van de Franse taal op de Russische of omgekeerd, noch een vergelijkende studie van deze twee talen.

1.2 Methodie

Het is interessant te onderzoeken waarom de bovenlaag van een natie zodanig gefascineerd werd door een buitenlandse cultuur dat deze het openbare leven volledig kon beheersen. Het is boeiend na te gaan hoe bij de adel een vreemde taal en cultuur de eigen cultuur zodanig overheerste zodat deze laatste volledig naar de achtergrond werd geschoven. Hierdoor raakte de adel volledig vervreemd van de onderlagen van de bevolking.

Dit onderzoek is gestart bij boeken en artikels die de cultuurgeschiedenis van Rusland behandelen. Daarin werd de gallomanie van de adel kort uiteengezet aan de hand van concrete voorbeelden. Om dieper in te gaan op deze informatie, werden de

bibliografieën achteraan deze boeken geraadpleegd. Ook de zoektocht op het internet leverde een aantal interessante bronnen op. In de bibliografie van nagenoeg al deze werken dezelfde belangrijke bron, *La culture Française en Russie* uit 1913 van de schrijver Emile Haumant, terug te vinden. (Haumant, 1913, Parijs) Deze bron bevatte een schat aan informatie. De beperkte stukken uit eerder geraadpleegde bronnen, die de gallomanie slechts kort behandelden en vermeldden dat de adel Frans sprak, werden hier uitvoeriger besproken en afzonderlijk belicht. Daarnaast werden ook citaten uit literaire werken van Tolstoj en Puškin gebruikt om de beweringen uit deze scriptie te bekrachtigen en de gallomanie van de personages te staven.

Na een lange zoektocht naar informatie over de verfranse maatschappij, in casu van de adel, en de raadpleging van een groot aantal recente bronnen, kwamen we tot de conclusie dat er eensgezindheid bestaat tussen de historici over de rol van het Frans en de Franse cultuur in Rusland. Deze scriptie is het resultaat van een studie van de verschillende bronnen die over dit onderwerp bestaan en geeft een overzicht van de stand van het onderzoek over de gallomanie van de Russische adel in de 18^e en 19^e eeuw.

Hoofdstuk 2

De Russische adel en zijn geschiedenis

Om te kunnen begrijpen hoe het mogelijk was dat de Russische adel zo gefascineerd was door een vreemde Westerse taal, en hiermee wordt niet enkel het Frans bedoeld, maar ook het Duits en het Engels, achten we het noodzakelijk om een kort overzicht te geven van de geschiedenis van de Russische adel.

2.1 De adel vóór de komst van Peter de Grote

De adel in Rusland uit de 17^e eeuw was eigenlijk een verzamelnaam voor een zeer verscheiden en heterogene groep. Tot deze adel behoorden onder andere grootvorsten, vorsten, Baltische prinsen, en zelfs prinsen die afstamden van vroegere Mongoolse overheersers die zich blijvend in Rusland hadden gevestigd. Tussen de tsaar en de edelen was in de loop der jaren een noodzakelijke band gegroeid. De tsaar en de adel hadden elkaar nodig om de eigen positie veilig te stellen en om hun macht te versterken. De adel die de tsaar trouw diende, kreeg hiervoor in ruil privileges of materiële voordelen. De adel groeide bijgevolg uit tot een verdienstenadel. Op deze manier ontstond een onderscheid tussen de edelen die van de tsaar een erfelijk leengoed verkregen, de *votčina*, en de edellieden die een niet-erfelijk leengoed kregen, de *pomest'e*. Naast de verschillen in afkomst ontstonden op die manier ook verschillen door de aard van het adeldom, de ouderdom van het geslacht of de grootte van het grondbezit. Hierdoor werd een hiërarchische opbouw van de posities van de edellieden gevormd en groeide bij de edellieden de drang om hun eigen status veilig te stellen ten opzichte van andere minder belangrijke adellijke geslachten. (Wladimiroff, 1989: 55-56) Deze hiërarchische opbouw leidde tot de indeling van de adel in verschillende klassen. Bovenaan stonden, net onder de tsaar en zijn familie, de leden van de hoogste klasse van de dienstadel. Een

klasse lager bevond zich de provinciale adel, de middenklasse, wiens taak hoofdzakelijk was te dienen in de cavalerie van de tsaar. Deze twee klassen samen bezaten ongeveer twee derde van alle landbouwgrond in Rusland. De eerste klasse was echter aanzienlijk rijker en welvarender dan de tweede provinciale klasse. In deze laatste bevonden zich bijvoorbeeld edellieden die nauwelijks grond bezaten noch boeren die de grond bewerkten. (Moss, 1997: 196-197)

2.2 De hervormingen van Peter de Grote (1672-1725)

De moderne Russische adel ontstond tijdens de regeerperiode van Peter de Grote. Deze opmerkelijke tsaar wilde Rusland losmaken uit het isolement en uit de verstarring waarin het ten opzichte van het Westen was geraakt. Hij interesseerde zich bijgevolg meer voor de kwaliteiten en capaciteiten van zijn mensen dan voor hun afkomst. Hij verafschuwde de erfelijke privileges van de vooraanstaande edellieden en streefde ernaar de erfelijke adel te vervangen door edellieden die door hun eigen verdiensten waren opgeklommen. Daarom voerde Peter de Grote de rangentabel of de *čin* in. (bijlage 1) Deze tabel was gebaseerd op de hiërarchie van de overheidsfuncties in Pruisen en Frankrijk en liet toe dat ook personen uit lagere niet-adellijke klassen lid konden worden van de adellijke klasse. De tabel omvatte alle rangen binnen het staatsapparaat, dit wil zeggen de ambtelijke rangen, maar ook de rangen bij de marine, het leger en het hof.

De rangentabel bestond uit veertien rangen die elk verbonden waren met persoonlijke rechten. Militairen konden derhalve de persoonlijke adel verwerven door de lagere officiersrang van de veertiende rang tot en met de zevende rang te bekleden. Ambtenaren moesten hiervoor functies bekleden van de achtste tot en met de vijfde rang. Maar men kon ook de erfelijke adel verwerven. Hiervoor moest een militair opklimmen tot de zesde rang en een ambtenaar tot de vierde rang. (Wladimiroff, 1989: 56-57) Elke rang bepaalde de aard van de kledij, de manier waarop men zich verplaatste of de hoeveelheid personeel die er in dienst was. De promotie naar een hogere rang betekende een verandering van het uniform. Een witte broek werd bijvoorbeeld vervangen door een zwarte of een rood lint veranderde in een blauw of een zilverkleurig lint. Elke edelman die tot een bepaalde rang behoorde, kreeg ook zijn eigen aanspreektitel. Wie tot de twee hoogste rangen behoorde werd aangesproken met de titel *Uwe Hoge Excellentie*. Leden van de derde en vierde rang kregen de aanspreektitel *Uwe Excellentie*, leden van de vijfde *Uw Weledelgeboren heer* en tot leden van de zesde tot en met de achtste rang richtte men

zich met de titel *Uwe Hoogedelachtbare*. De overigen kregen de titel *Uw Edele*. De rangentabel vormde een belangrijk gegeven in het leven van de adel. Bij de afhandeling van officiële documenten, moest er ondertekend worden met de familienaam en de rang. Edelen die door een bepaalde reden tot geen enkele rang behoorden, zelfs als ze al een vergevorderde leeftijd hadden, moesten het formulier ondertekenen met *minderjarig persoon* (die nog geen rang had). (Rjabcev, 1997) Naast de kledij en de titels bepaalde de rang eveneens hoe de edelman werd behandeld door andere leden. Er bestond een strikte etiquette die voorschreef hoe leden van lagere rangen zich dienden te gedragen ten opzichte van hoger geklasseerde edellieden. Een lagere edelman was verplicht om op te staan wanneer er een hogere edelman bij hem in de buurt kwam. Bij een banket bepaalde de rang ook de plaats aan tafel en bijgevolg ook het moment van bediening. Het niet navolgen van al deze regels kon opgevat worden als een zware belediging. Een edelman die op reis was en zijn paarden wilde vervangen, moest edelen met een hogere rang laten voorgaan, zelfs als hij al veel langer op nieuwe paarden aan het wachten was. Een edelman uit de eerste drie rangen, mocht maximaal twaalf paarden meenemen, een uit de vierde tot de zesde klasse, acht, waardoor het voor een edelman uit de laagste klassen soms heel lang wachten was op nieuwe, frisse paarden. (Lotman, 1994: 31)

Peter had de rangentabel niet enkel ingevoerd om ook niet-edellieden de kans te geven hogere posities te verwerven, maar wilde door de tabel eveneens een betere controle krijgen over de reeds bestaande en de machtige edellieden. Hij wilde dat ook zij actief meestreden om een plaatsje in de bovenste rangen te veroveren door middel van een kwaliteitsvolle scholing en een degelijke opleiding. Vóór het beleid van Peter de Grote kon de meerderheid van de adel lezen noch schrijven. (Figes, 2002: 39) Peter wilde dit, mede door de invoering van de rangentabel, veranderen. Om een respectabele rang te verwerven, moesten de leden beschikken over een degelijke kennis; edellieden die geen basisopleiding hadden genoten, werden al snel als tweederangsburgers beschouwd. Sommige edellieden moesten van Peter zelfs een bekwaamheidstest in de wiskunde afleggen om hun kennis te bewijzen. Als ze hierin faalden werd het hen verboden om te trouwen. (Sonderegger, 2003: 3) Doordat het echter voor iedereen mogelijk was geworden om toe te treden tot de klasse van de adel, groeide, vooral na Peter de Grote, het aantal edellieden spectaculair. In 1755 waren nog honderdzevenenvijftig van de honderdneuentachtig edellieden oorspronkelijk van adel. Een eeuw later, in 1850, hadden al duizend vierhonderdenacht mannen de achtste rang bereikt waarvan vijfhonderdveertig niet-edellieden. Om deze sterke stijging wat in te perken werd in

1845 de norm verhoogd en moest men in plaats van rang zes rang vijf bereiken en in 1856 rang vier om de erfelijke adel te verwerven. De oorspronkelijke adel voelde zich steeds meer bedreigd in hun positie. Een belangrijke troef om zich blijvend te onderscheiden van de oprukkende lagere adel bestond in het nastreven van een betere opleiding. Zij hadden als een van de enige klassen geld en tijd om de opleidingen te financieren en op die manier hun positie te vrijwaren. (Hosking, 1997: 154-155)

Maar de rangentabel was niet de enige verdienste van Peter de Grote. Hij legde eveneens de grondslag voor de organisatie van de adel en zijn officiële status in de maatschappij. Alle edelen kregen dezelfde kansen en werden samengebracht in een stand die de naam *šljachetstvo* kreeg. Deze benaming was afkomstig uit het Pools dat het woord *szlachta* (in het Russisch *šljachta*) gebruikte om zijn adel aan te duiden. Dit begrip was op zijn beurt afkomstig van het Duitse woord *Geschlecht* (geslacht). Later werd deze benaming vervangen door de term *dvorjanstvo*, het huidige Russische woord om de adel en de edelen aan te duiden. In de *šljachetstvo* werd de adel onderverdeeld in zes categorieën. Deze categorieën werden bepaald aan de hand van de manier waarop de adelstand bereikt was, de aard van de titel en de afkomst van de edele. Tot de eerste categorie behoorde de adel die zijn status te danken had aan een persoonlijke gunst van de heerser binnen de laatste honderd jaar, wat de adellijke persoon bijvoorbeeld verkregen had door een adelsdiploma of adelbrieven. De tweede categorie bestond uit de militaire adel, gevolgd door de ambtelijke adel en de adel van buitenlandse herkomst. Tot de vijfde categorie behoorde de adel met de titel van prins, graaf of baron. De laatste categorie bestond uit de adellijke families die al vóór Peter de Grote, al meer dan een eeuw, tot de adellijke stand behoorden. (Hartley, 1999: 17)

Een laatste maar belangrijke hervorming van Peter de Grote die we hier opnoemen was de invoering van de dienstplicht. De edellieden werden verplicht levenslang te dienen als militair in het leger of als ambtenaar. Een edelman die een militaire loopbaan ambieerde diende als soldaat te beginnen zonder enig voorrecht ten opzichte van andere soldaten uit andere klassen. De adel werd met andere woorden een dienstadel die volledig afhankelijk was geworden van de tsaar. In ruil voor hun diensten verwierven de edellieden wel enkele nieuwe rechten of ontvingen ze land en lijfeigenen. Het verschil tussen *pomest'e* en *votčina* werd opgeheven en aldus kwam alle grond die de edellieden in gebruik hadden in erfelijk bezit. Deze landgoederen konden de edelen kwijtspelen of ze konden hun rang verliezen indien ze verdacht werden van ontrouw ten opzichte van de tsaar of hun staatsdiensten niet vervulden. (Wladimiroff, 1989: 57) Doordat de

edellieden echter sterk gericht waren op de dienst die ze verplicht waren te vervullen, ontstond er tussen hen een sterke rivaliteit en waren ze niet in staat een eenheid te vormen. Ze voelden zich concurrenten en leefden voor de *č'in*, voor hun rang. Ze wilden een zo hoog mogelijke rang bereiken en dat was hét doel in hun leven. Onder latere heersers zoals Catharina II werden er allerlei veranderingen doorgevoerd om de adel al dan niet gunstig te stemmen of aan zich te binden. Onder Peter III vervaagde de afhankelijkheid van de edellieden ten opzichte van de tsaar doordat hij de dienstplicht afschafte, maar hier wordt verder in deze scriptie gedetailleerder op ingegaan. (Van de Staaij, 1990: 204)

We hebben kort duidelijk gemaakt hoe de hiërarchie van de Russische adel eruitzag vanaf de tijd van Peter de Grote. Door diens rangentabel begon voor de edellieden en niet-edellieden de klim naar de top van de tabel, die hoofdzakelijk bereikt kon worden aan de hand van een goede scholing en opleiding. De bestaande edellieden voelden zich bedreigd in hun positie door de opkomst van de niet-edellieden en beseften dat een degelijke opleiding een van de enige manieren was om zich blijvend te onderscheiden. In de volgende hoofdstukken gaan we na hoe die opvoeding gerealiseerd werd en hoe en waarom de Franse taal in het dagelijks leven van de adel werd geïntroduceerd.

Hoofdstuk 3

Peter De Grote en het Westen

Peter de Grote vond, zoals in het vorige hoofdstuk werd vermeld, de opvoeding en het onderwijs uiterst belangrijk en wilde deze bevorderen aan de hand van de rangentabel. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe Peter de Grote dit doel trachtte te realiseren. Zijn grote voorbeeld hiervoor vond hij in de westerse cultuur die hij vol overtuiging probeerde te introduceren in Rusland. Zo werd de basis gelegd voor de fascinatie voor westerse talen en het Frans in het bijzonder.

3.1 De westerse koers van Peter de Grote

Peter de Grote wordt vandaag nog steeds beschouwd als de grootste westersgezinde tsaar uit de Russische geschiedenis. Vóór zijn regering werd de adel vooral beïnvloed door het Oosten, maar toch waren er ook toen al westerse elementen in de Russische cultuur aanwezig, bijvoorbeeld in de 17^e eeuwse literatuur en kunst. Er was zelfs een aparte wijk in Moskou, de *nemeckaja sloboda* of Duitse wijk, waar vreemdelingen in de 16^e en 17^e eeuw gedwongen werden te wonen. (Sonderegger, 2003: 2) In deze wijk bracht de jonge Peter veel van zijn tijd door. Hij had namelijk een hekel aan het oude Moskovië met haar oude structuren en archaïsche cultuur en aan de afkeer die er ten opzichte van het Westen heerste. Hij wilde Rusland geheel verwestern en om de westerse gewoontes te leren kennen, maakte hij een aantal reizen naar het buitenland. Om incognito te blijven, reisde hij onder de naam Peter Michajlov. Achttien maanden lang reisde hij in de jaren 1697-1698 door de grote zeemachten uit die tijd, Engeland en Nederland. Hij leerde er talrijke diplomatieke vaardigheden en maakte er kennis met de westerse politieke instellingen, onder andere met het Britse parlement in Engeland. Peter was echter het meest

geïnteresseerd in de wetenschap en techniek, vooral de techniek die betrekking had op de scheepvaart. Hij werkte op een scheepswerf in Nederland en bezocht in Londen de sterrenwacht en de academie van de wetenschappen. Hij rekruteerde op zijn reizen meer dan zevenhonderdvijftig westerse experts en bekwame vaklui en kocht er materiaal om zijn eigen vloot en leger te versterken. Zo nam hij de structuur van de marine over van de Engelsen en de Nederlanders wiens militaire scholen een kopie waren van de Pruisische. Het rechtssysteem ontleende hij van de Duitsers. Hij stichtte het huidige Sint-Petersburg, een nieuwe hoofdstad, die een van de meest westerse steden van Rusland zou worden doordat hij de adel die er woonde, dwong een meer Europese levensstijl aan te nemen. Hij hield de adel voor hoe ze moesten wonen, hoe ze moesten eten tijdens banketten, hoe ze zich moesten gedragen en beleefd converseren. Hij schreef hen voor hoe ze door de stad moesten rijden, op welke manier ze zich dienden te kleden en hoeveel bedienden ze, naargelang hun stand, moesten bezitten. Tijdens een andere poging om de adel te verwestersen, voerde Peter Europese titels in zoals de titel van graaf. (Figes, 2002: 34-36) Peter I dwong de edelen om hun baarden af te scheren en om westerse kledij te dragen. Er bestond zelfs een boete voor boeren met een baard die een stad wilden binnentreden. In 1699 veranderde hij de Russische kalender. Een jaar begon niet langer op één september, maar op één januari en de jaartelling begon, net zoals in het Westen, met de geboorte van Christus. (Moss, 1997: 229-233)

In het jaar 1717 maakte Peter de Grote een tweede, kortere reis door Europa en hij bezocht ditmaal ook Frankrijk. Hoewel onder Peters regering de Duitse invloed in Rusland dominanter was, had hij ook oog voor de Franse levenswijze. Hij wilde Rusland europeaniseren, maar zag dat het Frans in Europa een belangrijke invloed. Zowel in Wenen, Pruisen als in de Nederlanden waren er belangrijke Franse invloeden in de omgangstaal en de levensstijl aan het hof. (Haumant, 1913: 12-13) Na afloop van deze reis werd in Rusland in 1717 een etiquettegids uitgebracht, *Le Miroir honnête de la jeunesse*, die toen reeds aangaf hoe een goede edelman zich in het bijzijn van anderen diende te gedragen en “qui indiquait, entre autres, que la connaissance des langues étrangères permet de distinguer un homme comme il faut d’un imbécile ignorant” (de Grunwald, 1975: 28). Dit betekende eveneens dat het Frans de adellijke mannen en vrouwen de kans gaf om met elkaar te converseren zonder dat het huispersoneel hen begreep. (Rogger, 1960: 92)

3.2 Onderwijs en opvoeding in de tijd van Peter de Grote

Tussen Europa en Rusland lag in de tijd vóór Peter de Grote een wereld van verschil op het vlak van onderwijs en vorming. Terwijl in West- en Midden-Europa in de 17e eeuw in de grote steden universiteiten ontstonden en een ware golf van uitvindingen Europa overspoelde, waren er in Rusland amper onderwijsinstellingen te vinden. In privébibliotheken stonden slechts enkele buitenlandse boeken, want er werden maar weinig Russische boeken gedrukt en bovendien werden deze boeken in veel gevallen enkel als curiositeit bijgehouden. Een Franse reiziger meldde in 1689, nadat hij een reis naar Rusland had ondernomen, dat slechts één Rus Frans sprak en maar vier Latijn en gaf hiermee een voorbeeld van de abominabele talenkennis van de Russische hogergeplaatsten. Het was natuurlijk wel zo dat de westerse reizigers over het algemeen goed opgeleide intellectuelen waren en de grote onwetendheid die ze op hun reizen naar Rusland aantroffen, veralgemeenden. Ook in West- en Midden-Europa was de grote massa hoofdzakelijk analfabeet, maar in Rusland konden zelfs veel leden van de adel amper lezen en schrijven. Ook Peter de Grote had een ontoereikende opvoeding gekregen, maar zag in dat hier een taak voor hem was weggelegd. Hoewel hij deze taak hoofdzakelijk en aanvankelijk op zich nam om een bekwame dienstenadel te kunnen vormen, heeft zijn beleid inzake onderwijs veel veranderd in het toen nog middeleeuwse Rusland. Onder zijn regering ontstond geleidelijk aan een nieuw soort elite die beschikte over militaire, architecturale en wiskundige vaardigheden en die de klassieke geschiedenis en vreemde klassieke en moderne talen kende. (Hughes, 1998: 298-299, 325)

3.2.1 De oprichting van scholen

In het Russische rijk waren in 1630 en 1687, vóór Peters regering, amper twee instituten voor het hoger onderwijs opgericht, respectievelijk de Kiev Academie en de Slavisch-Grieks-Latijnse Academie, die op eerstgenoemde was gebaseerd. Aan een heel beperkt aantal leerlingen werd hier Latijn, filosofie en theologie gedoceerd. Er waren geen onderverdelingen in leerjaren, geen leerboeken en de scholen hadden vooral een godsdienstige basis. Peter de Grote werd over het algemeen als een seculiere vorst beschouwd en was vooral geïnteresseerd in de wetenschap, maar toch waardeerde en ondersteunde hij deze academies. Hij had de Kerk nodig om zijn regering te

rechtvaardigen en wou een alliantie tussen godsdienstige en wetenschappelijk-technologische waarden smeden. Er werd bijvoorbeeld zo'n alliantie gevormd toen er een nieuwe academie in Sint-Petersburg werd opgericht waar er aardrijkskunde, geschiedenis, rekenkunde, geometrie en fysica werd onderwezen naast lessen over retoriek, metafysica, theologie. Dit alles werd in het Latijn gedoceerd. Peters invloed was duidelijk, want er waren ook excursies, zeillessen, dramalessen, debatten en praktische oefeningen waarbij de leerlingen werden aangeleerd hoe ze een stevig fort moesten bouwen. (Hughes, 1998: 300).

Er werden tijdens en na Peters regering verschillende academies geopend in Sint-Petersburg, Kiev en Moskou. In drie jaar tijd werden er vijfenveertig kerkelijke scholen opgericht. Maar Peters aandacht ging vooral uit naar de militaire en technische scholen. In Azov bevond zich een zeevaartschool en er werden een artillerieschool, een ingenieursschool en een medische school gesticht. Naar het voorbeeld van een Engelse school die Peter had bezocht, opende hij in Moskou de Wiskunde- en Navigatieschool. Hij wierf Engelse leraren aan die de leerlingen in deze school wiskunde en navigatietechnieken aanleerden. Hier was de onderwijstaal het Engels, maar zowel leraren als leerlingen droegen Franse kledij. Toen de hogere klassen verhuisden naar Sint-Petersburg, werd een Fransman van de Franse zeevaartscholen in Toulon en Rochefort aangesteld als directeur. De leerlingen werden door hem aangesproken met de naam *gardemariny* van het Franse *gardes de la marine*. Er werden daarnaast ook leraren aangeworven die de leerlingen Latijn, Frans en Duits moesten bijbrengen. (Hughes, 1998: 301-302)

De Wiskundige school en diens opvolger, de zeevaartschool, bracht een eerste generatie van Russische landmeters, cartografen en astronomen voort. Op hun beurt moesten ze in de provincies de kinderen van de adel en van de leden van de kanselarij onderwijzen in de zogenaamde cijferscholen, die gevestigd waren in kloosters en parochiezalen. De kinderen leerden er rekenen en de basis van de meetkunde. Hiervoor ontvingen ze een diploma. De jonge edelen werden op de verschillende leeftijden van twaalf, zestien en twintig jaar, soms zelfs in het bijzijn van Peter de Grote zelf, gecontroleerd op hun kennis. Ze moesten bewijzen dat ze voldoende geletterd en wiskundig onderlegd waren. Wie niet slaagde, kon ingezet worden als ordinaire zeeman of zijn landgoederen konden geconfisqueerd worden. Sommigen onder hen moesten verplicht lessen volgen om een certificaat of een diploma, dat hun eveneens de toestemming verleende om te huwen, te ontvangen. Een rijk echtpaar dat hun zoon de

toestemming had gegeven om te huwen zonder dat hij eerst zijn opleiding had voltooid, werd veroordeeld tot handenarbeid. (Hartley, 1999: 126) Het was voor Peter de Grote echter ook belangrijk dat de vrouw een degelijke opleiding kreeg (hoewel dit pas later onder Catharina de Grote belangrijker werd). Volgens hem was het huwelijk zelfs onvermijdelijk verbonden met de scholing van de vrouw. Peter verordende daarom een bijzondere oekaze voor adellijke dames. Indien ze niet in staat waren om hun familienaam te schrijven, kregen ze geen toestemming om te huwen. Ondanks deze (ondoeltreffende) maatregel bleven veel vrouwen tijdens de regeerperiode van Peter de Grote ongeletterd. (Lotman, 1994: 75-76)

In 1715 werden er leraren naar de provincies uitgezonden met de bedoeling dat de kinderen uit alle lagen van de bevolking konden genieten van een opleiding. Slechts een beperkt aantal jongens konden van dit privilege genieten. Niet alleen omdat er veel leraren tekort waren, maar vooral omdat ook in Rusland, net zoals in Europa, kinderarbeid gebruikelijk was. Sommige edellieden gingen niet akkoord met de aanwezigheid van kinderen uit lagere klassen en ten gevolge van hun pesterijen werden soms leerlingen van adellijke afkomst geweigerd in deze scholen. Jongens van rijke edellieden kregen thuis privélessen, sommige armere adellijke kinderen kregen les van de dorpspriester. Ondertussen probeerden de edellieden meer greep en zeggenschap te krijgen over de onderwijsinstellingen. Zij wilden een exclusieve en superieure scholing voor hun kinderen en dit werd gerealiseerd door het Cadettenkorps dat in 1730 werd opgericht en waar alleen adellijke kinderen werden toegelaten. Deze school wordt verder in deze scriptie nog uitvoeriger besproken.

Naast deze officiële scholen bestonden er ook privé scholen. In Moskou was er een Jezüietenschool waar er Latijn, wiskunde en Duits werd gedoceerd. Nog succesvoller was de Duitse school, het Glück Gymnazium dat was opgericht door Ernst Glück. Op het programma stonden de klassieke vakken zoals aardrijkskunde, filosofie, wiskunde en Latijn, maar ook Grieks, Hebreeuws, Frans, Zweeds, dans en dressuur. Op een school in Tobolsk leerden de leerlingen de bijbel lezen, psalmen zingen en gebeden opzeggen. (Hughes, 1998: 303-305)

3.2.2 Russische studenten in het buitenland

Net zoals Boris Godunov in de 16^e eeuw stuurde Peter de Grote studenten naar het buitenland om daar de nodige (talen)kennis op te doen. In 1697 werden er zestig

studenten naar het buitenland gestuurd, waarvan veertig naar Italië en twintig naar Nederland trokken. Het jaar daarop vertrok Peter zelf met een nieuwe groep studenten naar Europa. De studenten werden er als assistenten aan een kapitein of een scheepsbouwer toevertrouwd om er de nodige praktische ervaring op te doen. Oorspronkelijk verliep het verblijf er niet zo vlot omdat de studenten slecht voorbereid waren en ze amper hun eigen taal machtig waren, om maar niet te spreken over hun kennis van vreemde talen. Hierdoor verloren ze veel tijd vooraleer ze konden beginnen aan hun eigenlijke opleiding. (Hughes, 1998: 306) Later werden de verblijven beter georganiseerd en was er in elk land een opzichter aanwezig die de studenten opving en begeleidde. Deze studenten waren niet noodzakelijk van adel en ze leerden er de meest uiteenlopende zaken. Sommigen werkten in schrijnwerkerijen of ijzersmederijen, anderen leerden over de handel, studeerden vreemde talen, filosofie in Parijs of kunst en architectuur in Italië. De meest bezochte landen waren Nederland, Frankrijk, Engeland en Italië. Leerlingen van de Latijnse scholen werden naar Perzië gestuurd om er Turks, Arabisch en Perzisch te leren. Het verblijf in het buitenland was niet altijd al rozengeur en maneschijn. Sommige studenten werden uitgebuit of slecht behandeld en leefden in armoede. Toen ze evenwel terug in Rusland kwamen, werden ze met respect behandeld en werden ze aanzien als een aanwinst voor het land. Ze werden ingezet als vertalers van buitenlandse school- en andere boeken over wetenschap en cultuur die aanvankelijk in de oorspronkelijk taal werden ingevoerd. Er waren slechts weinig goede Russische vertalingen zodat er meestal van de brontekst moest geleerd worden. De scholen fungeerden daarom als de allereerste vertaalbureaus in Rusland. (Sonderegger, 2003: 3-4) Maar ondanks alle inspanningen bleef het aantal geschoolde jongens heel laag. Voor veel zonen van de edellieden bleef het aantal voorzieningen ontoereikend of was er een tekort aan enthousiasme. De meeste jongens konden slechts een beperkt aantal basiswoorden lezen, wat ze voornamelijk leerden van een dorpspriester, en meestal helemaal niet schrijven. In alle nieuw opgerichte scholen volgden in het totaal amper een paar duizend leerlingen les. Veel leraren waren daarenboven onbekwaam en bijgevolg moesten zowel leerkrachten als leerbenodigdheden uit het westen ingevoerd worden. (Hughes, 1998: 307-309)

Peter leverde heel wat inspanningen om zijn volk de mogelijkheid te geven een opvoeding te genieten, maar toch bleef het resultaat relatief ondermaats. Hooggeschoolde Russen waren eerder de uitzondering dan de regel. Bovendien lag de nadruk vooral op de wetenschap en de handel en was de kennis van vreemde talen eerder

bijzaak. Als een Rus al een buitenlandse taal sprak, dan was dit vooral het Duits, een taal die toen werd gebruikt om handel te drijven en veeleer de taal was van de techniek. Pas onder de opvolgers van Peter de Grote deed het Frans als elitetaal langzaam zijn intrede, wat in de tweede helft van de 18^e eeuw leidde tot een ware gallomanie, een overdreven voorliefde voor alles wat Frans was. (Hughes, 1998, 330-331) Toch lag de basis van deze gallomanie bij Peter de Grote door diens modernisering naar West-Europees voorbeeld. In zijn zomerverblijf, genaamd Peterhof, dat werd opgericht naar het voorbeeld van Versailles, stond een paleis met de naam Monplaisir en de bedienden droegen kostuums die een kopie waren van de uniformen van de bedienden uit Versailles. (Haumant, 1913, 28-29) Ook de architectuur in onder andere Sint-Petersburg, de nieuwe kalender en andere westerse kledij die Peter had ingevoerd, de Arabische cijfers, westerse leenwoorden en de eerste Russische krant hebben op de een of andere manier geleid tot de gallomanie die in de 18^e en 19^e eeuw het leven van de Russische adel zou beheersen en meer in het algemeen tot de imitatie van allerlei westerse voorbeelden door de Russische adel. (Moss, 1997, 242)

3.3 *De overheersing van het Duits onder Anna Ivanovna (1730-1740)*

Na de dood van Peter de Grote in 1725 volgden een paar kortere regeerperiodes van Catharina I en Peter II waarin respectievelijk Peters buitenlandse politiek werd voortgezet en teruggekeerd werd naar de situatie van in het oude Moskovië. In 1730 kwam Anna Ivanovna (dochter van Ivan V) aan het bewind. Onder haar beleid waren er vooral invloeden waar te nemen van de talrijk aanwezige Duitsers. Het Duits was toen nog veel dominanter aanwezig aan het hof, in het leger en in de onderwijsinstellingen dan het Frans. (Rogger, 1960: 94) De bekende wetenschapper en schrijver Michail Lomonosov studeerde vijf jaar aan de universiteit van Marburg in Duitsland en werkte na zijn terugkeer naar Rusland aan de academie van de wetenschappen dat gedomineerd werd door Duitse wetenschappers. Hij schreef Russische poëzie en proza waarvan de syntaxis duidelijk Duitse (meer dan Franse) invloeden vertoonde. Belangrijk was echter dat een aantal jaren later de Duitse studenten, samen met de Russische studenten in Duitsland, beïnvloed werden door de Franse filosofen en de 18^e eeuwse Verlichtingsideeën. Daarna was niet langer Duitsland, maar Frankrijk de populaire bestemming van de Russische studenten geworden. (Moss, 1997: 318-319)

Onder Anna's regering werden een aantal toegevingen gedaan ten aanzien van de adel. De militaire en ambtelijke (levenslange) staatsdienst die onder Peter de Grote was ingevoerd, werd gereduceerd tot een periode van vijftig jaar en in een adellijk gezin waar meer dan één zoon werd geboren, werd één daarvan vrijgesteld van de dienstplicht zodat deze zich ten volle kon wijden aan het beheer van de landgoederen. Onder Anna's beleid werd ook het Cadettenkorps opgericht, een exclusieve school voor edellieden, waardoor de adellijke studenten niet meer verplicht waren als gewone soldaat te dienen, maar de kans kregen om onmiddellijk officier te worden. Het beleid van Anna werd voornamelijk beschouwd als een beleid ten voordele van de adel. Dit kon onder meer verklaard worden door het feit dat Anna zelf onder de controle stond van Duitse ministers en raadsman die haar gebruikten om de eisen die ze stelden voor hun eigen belang, door te voeren. Deze raadsman waren zowel Baltische als niet-Baltische Duitsers zoals onder andere A.I. Ostermann, B.C. Münnich en de belangrijkste adviseur E.J. Biron. (Moss, 1997: 253-254) Deze adviseurs hadden een belangrijke invloed op zowel het binnenlandse als het buitenlandse beleid van Anna. Velen van hen weigerden zich aan te passen aan de Russische cultuur. Biron bijvoorbeeld weigerde Russisch te leren en stond erop dat alle correspondentie met hem in het Duits werd gevoerd. (Rogger, 1960: 93) Gedurende de hele 18^e eeuw tot het midden van de 19^e eeuw bleven de Duitsers toch min of meer aanwezig. Ze bevolkten hoofdzakelijk militaire en diplomatieke posten waar namen als Lievens, Pahlens, Benckendorfs en Kleinmichels frequent voorkwamen. Al onder de regering van Peter de Grote hadden ze het recht verkregen om de Duitse taal te blijven gebruiken en om te leven onder de Duitse wetgeving. Door deze privileges waren ze heel loyaal ten opzichte van de tsaar die hen daarom beloofde met hoge functies. Het was pas op het einde van de regering van Anna dat er reactie kwam op de vele Duitsers die talrijke belangrijke posten innamen. Er werd geschat dat zo'n dertig procent van haar entourage bestond uit Duitsers en een aantal Polen. Elizabeth, de dochter van Peter I, keerde zich later tegen de Duitsers en stuurde velen van hen in ballingschap. Toch werd ook zij bijgestaan door veel niet-Russen en tot in het midden van de 19^e eeuw werd er in het beleid van de tsaren voortdurend afgewisseld tussen gevoelens van vertrouwen en afkeer ten opzichte van de Duitsers. (Hosking, 1997: 160-162)

Tijdens het beleid van Anna traden vreemde talen steeds meer op de voorgrond. De kennis van vreemde talen en culturen, zeker wat betreft de literatuur, werd steeds populairder bij de Russische elite. Tijdens de regering van Anna werd als het ware de

basis gelegd voor de gallomanie die later onder de regering van Elizabeth verder tot ontwikkeling zou komen. Door de steeds grotere vertrouwdheid van de Russische elite met vreemde culturen, begon men al in bepaalde omstandigheden in een vreemde taal met elkaar te praten. In een handleiding die ging over goed gedrag en over hoe een jonge heer zich diende te gedragen, stond te lezen dat het gewenst was, zeker in het bijzijn van bedienden, te converseren in een vreemde taal zodat het onderscheid tussen heer en bediende benadrukt werd. Ook later, in de 19^e eeuw, toen het Frans de dagelijkse omgangstaal werd onder de elite, werd deze taal onder andere gebruikt als geheimtaal om in het bijzijn van bedienden met elkaar te kunnen praten. Tijdens Anna's regering beheersten al een behoorlijk aantal geschoolde edellieden de Franse taal omdat dit toen al de graad van scholing van een aristocraat aangaf, maar gaf men er tijdens zakelijke gesprekken toch de voorkeur aan om Duits te spreken. (Sonderegger, 2003, 4-5)

De fascinatie van Peter de Grote voor het westen opende de grenzen van Rusland voor allerlei vreemde invloeden. Oorspronkelijk waren deze invloeden hoofdzakelijk waar te nemen in de domeinen van de techniek en de wetenschap en overheerste daardoor het Duits. Er werden scholen opgericht om bekwame mensen te vormen die konden meehelpen in het besturen van het land. Studenten gingen naar het buitenland waar ze geconfronteerd werden met westerse culturen en talen. Vreemde talen werden onder Anna Ivanovna steeds meer een onderdeel van het dagelijks leven van de Russische adel. Tijdens haar regeerperiode in het begin van de 18^e eeuw nam het Duits de belangrijkste plaats in. In het volgende hoofdstuk gaan we verder in op de politiek van de dochter van Peter de Grote, Elizabeth, die de politiek van Anna verwierp en zich richtte op het Frans, wat de definitieve aanzet zal vormen voor de gallomanie.

Hoofdstuk 4

De intrede van de Franse taal aan het hof en in het leven van de Russische adel

In dit hoofdstuk bekijken we hoe het Frans, na de regering van Anna, door Elizabeth aan het hof werd geïntroduceerd en ten slotte werd overgenomen door de gehele Russische adel.

4.1 Het begin van de gallomanie onder Elizabeth (1741-1761)

Vlak voor haar dood in 1740, duidde Anna Ivanovna Ivan VI, de kleinzoon van haar zus, aan als haar troonopvolger. Maar een jaar later, in 1741, pleegde Elizabeth, de dochter van Peter de Grote, een coup op het Winterpaleis en eiste ze de troon op. Ze werd gesteund door de paleiswachten en de leden van de adellijke klasse die de invloed van de vele Duitse adviseurs, waaronder Biron, beu waren. Elizabeth had hen beloofd een eind te maken aan de overheersing van de Duitse vreemdelingen aan het hof. Dit wist ze te bereiken door deze Duitse adviseurs naar Siberië te sturen. Elizabeth wou wel de politiek van het open venster op het westen van haar vader, Peter de Grote, hernemen. (Moss, 1997: 256-257) Maar al gauw nam aan het hof het Frans de plaats in van het Duits. En ten slotte werd dit Frans nog veel dominanter dan dat het Duits ooit geweest was. De Duitse adviseurs, ministers en officieren maakten plaats voor de Franse modevormen, boeken, etiquette en vooral de Franse taal. (Rogger, 1960: 46) Dit was echter op dit ogenblik niet zo verwonderlijk. De Franse cultuur was gedurende de 18^e eeuw in heel Europa de dominante cultuur geworden. Aan de meeste andere Europese hoven werd Frans gesproken en hadden de Franse gewoonten hun intrede gedaan. Een frappant voorbeeld hiervan was Frederik II van Pruisen die liever Frans dan Duits sprak en zijn

brieven meestal in het Frans schreef. De vreemdheid van de gallomanie lag dus niet in het feit dat er Frans werd gesproken aan het hof en bij de adellijke families, maar wel in het feit dat het Frans in het begin van de 19^e eeuw zo een belangrijke plaats innam (soms zelfs belangrijker was dan hun moedertaal, het Russisch), alsook dat dit fenomeen zich zo lang in de geschiedenis heeft blijven voordoen, tot in het begin van de 20^e eeuw. (Sonderegger, 2003: 5-7)

4.1.1 De Franse cultuur aan het Russische hof

Onder Peter de Grote werd de adel, die een voorbeeldfunctie had ten opzichte van het gewone volk, verplicht zich westers te kleden. Via deze adel probeerde Peter de Grote de westerse cultuur, wetenschap en de westerse talen bereikbaar te maken voor de hele bevolking. Hij wilde aldus het niveau van de Russen op een hoger peil brengen. Tijdens het bewind van Peter de Grote kwamen reeds Fransen naar Rusland. Naast militairen en ingenieurs overheersten vooral de beroepen van lakei, kok of handelaar. Onder het bewind van Elizabeth sijpelde de Franse cultuur langzaam binnen in de Russische elitaire samenleving. Beginnende aan het hof werd de Franse kledij, de Franse kunst en de Franse taal hoe langer hoe meer de norm voor de hele Russische hogere adel. De westerse gerichtheid van Peter werd onder Elizabeth volledig Frans. Doordat het Frans stilaan de bovenhand nam in het leven van de adel, werd voor het eerst een belangrijk onderscheid gemaakt tussen opgeleide en onopgeleide klassen in de Russische samenleving. Dit onderscheid op basis van de opleiding was voorheen nooit zo nadrukkelijk geweest. (Ungebaun, 1950: 32) De wetenschappelijke kennis namen de Russen, vooral onder Peter de Grote, over van de Duitsers. De sociale kennis, zoals de gedragsnormen, cultuur en literatuur, werd overgenomen uit Frankrijk. Dit was toen de heersende en dominante cultuur in het westen. Deze kennis werd aanvankelijk verworven door de Russische leerlingen die aan buitenlandse universiteiten gingen studeren. Later kwamen privéleraren die thuis les gaven aan de rijke aristocratische kinderen. Reeds onder Elizabeth kwam een aanzienlijk aantal Fransen naar Rusland om er hun moedertaal aan de jonge adel aan te leren. Velen van deze Fransen waren onopgeleid om les te geven en bezaten zelf maar een beperkte algemene kennis. Onder hen bevonden zich bijvoorbeeld lakeien, kappers of avonturiers. (de Grunwald, 1975: 28) Ook in hun jonge tijd hadden de prinsesjes Anna en Elizabeth reeds les gehad van een

oudleraar Sr. Rambourg. Het betrof voornamelijk les in dans en opvoeding, Duitse beleefdheid en hoe ze complimentjes moesten geven in het Frans. (Haumant, 1913: 30)

De adel nam de Franse cultuur eerst maar oppervlakkig over omdat dit nu eenmaal de mode was aan het hof. Tot het midden van Elizabeths regering was het nog niet gebruikelijk de Europese cultuur in privékringen na te streven. Toen Elizabeth voor het eerst een Frans toneelstuk liet opvoeren met Franse acteurs, die zij speciaal uit Frankrijk had laten overkomen, was de opkomst zo laag dat ze de afwezige edellieden een boete gaf van vijftig roebel. De edellieden kwamen ten slotte toch maar naar de voorstellingen, ook om hun reputatie hoog te houden. Dit gedwongen contact met de Franse taal en cultuur deed hen inzien dat de kennis van het Frans voor hen onontbeerlijk was om erbij te horen. Ook hun kinderen werden om die reden naar de voorstellingen meegenomen. (Haumant, 1913: 79) Een beduidende toename van het aantal Fransen in Rusland en het echte begin van de gallomanie kwam aan het einde van de jaren vijftig van de 18^e eeuw. In 1757 werd een Frans-Russische alliantie gevormd die de culturele en politieke banden tussen Rusland en Frankrijk aanhaalde. Het aantal Fransen in Rusland steeg spectaculair. Er werden acteurs uitgenodigd of beeldhouwers, architecten en schilders die door Elizabeth werden gevraagd les te geven aan de Academie van Schone Kunsten, die ze eigenhandig had opgericht. Ook in het leger waren de Fransen, vooral na 1757, frequent aanwezig. (Haumant, 1913:42-45) Maar ook omgekeerd ondernamen veel leden van de Russische adel reizen naar Parijs, dat door hen werd beschouwd als een voorbeeld van en voor heel Europa. Sommigen lieten er hun ziektes behandelen of gingen er studeren, maar velen dachten vooral aan hun aanzien en prestige en Haumant beschrijft dit als “avoir vu Paris, pour un Russe, c’est déjà la même chose que, pour un musulman, avoir vu la Mecque” (Haumant, 1913, 56). Toen de Russische edelman daarna terugkeerde naar Sint-Petersburg, vertelde hij meestal vol vuur over wat hij in die prachtige stad gezien had. Hij uitte het verlangen die stad als het ware over te brengen naar Sint-Petersburg, haar en haar volk te imiteren, hun kledij en voeding na te bootsen, kortom om zich te gedragen als een Europeaan. Al ten tijde van Anna en Elizabeth werden er Franse meubels ingevoerd, Franse kunstwerken en standbeelden gekocht, maar Catharina II ging later nog een stapje verder. Onder Elizabeth kwamen ook Franse snuisterijen erg in trek, zoals kleine zakhandspiegeltjes, geparfumeerde handschoenen en etuis. Ze liet zelfs speciaal kisten vol met Franse stoffen overbrengen omdat de etiquette voorschreef dat er aan het hof minstens drie keer per dag gewisseld werd van kledij. Ook de Franse wijnen waren erg in trek aan het hof van Elizabeth. Er werd nog amper wodka of Engels bier

geschonken, maar in de plaats daarvan Franse wijnen en champagne. Hierbij werd ook de Franse keuken wel gesmaakt, want Elizabeth had haar eigen Franse kok, Formay, die op haar aanvraag patrijs met truffels bereidde. Maar ook de Duitse, Italiaanse en Russische keuken bleven nog belangrijk en werden nog vaak geserveerd. (Haumant, 1913: 69-77) Op het einde van de 18e eeuw werd het zelfs als de plicht van de adel beschouwd om op de tafels enkel uitheems voedsel en drank te voorzien en om Franse koks in te huren. Er waren slechts weinig aristocraten die toen géén buitenlandse kok in dienst hadden. (Moss, 1997: 300)

De ontspanning was heel belangrijk aan het hof. Elizabeth organiseerde bijvoorbeeld verkleedpartijtjes waarbij de gasten zich verkleedden als kozakkenhetman, Nederlandse matroos of Franse musketier. Ook heel populair was de Franse komedie en het ballet. Reeds onder Anna werd de eerste groep balletdansers ontvangen onder de leiding van de Fransman Nicolas Landet die de Petersburgse elite liet kennis maken met een nieuw genre, het menuet, dat later onder Elizabeth met veel gratie en enthousiasme werd gedanst. Het genre van de komedie, gekopieerd naar het voorbeeld van de Franse komedie, werd echter nog populairder. Er werden Russische komedies opgevoerd. Franse dansers en Italiaanse zangers en zangeressen vulden het podium. Elizabeth wilde daarna ook meer serieuze stukken laten opvoeren en probeerde grote Franse acteurs aan te trekken, maar deze hadden niet veel succes. Pas na de dreiging met een boete, woonden de edellieden deze voorstellingen, zoals eerder vermeld, toch bij. (Haumant, 1913: 77-79) Ten slotte ging de Russische adel inzien dat Peters hervormingen in verband met de opvoeding en het onderwijs, de wetenschappelijke opleiding en ook op andere sociale vlakken hen veel mogelijkheden kon verschaffen. Door deze betere vorming konden zij zich onderscheiden van de lagere adel en de niet-adel. Dit betekende eigenlijk dat de hogere adel, om zijn positie te bestendigen en om zich boven de lagere klassen te verheffen, zijn eigen Russische cultuur verloochende en een vreemde westerse levensstijl ging aannemen. (Hosking: 1997: 156) Bovendien werd het Frans voor deze elitaire adel een bindmiddel en voelden zij zich als behorende tot de Europese elite:

“The nobility, as its service obligations became less onerous, discovered that the acquisition of French culture was a factor of social distinction welcomed at court and in society, and that it supplied those elements of *bon ton* which characterized most of the European nobility. To become French meant to become European.” (Rogger, 1960: 46-47, cursief in origineel)

Het is moeilijk om te zeggen wanneer het Frans zo populair werd dat het ook in de aristocratische huizen frequent en vloeiend werd gesproken. Het begon oorspronkelijk met Russische zinnen doorspekt met Franse woorden, maar vloeiende waarschijnlijk over naar een permanent gebruik van de taal aan het hof en bij de edelen, op het einde van Elizabeths regering. Russische historici zijn het er algemeen over eens dat het wijdverbreide gebruik van het Frans bij de Russische aristocratie zijn oorsprong had in de dominantie van de taal aan het hof van Elizabeth. Het lijkt logisch dat de taal zijn intrede deed samen met de verschillende Franse cultuurvormen die werden ingevoerd in Rusland aan het einde van de jaren vijftig van de 18^e eeuw. Deze werd al gauw door de Russische aristocraten aan het hof, waar het Frans ten tijde van Elizabeth voornamelijk werd gesproken, overgenomen en verspreid. Een vertrouweling van Elizabeth, prinses Daškova die in het laatste decennium van Elizabeths regering opgroeide, schreef hierover dat ze werd onderwezen in vier verschillende talen en vloeiend Frans praatte. Ze vermeldde hierbij dat ze maar gebrekkig Russisch sprak wat aangaf dat ook bij haar thuis Frans als alledaagse omgangstaal werd gesproken. Toch moest ze Russisch leren om met de leden van haar schoonfamilie te kunnen praten, wat duidelijk maakt dat niet in alle families het Frans al was doorgedrongen. Algemeen kunnen we dus besluiten dat het wijdverbreide gebruik van het Frans in Petersburgse en Moskouise huishoudens zijn oorsprong had tijdens Elizabeths regering. Dit leidde op het einde van de 18^e en eerste helft van de 19^e eeuw tot een ware gallomanie bij de aristocratie onder de regering van Catharina II en Alexander I. (Sonderegger, 2003: 7-9)

4.2 Een belangrijke verandering voor de aristocratie onder de korte regering van Peter III (1761-1762)

Elizabeth werd na haar dood in 1761 opgevolgd door Peter de derde, de zoon van haar zus Anna. In februari van het jaar 1762 schreef hij een manifest uit voor de vrijheid van de adel. Daarin schafte hij de verplichte staatsdienst voor edellieden af en verleende hij hen zo de vrijheid om naar het buitenland te reizen. In het manifest stond te lezen dat edellieden niet langer gedwongen werden om de staat te dienen omdat ze door hun onderwijs en hun loyaliteit enthousiast en uit vrije wil de staatsdienst uitvoerden. In werkelijkheid hadden de meeste edellieden echter te weinig land en lijfeigenen om daarvan te kunnen leven en waren ze verplicht de staat te blijven dienen. Het manifest opperde evenwel dat de adel nu in principe een morele verplichting had om de staat te

dienen en vond het ook de plicht van de adel om zijn kinderen te laten onderwijzen. Het drong er eveneens op aan dat luie edelen die hun plicht verzuimden, werden uitgestoten. Een aantal beperkingen bleven echter van kracht zoals de mogelijkheid tot confiscatie van hun landgoederen na hun dood door de staat, maar toch betekende het manifest een stap vooruit voor de edelen en hun vrijheid. In zijn korte regeerperiode liet Peter III daarnaast ook de Russische buigingen in de kerk vervangen door Franse *révérences*. (Haumant, 1913: 79) Hij verwierp ook de Russische cultuur en bewonderde het buitenland in verregaande mate, in het bijzonder Pruisen en diens heerser Frederick de Grote. Dit was zeer tegen de zin van zijn onderdanen en zes maanden na zijn troonsbestijging werd hij door zijn vrouw Catharina II en haar aanhangers van de troon gestoten. (Moss, 1997: 259-260)

Tijdens Elizabeths regering werd het Frans steeds belangrijker aan het hof. De edellieden namen dit gebruik over, vooral na de Frans-Russische alliantie van 1757, en allerlei Franse gebruiken en cultuurelementen doken op in het leven van de Russische edelman. In het volgende hoofdstuk zien we hoe ook onder Catharina de tweede deze trend zich voortzette en uitmondde in een ware gallomanie.

Hoofdstuk 5

De gallomanie onder Catharina de Grote

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de ware gallomanie zich volledig ontwikkelde onder tsarina Catharina de Grote en op welke vlakken de adel daartoe heeft bijgedragen.

5.1 Het bewind van Catharina de Grote (1762-1796) en haar bevoorrechtiging van de adel

Catharina de Grote werd geboren als Sophie Augusta Fredericka in een stadje Stettin in het toenmalige Pruisen. Haar vader was een minder belangrijke Duitse prins en op huwbare leeftijd vertrok ze naar Rusland waar ze aan het hof in het Frans werd aangesproken. Zij had, als Duits prinsesje, echter ook een Franse opvoeding gekregen van de Franse juffrouw Gardel. Zoals in het vorig hoofdstuk werd vermeld, was het Frans ook gangbaar aan het Pruisische hof. Ook hier nam de adel deze trend over. Catharina groeide op tot een intelligente en belezen vrouw. Tot haar favoriete schrijvers behoorden onder andere de grote Franse Verlichtingsschrijvers Voltaire en Montesquieu, wat een belangrijke invloed zou hebben op haar later beleid. Catharina was een hardwerkende, ambitieuze vrouw en ze begreep dat ze, om de harten van haar toekomstige Russische onderdanen te winnen, de Russische gewoonten en de Russische taal moest leren. Voor haar huwelijk met Peter de derde nam ze het orthodoxe geloof over en veranderde haar naam in Catharina. In het jaar 1762 stootte ze haar man, Peter III, met behulp van haar minnaar Grigorij Orlov van de troon. Ze zorgde er zorgvuldig voor dat ze haar ambtenaren behaagde en belangrijke adellijke families zoals de Golicyns, Naryškins, Saltykovs en Trubeckojs te vriend hield zodat die haar bleven steunen. Deze invloedrijke families controleerden de belangrijkste posities, maar Catharina lette erop dat ze niet té veel macht verwierven. Net zoals Peter de Grote vond

ze het maar niets om met luie mensen te werken en in 1763 reorganiseerde ze de senaat omdat ze meer bekwame senatoren wou die meer specifieke kennis hadden over de besturing van een land. Beetje bij beetje verwierf Catharina steeds meer macht. Om haar bestuur efficiënter en ontegensprekelijk te maken, gaf ze de opdracht de Russische wetten in een codex vast te leggen. Ze ging hiervoor onder andere te leen bij het werk *L'Esprit des lois* uit 1758 van haar favoriete schrijver Montesquieu. Ze begon te corresponderen met verschillende Franse Verlichtingsschrijvers zoals Voltaire, Diderot en Jean d'Alembert. Hun invloed was duidelijk terug te vinden in haar instructies betreffende deze grondwet of codex. Ze schreef dat Rusland een Europese staat was, dat wetten het volk ten goede moesten komen, dat lijfstraffen tennatuurlijk en onredelijk waren en dat strenge censuur alleen maar leidde tot onwetendheid. Maar ondanks haar verlichte ideeën was Catharina de Grote een absolute tsarina. (Moss, 1997: 266-270)

Doordat Catharina de Grote, een Duitse prinses, erin geslaagd was als niet-Russische vorstin de macht te grijpen in Rusland, was ze verplicht te steunen op de adel. Om deze steun te behouden, voorzag ze de adel van veel privileges die gebaseerd waren op de voorrechten die de adel in haar eigen geboorteland verworven had. Ze wilde de adel een eigen plaats en betekenis geven in de maatschappij. De beste manier om Rusland te organiseren, leek haar door decentralisatie van het bestuur, in tegenstelling tot Peter de Grote die zijn beleid gesteund had op centralisatie. In 1775 vaardigde Catharina een statuut uit voor de administratie van de provincies in het Russische rijk, waardoor de adel bepaalde rechten verkreeg in de nieuwe gouvernementen, provincies en districten. Het werd toegestaan om adelsverenigingen te vormen en in elk gouvernement kwam er een Raad van de Adel, waarin de vertegenwoordigers van het desbetreffende gouvernement zetelden. Ze dienden adelsboeken bij te houden waarin alle edelen die in het bezit waren van landgoederen in hun gouvernement werden ingeschreven. Dit betekende dat grondbezit een criterium was om tot de adel gerekend te worden, wat dus niet voor alle edelen mogelijk was. Het aantal edelen steeg snel, mede doordat alle mannelijke nakomelingen van een edelman die een erfelijke rang bezat, de adeldom erfden en niet enkel de oudste zoon. Aan het einde van Catharina's regering telde de adelstand zo'n één miljoen achthonderduizend leden. Het overgrote deel daarvan was erfelijk, maar slechts een klein deel was afstammeling van de vroegere bojaren en de oorspronkelijke hovelingen. De meeste leden van de adelstand waren voortgekomen uit de *čín* of hadden de adelstand verworven door adelsdiploma's. Door voortdurende gebiedsuitbreiding onder Peter de Grote en Catharina de Grote, was ook een relatief groot

deel van de edelen van niet-Russische afkomst. Tot de adelstand behoorden een groot aantal Baltische baronnen, Kaukasische kans en beys (vroegere Turkse eretitel) van de Krimtataren. In 1785 vergrootte Catharina opnieuw de mogelijkheden van de adel om te participeren in de politieke instellingen en verhoogde ze hun collectieve status. Ze vaardigde het Handvest van de Adel uit, waarin ze de adel een groot aantal rechten toekende, die de bijzondere positie van de adel wettelijk erkenden. Een aantal voorrechten waren bijvoorbeeld het exclusieve recht om lijfeigenen te bezitten, recht op bezit van land, vrijwaring van lijfstraffen, vrijstelling van bepaalde belastingen en vrijstelling van dienstplicht. Edelen zonder titel kregen eveneens het voorrecht om in het buitenland officieel de titel *chevalier* of *Ritter* te gebruiken. Door de decentraliserende politiek van Catharina en het handvest in 1785 was de adel nu hervormd tot een volledig geprivilegieerde klasse. (Wladimiroff, 1989: 57-58)

5.2 De Franse schrijvers en literatuur onder Catharina de Grote

5.2.1 Romans en poëzie

Na alle hervormingen onder Catharina ten voordele van de adel en de voorgaande hervorming door Peter III, onderging de adel een sociale opwaardering en werd ze een welopgevoede en welopgeleide klasse. Elizabeths beginnende gallomanie kon eerder gezien worden als een decadent en snobistisch streven naar allerlei Franse modevormen. De intelligente en goed opgeleide Catharina daarentegen was een bewuste bewonderaarster van de Franse literatuur en een toegewijde leerlinge van de Franse Verlichtingsfilosofie. Ze correspondeerde met Voltaire en Rousseau in onberispelijk Frans en werd beschermeling van Diderot toen ze hem hielp om zijn *Encyclopédie*, die in Frankrijk om politieke redenen werd geweigerd, in Rusland uit te geven. (Sonderegger, 2003: 8-9) Het was onder haar regering dat het Frans als echte cultuurtaal zijn intrede deed en de kennis van deze taal de weg naar hogere rangen effende:

“Именно в царствование этой императрицы совершенное владение французским стало одним из главных условий светского воспитания, своего рода отличительным признаком людей, относящихся к дворянскому сословию, «ключом», открывавшим двери в высший свет.”
(Guseva, 2003)

“Het was precies tijdens de regering van deze heerseres dat de volledige beheersing van het Frans één van de hoofdvoorwaarden was van een mondaine opvoeding, een distinctief kenmerk dat mensen die tot de adellijke stand behoorden, onderscheidde, een «sleutel», die de deuren naar de hogere society opende.”

Reeds ten tijde van Peter de Grote waren er Franse boeken te vinden in enkele Russische privébibliotheken die gehouden werden als curiositeit of die hoofdzakelijk handelden over techniek en wetenschap en die wel eens werden geconsulteerd maar nauwelijks echt gelezen. Echte literaire boeken waren zelfs lange tijd na Peter de Grote een zeldzaamheid. In 1746 waren er een aantal privébibliotheken, zoals die van vice-kanselier Simon Voroncov, die pas in 1753 min of meer vorm begonnen te krijgen met werken zoals *l'Encyclopédie* van Diderot en *Le dictionnaire* van Mercier en in 1759 met *L'Esprit des Lois* van Montesquieu. Maar onder Catharina II veranderde deze beperkte inhoud van de bibliotheken en de beperkte kennis van de grote Franse klassiekers. Catharina de Grote was één van de eersten die een grote collectie van westerse, en meer in het bijzonder Franse, literatuur aanlegde. Tijdens haar regering getuigde het van goede smaak om de grote Franse auteurs in prachtige weelderige boekbanden te bezitten. De edellieden begonnen zich met grote belangstelling en onbegrensd enthousiasme te verdiepen in de Franse literatuur. Sommige edellieden en ook Catharina zelf hadden speciale afgevaardigden die in Parijs verbleven en de boeken opstuurden naar Rusland. Anderen die er zelf heen trokken om er te studeren, verzamelden Latijnse en Franse klassiekers en talrijke werken van de toenmalige filosofen. Na 1770 ontstond er een ware handel in voornamelijk Franse boeken tussen Sint-Petersburg en Parijs. Ook in de provincies lieten de edellieden Franse boeken en kranten via de post of speciale venters tot bij hen komen. Op het einde van de 18^e eeuw waren er in de steden talrijke boekhandels waar hoofdzakelijk buitenlandse boeken te vinden waren. Russische werken van Russische schrijvers waren zeldzaam, zonet onbestaande, maar er waren wel veel vertalingen van de buitenlandse Franse, Engelse en Duitse boeken te vinden. Er werden vertalingen gemaakt van talrijke Franse schrijvers zoals Boileau, Corneille en vooral van Racine. Twee van zijn belangrijkste tragedies, *Andromaque* en *Phèdre*, uit respectievelijk 1668 en 1677 waren belangrijk onderzoeksmateriaal voor heel wat Russische literatuurstudenten. Door deze schrijvers maakten de Russische edellieden ook kennis met hun Frans prozawerk. Het oeuvre van de Verlichtingsfilosoof Pierre Bayle stond in alle

bibliotheken, net zoals de werken *Les aventures de Télémaque* en *L'Education* van aartsbisschop en leermeester François Fénelon. De volgende generatie Russische edellieden had het echter meer voor de werken van de Franse filosoof Montesquieu. Zijn werken *Lettres persanes* uit 1721, *Le Temple de Gnide* uit 1724 en *L'Esprit des Lois* uit 1750 waren waanzinnig populair en werden veelvuldig vertaald naar het Russisch. De meest geliefde schrijver was echter Voltaire. Van zodra zijn werken verschenen in de boekhandels, werden ze gretig gekocht. De drieduizend exemplaren van zijn *Philosophie de l'Histoire* die in Sint-Petersburg werden ingevoerd, waren op zeven dagen uitverkocht. Zijn oeuvre werd gelezen en bestudeerd in de lessen van de adellijke jongens en uit het hoofd geleerd. Zijn theaterstukken werden overal opgevoerd, vertaald en gekoesterd als een schat. Kleine filosofische werkjes waarin nieuwe ideeën naar voor werden gebracht over de hervorming van Rusland vielen ook in de smaak. Maar naast deze hoofdzakelijk filosofische werken, kwamen ook andere literatuurvormen als romans en poëziewerken in de belangstelling. De roman *Numa Pompilius* uit 1786 van de Franse poëet Jean-Pierre Claris de Florian die het had over actualiteit, politiek en de liefde was terug te vinden in menig privébibliotheek. (Haumant, 1913: 104-119) Door deze overvloed aan Franse werken, ontstond er aanvankelijk een Russische pseudo-literatuur waarvan de basis eigenlijk Frans was. De belangrijkste Russische schrijvers en hun werken van de 18e eeuw waren bijvoorbeeld satires van vorst Kantemir, odes van Tredjakovski en Sumarkov en komedies van Denis Fonvizin. Ze probeerden een Russische nationale literatuur te vormen, maar dit had maar weinig succes. Veel van de uitgaven waren namelijk niet veel meer dan een gewone vertaling van de ingevoerde Franse werken waarbij de Franse namen vervangen waren door namen van Russische personages en de plaats van de actie simpelweg verplaatst werd naar Rusland. Ook aan het hof werd een groot aantal Franse stukken gerussificeerd door Catharina's hofschrijver Vladimir Lukin. Er werden in Rusland tussen 1725 en 1800 niet minder dan vijfhonderd literaire oeuvres gepubliceerd, waarvan er slechts zeven van Russische makelij waren. (Figes, 2003: 67)

5.2.2 Het Franse theater

Een andere belangrijke ontspanningsvorm was, net zoals in de tijd van Elizabeth, het theater. Onder Elizabeths regering werd het eerste Russische theater aan het hof opgericht door een aantal studenten onder leiding van Aleksandr Sumarkov waarin ze werken van Racine, Molière en Shakespeare opvoerden. Het Russische publiek was

echter niet altijd even aandachtig, want Sumarkov klaagde over toeschouwers die luider praatten dan de acteurs, luidruchtig hun noten kraakten of zelfs klappen uitdeelden. Veel toeschouwers kwamen soms alleen maar om naar het ballet te kijken, om een welbepaalde acteur of actrice aan het werk te zien of om de kostuums te bewonderen. Vanaf 1770 kwam hier echter verandering in dankzij het eerder vermelde genre van de Franse komedie. Er werden vanaf dat moment ook theaters opgericht in de steden of in de scholen. Moskou telde in 1787 niet minder dan vijftien theaters. De voorstellingen, meestal komedies, waren niet altijd in het Frans, maar er werden wel altijd Franse stukken opgevoerd. Tragedies waren minder in trek omdat deze moeilijker te spelen waren. Bij groothertog Paul passeerden in enkele weken tijd de meeste Franse klassiekers de revue, al dan niet in vertaling, zoals *Annette et Lubin* van Favart en *le Faux Savant* van Jacques Du Vaure, een komedie in vijf bedrijven. Daarna gingen de acteurs op theatertoer door Sint-Petersburg en speelden ze in zo'n vijftien tot twintig salons van de Petersburgse adel. Heel populair was ook *Le Barbier de Seville* van Beaumarchais dat zo veel succes had dat het wel vijftig keer in Sint-Petersburg werd opgevoerd. Er werd vol spanning uitgekeken naar zijn volgende werk, *Le mariage de Figaro* dat met veel enthousiasme onthaald werd. Natuurlijk kon ook Molière niet op het lijstje ontbreken. Zijn stukken werden al onder Elizabeth in het Frans theater in Sint-Petersburg opgevoerd en ook de vertalingen konden op veel belangstelling rekenen. (Haumant, 1913: 81-83, 108, 117)

De privétheaters waren voor de adel echter belangrijker. De aristocratie vond dat in de openbare theaters te veel gewoon volk zoals klerken en kooplieden aanwezig waren en ze gaf er de voorkeur aan in eigen kringen te vertoeven. Daarom was het volgens hen ook veel beschaafder om naar het privétheater te gaan op persoonlijke uitnodiging van de gastheer. De belangrijkste adellijke families zoals de Šeremet'evs, de Gončarovs of de Tolstojs hadden op het einde van de 18e eeuw en in het begin van de 19e eeuw allemaal een theater waar horige acteurs in meespeelden en dat niet moest onderdoen voor het hoftheater van Catharina de Grote (zoals het Hermitagetheater in het Winterpaleis en het Chinese theater in Tsarskoe Selo). Catharina de Grote spoorde de aristocratie aan om de (Franse) cultuur in de armen te sluiten en ze stimuleerde de adel om zich te interesseren voor de hoogfranse theaterstijl. Ze schreef zelf ook toneelstukken en opera buffa's, een operagenre dat ontstaan was in Italië uit de improvisatiekomedie en dat later veel invloed zou hebben op de Russische opera's. De theaters namen tijdens haar regeerperiode een centrale plaats in, vooral op het platteland waar de adel zich na de afschaffing van de

dienstplicht had teruggetrokken en waar hij zich ten volle aan de cultuur kon wijden. De tweede helft van de 18^e eeuw en de eerste helft van de 19^e eeuw wordt daarom wel eens de gouden eeuw van het plezierpaleis genoemd omdat in die periode allerlei kunstvormen en theaters op het platteland ontstonden. Landgoederen werden, zoals Figes het zo mooi formuleert, eilanden van de Europese cultuur in het Russische boerenland genoemd. (Figes, 2002: 58)

Catharina de Grote was ook zeer geïnteresseerd in de Franse opera. Toen ze in 1762 de troon besteeg, nodigde ze kort daarna een Frans operagezelschap uit naar het hof in Sint-Petersburg. De hofopera was één van de beste van heel Europa. Naast Franse opera's, werden er ook Italiaanse en de allereerste Russische opera's opgevoerd. Verscheidene grote werken gingen hier in première, zoals bijvoorbeeld de Russische première van *L'Amitié à l'épreuve* van André Grétry in 1779. In 1775 woonde ze een voorstelling bij van de Franse opera in het openluchttheater van Pëtr Šeremet'ev. De Šeremet'evs waren verre verwanten van de Romanovs en deze hadden zich in de loop van de achttiende eeuw ontwikkeld tot een rijke familie die nauwe banden had met het hof en al veel stukken land had verworven door hun trouwe dienst aan de tsaar. Het succes van zijn Franse opera bij Catharina zette hem ertoe aan om een echt theater te bouwen dat groot genoeg was voor de decorwisselingen van de grote Franse opera's. Zijn zoon Nikolaj, die door zijn buitenlandse reizen door Frankrijk en Italië goed vertrouwd was met de opera, leerde de lijfeigen acteurs de technieken van de Franse opera aan. Tot zijn gezelschap behoorde ook een Franse zangleraar, privéleraren Frans en Duits en buitenlandse balletmeesters. In het theater van Šeremet'ev werd de grondslag gelegd voor het Russische ballet. Er werden meer dan twintig Franse en Russische balletten gecreëerd. Dit waren de eerste Russische balletten die in Rusland werden opgevoerd. (Figes, 2002: 36,47-49, 58-60)

Het lezen van Franse klassiekers en het bijwonen van Franse toneelstukken en opera's werd een echte rage onder Catharina de Grote. De Russische adel werd volledig ondergedompeld in de Franse literatuur en cultuur. De bewering van Catharina de Grote dat Rusland een Europese staat was, werd bewaarheid: het was Frans geworden. (Sonderegger, 2003: 9)

5.3 De Grand Tour van de Russische adel

In de 18^e eeuw werd er vaak gereisd. Wie het zich kon veroorloven, wou Europa zien. Naargelang het doel van de reis konden deze reizigers in twee groepen ingedeeld worden. De ene soort kwam naar Europa om professionele redenen en wou er vooral de kennis van zijn vak bijschaven. Veel Russische kunstenaars hadden namelijk hun vak in het buitenland geleerd. Tredjakovski, de eerste echte Russische dichter, had gestudeerd aan de universiteit van Parijs. De eerste wereldlijke Russische schilders, Andrej Matveev en Michail Avramov hadden de knepen van het vak geleerd in Frankrijk en Nederland. De Russische musici reisden dan weer naar Italië. (Figes, 2003: 78) De andere soort reizigers waren de Russische toeristen, hoofdzakelijk diplomaten, ambassadeurs of leden van de vooraanstaande adel of met andere woorden leden van de belangrijkste families aan het hof zoals bijvoorbeeld de Voroncovs, Kurakins, Dolgorukovs, Saltykovs, Šeremet'evs en Golovins. Het moet niet gezegd dat veel van deze families door deze reizen nog meer gefascineerd raakten door de Franse tradities. Door de Europese opvoeding moest de jonge Rus zich even goed thuis voelen in Parijs als in Sint-Petersburg en moest hij het gevoel hebben dat hij nu deel uitmaakte van de Europese beschaving en cultuur. (Figes, 2003: 70-71) Deze reizigers waren vooral jonge mannen die nog niet aan een bepaalde staatsdienst gekoppeld waren en door de reis hun status aanzienlijk konden en wilden verhogen. Deze trend was reeds waar te nemen aan het einde van Elizabeths regering. Maar vooral na de afschaffing van de dienstplicht in 1762, trokken veel aristocratische jongemannen de wereld in. De *Grand Tour*, zoals deze reis genoemd werd, was een onmisbaar ritueel geworden voor een jonge edele in de overgang van jongeling naar volwassene. De reis naar Europa, waarbij het vooral de bedoeling was om er iets bij te leren, bestond natuurlijk al langer, maar de *Grand Tour* was een algemeen fenomeen geworden voor alle Europese edellieden en dus ook voor de Russische edelen die hen imiteerden. Die reis vormde hen, bepaalde hun reputatie en misschien hun carrière en was heel belangrijk voor de verdere loop van hun leven. Na hun terugkeer in Rusland, drukte het feit dat ze in Parijs of Versailles geweest waren, een stempel op hun latere sociale en culturele leven in Rusland. Op het einde van de reis kochten de reizigers allerlei luxeproducten om hun collectie in Rusland verder uit te breiden en lieten ze ook na hun terugkeer nog juwelen, boeken, koetsen en andere zaken uit Parijs overbrengen. Veel ouders stimuleerden hun kinderen om de reis te ondernemen waardoor een nieuwe wereld voor hen openging en ze kennismaakten met nieuwe goede

gewoontes en buitenlandse talen. De reis was als een kers op de taart van hun opvoeding. In Parijs aangekomen, maakten de reizigers kennis met een hele groep landgenoten en het verblijf in deze hoofdstad vormde eigenlijk een verlenging van het leven dat ze aan het Russische hof leidden. Ze maakten er kennis met de salons, de theaters, met de schrijvers en de filosofen, met het mondaine leven, waarvan ze inzagen dat het niet kon gescheiden worden van het intellectuele leven en ze zagen in dat dit het perfecte ideaal was voor de gecultiveerde adellijke Rus. (Berelowitch, 1993: 193-210)

Tussen de ouders en hun reizende zonen ontstond er een drukke correspondentie. De ouders eisten van hun kinderen verslagen van de reis waardoor ze beter konden controleren welke reisroute er werd afgelegd en of ze niet te veel geld nodeloos verspilden. Bovendien kreeg de reiziger hierdoor de kans om zijn vooruitgang aan te tonen in alles wat hij geleerd had en zijn kennis over de monumenten en instellingen die hij al bezocht had, uiteen te zetten. Er werd hen ook gesuggereerd om een dagboek van hun reis bij te houden, want dat was heel trendy in Europa. Op deze manier ontstond er een nieuw soort genre in de literatuur, de memoires en brieven van een reiziger, zoals de *Brieven van een Russisch reiziger* van Karamzin of *Brieven van Frankrijk* van Fonvizin, waarin Parijs meestal geschetst werd als de hoofdstad van de geciviliseerde wereld. De stad werd beschreven als superieur aan alle andere hoofdsteden met een overvloed aan theaters, tuinen, bibliotheken, scholen en als het paradijs van Europa. Net zoals in de Europese bibliotheken, waren deze boeken met memoires later in overvloed te vinden in de bibliotheken van de Russische edellieden. Door al deze beschrijvingen van de prachtige stad, het model van de beschaving, imiteerden de Russische edellieden de stad en het volk. De reisroute ging bijvoorbeeld van Gdańsk in Polen naar Berlijn, Hannover, Frankfurt, Straatsburg, Bazel, Genève, Turijn, Milaan, Venetië, Rome, Florence en werd afgesloten in Parijs. Een bezoek aan Parijs, de stad die symbool stond voor de goede smaak, voor de goede manieren en cultuur, voor het leven aan het Russische hof, was een privilege. (Berelowitch, 1993: 193-210)

5.4 De positie en het gebruik van de Franse taal onder Catharina de Grote

In de 18^e eeuw, en vooral vanaf het bewind van Catharina, werd zowel het Frans als het Russisch gebruikt, maar dit voor twee heel verschillende gebieden. Het Frans werd gereserveerd om te praten over filosofie, over het gevoel en over de literatuur. Het Frans was bijgevolg de salon- en cultuurtaal bij uitstek, hoewel er ook een soort salon-Russisch

bestond. De salons waren vaak het domein van de vrouwen, die het Frans nog vaker gebruikten dan de mannen die een vrouw altijd in het Frans aanspraken. Het Frans was de beste taal voor een vrouw om haar gevoelens uit te drukken:

“Обучавшиеся нескольким иностранным языкам юные дворянки лучше владели именно французским. Причина этого кроется в том, что французский язык был в то время для русского дворянства, включая провинциальное, языком разговорным, языком не только светского, но и бытового общения, на котором, в частности, дворянская девушка могла наиболее адекватно выразить свои мысли и чувства” (Belova, 2000)

“Nadat ze enkele vreemde talen hadden gestudeerd, beheersten de jonge edele dames eigenlijk het Frans het best. De oorzaak hiervan ligt besloten in het feit dat het Frans in die tijd voor de Russische adel, inclusief de provinciale, de spreektaal was. Het was niet enkel de mondaine taal, maar ook de taal voor de alledaagse omgang waarin de adellijke dame in het bijzonder haar gedachten en gevoelens het meest adequaat kon uitdrukken.”

Binnen veel adellijke families werd meestal Frans gesproken. Dit gebeurde niet enkel om beleefd over te komen, maar het was gewoonweg de algemene omgangstaal geworden om met elkaar te converseren binnen de adellijke kringen. In het dagelijks leven, op straat tussen het gewone volk werd boerenrussisch gesproken. (Unbegaun, 1950: 32) Er waren strikte regels opgesteld die voorschreven wanneer er Russisch en wanneer er Frans werd gebruikt. Een edelman moest Frans spreken met andere edelen én met de tsaar, maar als hij aan deze laatste schreef, gebeurde dit ontegensprekelijk in het Russisch. Als een man naar een hogergeplaatste Frans schreef, werd dit opgevat als een grove brutaliteit. Een edelvrouw daarentegen moest altijd in het Frans schrijven, zowel met de tsaar als met andere edelen. (bijlage 2) Het Frans was nu eenmaal de taal van de beschaafde klasse. Voor de privécorrespondentie tussen de edelen waren er niet echt duidelijke regels en werd er in een brief, zelfs middenin een zin, vaak meermaals overgeschakeld van het Frans naar het Russisch en vice versa. (Lotman, 1994: 57)

Ook bij de latere schrijvers van de 19e eeuw zoals Tolstoj was duidelijk te zien wanneer er Russisch en wanneer er Frans werd gebruikt. Één van de hoofdpersonages in *Oorlog en Vrede*, Andrej Bolkonski, praatte Russisch met een Frans accent. Dit gaf aan

dat hij behoorde tot de pro-Franse Sint-Petersburgse adel. Andrejs vriend sprak echter enkel Frans en slechts bij bepaalde gelegenheden Russisch, namelijk wanneer hij minachtend wou overkomen. Daarnaast was er ook vorstin H el ene die over privézaken en haar buitenechtelijke relaties in het Frans sprak omdat dit beter was om haar ideeën daaromtrent uit te drukken. (Figes, 2003: 117) Door deze verschillen in het boek aan te geven, toonde Tolstoj het verschil tussen het Frans en het Russisch. Het Frans was de taal van bedrog, misleiding, gekunsteldheid en onechtheid, van de leugenachtigheid terwijl het Russisch de taal van oprechtheid was, van de eenvoud en de waarheid. Soms gebruikte een personage in het boek een Frans woord dat Tolstoj onmiddellijk daarna tussen haakjes vertaalde in het Russisch. Dit gebruik van het Frans wanneer er een Russisch woord voor bestond, toonde iets negatiefs aan, toonde de hypocrisie van het personage aan. Soms werden er Russische woorden gebruikt om de liefde tussen twee personages te beschrijven. Doordat dit in het Russisch gebeurde, werd bewezen dat de liefde oprecht was. Wanneer echter het Franse woord *amour* werd toegepast, moest het voor de lezer duidelijk worden dat de liefde niet gemeend was. Het Frans gaf aan dat het een onnatuurlijke liefde betrof. Het gebruik van het Frans of het Russisch gaf de lezer dus een aanwijzing over het karakter en de bedoeling van het personage. (Christian, 1969: 120-121)

Binnenshuis mocht het Russisch gereserveerd zijn om met bedienden te praten of om iemands lage afkomst aan te tonen, buitenshuis bleef het Russisch evenwel de taal voor officiële staatszaken en staatsdocumenten en werd het doorgaans eveneens gebruikt in kerkelijke teksten (vooral de Oud-Slavische variant) en was het zodoende nooit echt bedreigd. Reeds in 1783 werd er een Russische academie opgericht, naar het voorbeeld van de Académie Française, die in 1789 een Russisch woordenboek uitbracht en in 1802 een boek met de Russische grammatica. (Hosking, 1997: 287-288) Toch bleef het feit bestaan dat de adel het Frans gebruikte in veel beleefde conversaties en in het alledaagse leven. Hij had een cultuur aangenomen die hen op veel manieren onderscheidde van de gewone Rus. (Hosking, 1997: 156) Historici zijn het erover eens dat aan het hof, op bals en vooral in de salons en assemblees het Frans de normale omgangstaal was tussen de leden van de volledig verfranste adel. Voor veel edellieden was de positie die het Frans vroeger had ingenomen als modieuze tweede taal nu veranderd en had het Frans de plaats van het Russisch als eerste taal ingenomen. Het werd duidelijk dat veel hooggeplaatste edellieden het Russisch nog amper machtig waren. Een voorbeeld hiervan is een fragment uit een brief van de invloedrijke Simon Voroncov die antwoordde op een brief

die aan hem in het Frans was geschreven met een aantal Russische zinnen ertussen. Daarin schreef hij: “je n’y ai pas compris un mot... faites-moi l’amitié de ne jamais m’écrire qu’en français” (Haumant, 1913: 121). Hoewel de Russische adel al goed doordrongen was van de Franse gebruiken en de Franse taal, beleefde de gallomanie pas later haar echte hoogtepunt onder de regering van tsaar Alexander I in het begin van de 19e eeuw. In het volgende hoofdstuk wordt er verder op ingegaan hoe de kinderen van de adel ondergedompeld werden in de Franse cultuur en op welke manier ze de taal aanleerden. Tijdens Alexanders regering was het zeer ongebruikelijk om Russisch te spreken en vond je nog zelden een adellijke familie die het Russisch als eerste taal sprak. (Sonderegger, 2003: 9-10)

5.5 De gallofobie onder Catharina de Grote

Het is natuurlijk logisch dat niet altijd iedereen even enthousiast was over de Franse dominantie binnen de Russische salons en families. Hoewel veel van deze critici ook van adellijke afkomst waren en zelf ook het Frans gebruikten in plaats van het Russisch, uitten ze hevige kritiek op de gallomanie. Er was bijvoorbeeld een reactie van graaf Orlov die het belachelijk vond dat Russen Frans leerden spreken en er werd kritiek gegeven op de studenten die het Russisch amper machtig waren:

“Il sera comme beaucoup de grands seigneurs qui ne savent même pas leur langue; comme ce Roumiantsof, qui parle franco-russe, en phrases mi-partie: comme ces étudiants, espoir de la partie, qui, à Leipzig, ont tout à fait oublié le russe. Le pis, c’est qu’il est fier de cette ignorance ” (Haumant, 1913 : 125)

Reeds vanaf het jaar 1770 werden er bovendien al sporen waargenomen van de anglomanie, de overdreven voorliefde voor alles wat Engels was, die pas in de volgende eeuw enigszins tot ontwikkeling zou komen. Bepaalde Russen die zich hoger wilden voordoen dan ze in werkelijkheid waren, gebruikten in hun Franse zinnen woorden uit het Engels, dat de taal van de vrijheid zou zijn. Toch was deze taal niet zo sterk aanwezig als het Frans en er was slechts sprake van een klein aantal Engelse leraren tegenover de in grote getale aanwezige Franse leermeesters. Naast de anglomanie, klonk ook steeds meer de stem van de nationalist. Ze verwierpen alle vreemde invloeden, de valse beschaving van de Fransen en bejubelden de zuivere Rus die zich veel dichter bij de deugdame

primitieve mens bevond dan de verfranste adel. Ze betreurden het ook dat leden van de lagere klassen weinig mogelijkheden kregen om zich te verdiepen in wetenschappelijke werken omdat deze bijna allemaal geschreven waren in het Frans of in het Duits, dat zij niet machtig waren:

“Dans les couches supérieures de notre société, on apprenait les langues européennes pour s’en servir dans sa carrière et dans les salons. Si un homme appartenant à cette classe voulait lire quelque chose, il n’avait pas besoin d’ouvrages écrits en russe, mais les couches inférieures désireuses de s’instruire dans le domaine scientifique ne disposaient d’aucune lecture appropriée parce qu’ils ne connaissaient ni le français, ni l’allemand.” (de Grunwald, 1975 : 33-34)

Ze bekritiseerden eveneens de handel van de luxevoorwerpen die enkel voorbehouden waren voor de adel en lachten met de voortdurend veranderende Franse mode, die de edellieden nauwgezet navolgden. Ze klaagden over de grote bedragen die Franse acteurs vroegen voor hun optredens en die werden uitgegeven aan de schrijvers, en vooral aan alle Franse privéhuisonderwijzers die de jonge adellijke Russen onderwezen en wiens lonen de pan uitsvingden. Ze besloten dat al die slechte gewoonten, al die verspilling, de minachting die de jeugd voor hun ouders en voor hun vaderland koesterde, dat dit alles afkomstig was van de Fransen. (Haumant, 1913: 120-129)

In de literatuur en in het theater verschenen eveneens satires op de verfranste Russische maatschappij. In het hoftheater in Sint-Petersburg, waar de gallomanie onverwoed heerste en waar de toeschouwers onberispelijk gekleed en gekapt waren naar de Franse mode, vond in 1779 de première van de opera buffa *Ongeluk door de koets* van Knjaznin plaats. In het stuk werd de gallomanie aangeklaagd als de veroorzaker van de morele corruptie in de maatschappij en stond de Petersburgse elite met haar buitenlandse grillen symbool voor het morele verval van de samenleving. In het stuk wou een jong boerenkoppel trouwen, maar het echtpaar aan wie ze toebehoorden werkte dit huwelijk tegen. Pas wanneer het boerenkoppel in een sentimentele en verfranste salontaal vol met Franse clichés tegenover het echtpaar voor hun liefde pleitten, werd met het huwelijk ingestemd. Er ontstonden ook talloze komedies die het leven van de Russische dandy en elite op de korrel namen. De personages verheerlijkten Frankrijk en verwierpen Rusland. Het centrale thema van alle satires was de verwerping en ontkenning van Russische

waarden en principes en de verheelijking van het Westen. De gekunstelde dandy, die werd voorgesteld als een karikatuur, en het materialisme van de Europese stad werden tegenover de natuurlijke deugden van de Russische boer en de morele waarden van het platteland geplaatst. De aristocraten hadden hun nationaliteit verloren en waren vreemdelingen geworden in hun eigen land. Het spreken van het Frans en de Franse kostuums werden beschouwd als antinationaal. De satires uitten een soort van kritiek op de vreemde Russische Parijzenaar, op de hele adellijke klasse, zoals bijvoorbeeld het stuk *De Russische Parijzenaar* van Dmitrij Chvostov. De namen van de hoofdpersonages, Frankoljub (de Francofiel) en Rusalej brachten Frankrijk en Rusland in conflict en vergeleken de Franse en Russische realiteit. Frankoljub voelde een afkeer voor Rusland, wilde niet in staatsdienst noch met een Russische huwen. Een ander personage, dat de naam Wijsheid of Blagorazum droeg, wilde hem de schoonheid van Rusland tonen en de ellende van Frankrijk. Maar Frankoljub was niet te overtuigen en keek nog steeds neer op Rusland en het volk. (Rogger, 1960: 49, 65-66) In *De brigadier* van Fonvizin uit 1769, waarin de gallomanie werd gehekeld, kon de zoon van een Russische brigadier, Ivan, geen enkele zin Russisch spreken zonder daarin Franse woorden te gebruiken en schakelde hij meermaals over naar lange zinnen in het Frans. Al deze satires die de gallomanie bekritiseerden, bewijzen en bevestigen echter het massale gebruik van het Frans in de adellijke gezinnen op het einde van de 18^e eeuw. (Figes, 2003: 69-71)

5.5.1 De Franse Revolutie

Een andere belangrijke factor in de groei van de gallofobie was de Franse Revolutie in 1789. Het ideaalbeeld van Europa had een deel van zijn geloofwaardigheid verloren. De Europese Russen geloofden dat al het goede uit Frankrijk kwam, maar dat geloof werd zwaar op de proef gesteld toen ze alle slechte dingen zagen die uit de Franse Revolutie voortkwamen. Veel Russen die naar Frankrijk geëmigreerd waren, keerden naar Sint-Petersburg terug met vreselijke verhalen. Het opgehemelde beeld dat ze van de Fransen hadden, verbrokkelde. De gallofobie was echter sterker in Moskou en de provincies dan in Sint-Petersburg. Moskou was altijd meer Russisch geweest en stond dichterbij het Russische volk dan Sint-Petersburg waar de aristocratie volledig verfranst was en waar de ideeën over Frankrijk genuanceerder waren en eerder geleidelijk veranderden. Een voorbeeld hiervan is P'er Bezuchov in het boek *Oorlog en Vrede* van Tolstoj die vasthield aan zijn pro-Franse gevoelens, zelfs ten tijde van Napoleon. Toch werd ook in

Sint-Petersburg getracht van de Franse overheersende cultuur afstand te nemen. (Figes, 2003: 82-83)

Catharina de Grote die opgeschrikt was door de heftige opstanden in Frankrijk, vreesde voor eenzelfde opflakking in Rusland en verstregde haar beleid. Datgene dat ze vroeger zo had aanbeden, verwierp ze nu. Ze verbood het werk *L'Encyclopédie* van Diderot dat ze vroeger had helpen drukken, ze liet veel Franse werken op de zolder beschimmelen en ook de werken van Rousseau en Voltaire werden niet gespaard en grotendeels geconfisqueerd. Ook het wantrouwen ten opzichte van de talrijk aanwezige Franse leraren groeide. Ze zouden in contact kunnen staan met Frankrijk en dus met gevaarlijke ideeën en werden daarom gedwongen een eed af te leggen waarin ze hun vaderland verloochenden. Ook de mode werd aangepakt. De Franse ronde hoeden, de grote dassen en lange broeken werden verboden. Er werd getracht de taal te zuiveren van gevaarlijke woorden, woorden van en over de revolutie en er werden minder gallicismen gebruikt in de aristocratische salons. De Franse wijnen zoals Cliquot en Lafite werden omgeruild voor *kvas* (een traditionele, licht koolzuurhoudende en licht alcoholische drank uit Rusland op basis van mout, water en roggemeel) en wodka. De haute cuisine werd vervangen door koolsoep. Deze maatregelen waren weliswaar niet definitief. Veel aristocraten behielden nog veel van hun liberale ideeën en hun sympathie voor de Fransen en op het eind van de 18^e eeuw verdween de angst voor de revolutie langzaam. (Haumant, 1913: 171-183) Toch had de Franse Revolutie zekere patriottische gevoelens losgemaakt bij de aristocratie die vooral in de 19^e eeuw zouden opflakken. Er werd opgeroepen Rus te zijn en niet langer kopieën van de Fransen. Dit nationalisme kreeg meer en meer een stem, maar begon pas echt te bloeien na 1812, het jaar van de oorlog tegen Napoleon. (Figes, 2003 :82-83)

Onder het beleid van Catharina de Grote, kwam de gallomanie volledig tot ontwikkeling. De privébibliotheken van de aristocraten werden gevuld met de romans en theaterstukken van de Franse Verlichtingsschrijvers. De Franse mode werd nauwkeurig nagevolgd in de salons en onder de leden van de aristocratische families werd nog enkel Frans gesproken. Deze gallomanie ging echter ook altijd gepaard met gallofobie die nog versterkt werd door de Franse Revolutie. Echte nationale ideeën kwamen echter pas volledig tot ontwikkeling na 1812. Eerst beleefde de gallomanie nog zijn hoogtepunt onder de regering van tsaar Alexander I.

Hoofdstuk 6

Het hoogtepunt van de gallomanie onder tsaar Alexander I (1801-1825)

Dit hoofdstuk behandelt het dagelijks leven van de adel en van de adellijke kinderen. Er wordt bekeken hoe de Franse taal werd aangeleerd en op welke andere manieren de Franse cultuur en taal aanwezig waren onder de regering van Alexander I. Daarnaast wordt er besproken hoe de Franse woorden binnendrongen in de Russische spreektaal van de adel wat leidde tot een volledig gebruik van de Franse taal tijdens de regering van Alexander I.

6.1 De korte regeerperiode van Catharina's zoon Paul en de machtsovername door Alexander I

Door het constante wantrouwen van Catharina de Grote ten opzichte van haar zoon Paul, ontstond er tussen hen een gevoel van vijandigheid. Catharina wenste dat haar kleinzoon Alexander, die ze onder haar eigen toezicht had laten opvoeden, na haar dood op de troon kwam, maar het was uiteindelijk haar zoon Paul die de macht overnam. Als reactie op het beleid van zijn moeder zorgde Paul voor een volledige ommekeer in zijn beleid en neigde hij eerder naar dat van zijn vader, Peter III. Evenals Peter III had Paul een voorliefde voor Pruisen en zijn eerste beleidsjaar leek als een regelrechte vergelding tegenover zijn moeder en haar, door hem gehate, adviseurs. Veel personen die door haar opgesloten waren, werden door hem vrijgelaten. Zijn vader werd in ere hersteld en begraven naast zijn moeder Catharina. Hij was echter, net zoals zijn moeder, erg bevreesd voor opstanden in navolging van de Franse Revolutie en trad hard op tegen verdachte edellieden. Vreemd genoeg was Paul zelf het Russisch amper machtig en

sprak hij altijd Frans, wat soms bij nieuw benoemde officieren die het Frans niet machtig waren, tot vreemde misverstanden leidde. Hij decoreerde zijn paleis met talloze Franse kunstwerken. Hij had de Franse kunst leren kennen en bewonderen nadat hij in 1782 incognito naar Frankrijk was gereisd. (Guseva, 2003) Paul schond verscheidene rechten van de adel, zoals de wet op het verbod van lijfstraffen en verminderde de afhankelijkheid van de overheid ten opzichte van de verkozen edelen uit de provincies. Daarbovenop hief hij ook belastingen op de landgoederen van de edellieden, verbood hen om hun lijfeigenen te laten werken op zondagen en beval hen om hun lijfeigenen ten minste drie dagen per week op de hun toegewezen partijen land te laten werken. Paul kreeg bijgevolg maar weinig sympathie van de edelen nu de voorkeursbehandeling die ze verworven hadden onder Catharina teruggeschroefd werd. Ze klaagden over zijn nieuwe wetten en besluiten en verwierpen zijn voorliefde voor Pruisen. Een nieuwe coup, die bovendien veel gelijkenis vertoonde met de coup waardoor zijn vader in 1762 van de troon was gestoten, kon niet uitblijven. Ook deze coup kreeg de steun van de rijke aristocratische families zoals de Dolgorukovs, de Golicyns en de Vjazemskijs. In 1801 besteedde de nieuwe tsaar, Alexander I, de zoon van Paul, de troon. Na het korte anti-Catharina beleid van Paul, keerde Alexander terug naar het beleid van zijn grootmoeder. (Moss, 1997: 328-331)

Alexander I was door Catharina de Grote weggehaald bij zijn ouders en onder haar leiding opgevoed. Ze had de Zwitser Frédéric-César Laharpe, die ze hiertoe speciaal had uitgenodigd naar Sint-Petersburg, aangesteld als zijn persoonlijke leraar. Oorspronkelijk was het zijn taak de jonge Alexander enkel Frans te onderwijzen. Dit was aanvankelijk niet eenvoudig, omdat Alexander alleen Engels, Russisch en een beetje Duits kon en Laharpe deze talen niet sprak. Laharpe tekende dan maar allerlei voorwerpen in een schrift en schreef er de Franse benaming onder. Alexander begon van de lessen, die oorspronkelijk één keer per week en uiteindelijk twee maal per dag plaatsvonden, te houden. Hij was zeer leergierig en enthousiast en tussen hen beiden ontstond een hechte vriendschap. Laharpe onderwees hem niet langer alleen de Franse taal, maar ook het Franse gedachtegoed, de filosofie en politiek. Later zou Alexander gezegd hebben dat hij alles wat hij geworden was te danken had aan die ene man, Laharpe. Hij leerde Rousseau en Diderot kennen en het duurde niet lang of hij sprak beter Frans en Engels dan Russisch. (Troyat, 1980: 15-18)

Tijdens zijn regering wilde Alexander de verworven kennis van Laharpe over het liberalisme en de verlichtingsideeën gebruiken, maar deze waren moeilijk aan te passen

aan de Russische realiteit. Tijdens zijn beleid werd hij geconfronteerd met belangrijke buitenlandse gebeurtenissen zoals de gevolgen van de Franse Revolutie en de Napoleontische oorlogen. De Franse ideeën omtrent de verwerping van het absolutisme en de vraag of het wel juist was dat de adel de maatschappij domineerde, bereikten ook Rusland. Toch was Alexander I over het algemeen een liberaal heerser. Hij vond, in navolging van de Franse Revolutie, de absolute heerschappij een fout gegeven en meende dat de opvolging niet mocht afhangen van geboorte, maar van eerlijke verkiezing van de heerser door de natie. Hij wou de lijfeigenschap afschaffen, maar al onder Catharina de Grote was gebleken dat dit een moeilijke beslissing zou zijn daar de adel, de belangrijkste machthebber in die tijd, dit niet zou accepteren. Hij voerde wel andere, minder zwaar geladen, maatregelen door en herstelde enkele wetten die door zijn vader verbroken waren. Hij bevrijdde zo'n tienduizend gestrafte individuen die door Paul zonder proces verbannen of gevangen gezet waren. Hij voerde ook een nieuw schoolsysteem in en nieuwe mogelijkheden voor basisopleidingen voor boeren. (Moss, 1997: 331-333)

Alexander I was, mede door zijn opvoeding, eerder een kosmopoliet dan een Rus. Hij had dezelfde (Franse) smaak als zijn adellijke onderdanen en onder zijn regering bereikte de gallomanie een hoogtepunt. Het Frans was bij de meeste adellijke families dé eerste taal geworden en het Russisch was verdrongen naar een tweede of derde plaats. De huizen van deze families werden rijkelijk uitgedost met allerlei Franse decoratievormen en kregen een Frans uitzicht. De soirees en de salons werden nog frequenter georganiseerd en in grote getale bijgewoond. In de loop van dit hoofdstuk worden al deze aspecten (de soirees, de salons, de Franse decoratievormen) nog eens afzonderlijk belicht. Eerst gaan we na hoe de adel de Franse taal aangeleerd kreeg. We richten ons hier vooral op de belangrijkste eliteschool, het Cadettenkorps, dat een voorbeeld werd voor alle andere scholen voor edellieden, en op de Franse privéleraren ten huize van de belangrijkste adellijke families. (Sonderegger, 2003, 10)

6.2 Het onderwijs van de Franse taal aan de kinderen van de adellijke families

6.2.1 Het Cadettenkorps

Zoals eerder vermeld, was de opvoeding voor de rijke aristocraten de enige manier om zich van lager geklasseerde edelen en andere klassen te onderscheiden. Peter de Grote had hiervoor de toon gezet, vooral op het vlak van techniek, wetenschap en wiskunde,

maar dit sloeg oorspronkelijk maar weinig aan bij de adel. Pas in 1732, op het moment van de oprichting van het Cadettenkorps, begon hun weerstand af te zwakken. Oorspronkelijk diende deze school om officieren op te leiden zodat deze niet alle rangen van de rangentabel dienden te doorlopen. Onder Anna's regering groeide de school uit tot een echte eliteschool waar een belangrijke algemene opvoeding werd gegeven en waar de jonge mannelijke edellieden ook de etiquette en het gepaste fatsoen aanleerden die hen in staat moest stellen om zich bij de geëuropeaniseerde Russische aristocratie te voegen. Naast het oorspronkelijke Nederlands en Duits, werd er nu ook Frans onderwezen. In het jaar 1733 studeerden achttien van de tweehonderdvijfenveertig studenten van het Cadettenkorps Russisch en de overige tweehonderdzevenentwintig Latijn, Frans of Duits, wat de populariteit van vreemde talen nogmaals beklemtoonde. (Rogger, 1960: 94) Aanvankelijk leerden de studenten er alleen werken van Franse auteurs lezen en kregen ze geen praktijklessen, waardoor het Frans dat ze in het begin spraken bijna onbegrijpelijk was. Tijdens het beleid van Catharina de Grote werd het belang van een goede opleiding nog eens onderstreept en was er opnieuw een sterke stijging van het aantal leerlingen te merken. (Moss, 1997: 316) Onder haar regering kregen de leerlingen naast wetenschappelijke vakken nog meer vreemde talen, filosofie, geschiedenis en geografie onderwezen:

“Dancing, the French language, drawing, theatrical performances, and fencing occupied as important a place in the curricula of most educational institutions for the young gentry as did mathematics, history, political science, fortification, and other subjects useful in the military or civil service.” (Rogger, 1960: 47)

Catharina haalde haar inspiratie vooral uit Frankrijk. De jonge adel leerde er eveneens (Franse) komedies spelen en gedichten schrijven. Er werd hen aangeleerd hoe ze moesten declameren en ze speelden de komedies en tragedies van onder andere Racine en Corneille met de nodige gratie en expressie. Na de opvoering van een stuk volgde er een kinderbal en een diner, net zoals in de echte wereld van de volwassen aristocraten. In het begin van de 19^e eeuw mochten kinderen vanaf zesjarige leeftijd naar het kinderbal dat vooral 's middags of in de vroege avond werd georganiseerd en waar de jonge meisjes reeds dansten en koketteerden als echte dames en waar enkel geconverseerd werd in het Frans. (Lotman, 1994: 63) De afgestudeerde jongemannen van het cadettencorps kenden

uiteindelijk nog nauwelijks Russisch, maar zongen, dansten en rijmde als de echte Franse adel. Een van de belangrijkste zaken in hun leven vonden ze het succes van hun salons. (Rogger, 1960: 47) Tijdens de regering van Alexander I, nog meer dan onder Catharina de Grote, kwam in het cadettencorps de nadruk te liggen op de cultuur, dan wel de Franse cultuur. Het Frans was nu de taal geworden van het alledaagse leven en de alledaagse conversatie van de rijke adel. Het was belangrijk dat de leerlingen die taal goed onder de knie kregen. Door een gebrek aan bekwame leerkrachten, werd er gezocht naar Franssprekende native-speakers waarbij het enige criterium was dat ze Frans spraken. De kwaliteit van het onderwijs was daarom niet altijd even hoogstaand. Mede hierdoor werd het vanaf de tweede helft van de 18e eeuw gebruikelijk een Franstalige privéleraar aan te stellen om de jonge aristocraten Frans aan te leren. (Sonderegger, 2003: 11-12) Voor de minder welgestelde adellijke kinderen werden er speciale pensions opgericht waarvan er vele geleid werden door buitenlanders en waar ze ook buitenlandse talen, dans en tekenen konden leren. Hoewel de levensomstandigheden van sommige lagergeplaatste adellijke families niet veel beter waren dan die van de boerenfamilies, vonden velen het niet gepast dat hun kinderen samen met niet-adellijke kinderen in de klas zaten. Onder de regering van Alexander I werden daarom verschillende scholen voor arme adellijke kinderen opgericht. Ook in deze scholen lag de nadruk vooral op het aanleren van vreemde talen, want dit privilege was enkel voorbehouden voor de aristocraten en niet voor de kinderen van handelaars, bedienden of ambtenaren die de gewone scholen bevolkten. Alexander I richtte ook nog een nieuw elitelyceum op dat gevestigd was in een vleugel van het paleis in Tsarskoe Selo. De kinderen kregen er Russisch, Latijn, Frans en Duits alsook wiskunde, geschiedenis en kunst, kortom alle vakken die hen konden helpen om te behoren tot de klasse van de welopgevoede elite. (Hartley, 1999: 125-130, 140-142)

Niet alleen voor de jongens, maar ook voor de adellijke meisjes was er een speciaal elite-instituut. Het Smol'nyj Instituut, dat in 1764 werd opgericht door Catharina de Grote, was het eerste meisjescollege dat in Rusland werd opgericht naar het voorbeeld van een instituut in Saint-Cyr, in het zuidwesten van Frankrijk. Ook hier waren de meeste leraressen Françaises en mocht er door de leerlingen enkel Frans gesproken worden. Het Smol'nyj Instituut had dan ook een onberispelijke reputatie en er studeerden meisjes uit zeer rijke en vooraanstaande families. De opleiding duurde tien jaar en de meisjes werden erheen gestuurd vanaf hun vijfde of zesde jaar. In die tien jaar gingen ze maar zelden naar huis en zagen ze hun ouders weinig. Ze werden gevormd tot

ideale dames van de *beau monde*. De volledige opleiding verliep in de sfeer van het keizerlijk hof. Ze waren verplicht deel te nemen aan de bals die het hof organiseerde en de keizer(in) kende alle studentes persoonlijk. De meisjes werden ingewijd in de etiquette en onderwezen in literatuur en wetenschap, wiskunde, geschiedenis, tekenen en muziek. Ook hier was het theater belangrijk en voerden de leerlingen Franse komediestukken of een ballet op. Diderot schreef speciaal voor het Smol'nyj Instituut een klein theaterstuk: *le Train du monde ou les mœurs honnêtes comme elles sont*. (Haumant, 1913: 91-95) In het jaar 1771 speelden de meisjes bijvoorbeeld een tragedie van Voltaire, *Zaire*, die hij geschreven had in 1732. Ze leerden er eveneens gracieus dansen, musiceren en beleefd converseren. Er werd over hen gezegd dat ze dezelfde gratie hadden als de dames in Parijs. Op het einde van de opleiding moesten de leerlingen een openbaar examen afleggen in het bijzijn van de leden van de familie van de tsaar en de tsaar zelf. (Lotman, 1994: 78-80) Naast deze staatsinstituten waren er in Rusland ook een aantal private instellingen die opgericht werden door geestelijken. Een voorbeeld hiervan was abt Nicolle die in 1798 in Sint-Petersburg een huis oprichtte waar geestelijken en regenten een vijventwintigtal leerlingen Frans, Latijn, aardrijkskunde, wiskunde en geschiedenis onderwezen en dit alles tegen astronomische bedragen. Deze abt had een voortreffelijke reputatie en beloofde zijn leerlingen na hun studies een briljante politieke carrière door hen te leren spreken als een Parijzenaar en te leren dansen als een echte balletmeester. (de Grunwald, 1975: 30) In 1804 richtte een groep Jezuiten eveneens een college op waar leerlingen van vooraanstaande families les konden krijgen. De Jezuiten waren goed opgeleide en enthousiaste leraren en ze onderwezen hun leerlingen klassieke talen en natuurlijk ook Frans. Het Frans was er trouwens de gebruikelijke spreek- en onderwijstaal terwijl het Russisch slechts enkele uren per week werd gegeven. (Haumant, 1913: 193-194)

6.2.2 De Franstalige privéleraar

Franstalige (niet alleen Franse, maar bijvoorbeeld ook Zwitserse) privéleraren hebben echter, meer dan de scholen, bijgedragen tot de quasi volledige verfransing van de Russische adel in de 19e eeuw. Omdat het onderwijs in de scholen niet altijd toereikend of niet elitair genoeg was, schakelden sommige aristocraten al onder de regering van Elizabeth over naar privéleraren om de kinderen de Franse taal, cultuur en etiquette aan te leren. Reeds in het begin van de 18e eeuw, vanaf het moment dat de kennis van

buitenlandse talen een belangrijke aanzet was tot het bereiken van een hogere rang in de rangentabel, was reeds vraag naar deze privéopleidingen. Vanaf het midden van de 18e eeuw was het voor elk zichzelf respecterende edele man of vrouw de plicht om vloeiend Frans te praten om in het dagelijks leven te kunnen functioneren en om gerespecteerd te worden. Op het einde van de 18e eeuw en vooral in de eerste helft van de 19e eeuw, waren de Franse leraren een zaak van standing in de opvoeding van de kinderen en was er in bijna elk rijk adellijk gezin een privéleraar te vinden. (Sonderegger, 2003: 11-13) Daarnaast waren deze Franse gouvernantes vaak niet enkel leraressen, maar ook de gezelschapsdames van de vrouw des huizes. Op de momenten dat ze niet voor de kinderen dienden te zorgen of hen niet moesten onderwijzen, hielden ze hun gastvrouw gezelschap en lazen ze hen voor uit de Franse literatuur. (Troyat, 1989: 23-24)

De vraag naar privéleraren was, zeker in het begin, veel groter dan het aanbod. De eerste leraren kwamen uit de straat van de Fransen in Sint-Petersburg waar veel Franse handwerklieden zich hadden gevestigd. Zij waren de eersten aan wie werd gevraagd om de adellijke kinderen Frans, goede manieren en etiquette aan te leren. De vergoeding hiervoor kon sterk variëren. De heer Pirard, die bij graaf Golovin was aangesteld, kreeg twee kruiken bier per dag, één fles brandewijn per week en zestig roebel per jaar en als extraatje nog een paar herenkostuums erbovenop. De kwaliteit van deze lessen liet vaak te wensen over. Door de grote vraag kon elke Franssprekende man of vrouw een goed betaalde job van leraar of lerares Frans en etiquette krijgen zonder daarvoor de gepaste opleiding te hebben genoten. Onder hen bevonden zich bijvoorbeeld veroordeelden, militairen of verbannen professoren. Elizabeth poogde hierin echter verandering te brengen. Tijdens haar regering werden er beter opgeleide en bekwame Franse leraren en gouvernantes uitgenodigd naar Rusland. Zo iemand was bijvoorbeeld mevrouw Berger, afkomstig uit Montbéliard (een stadje in het oosten van Frankrijk) die naar Rusland werd gehaald om er de kleine Voroncovs in te wijden in haar moedertaal. Ze liet hen ook kennismaken met de Franse literatuur en vulde deze lessen aan met regelmatige bezoeken aan het Franse theater. Het Franse theater was namelijk een goede leerschool om niet alleen Frans, maar ook de Franse beschaving te leren kennen. Er waren drie groepen Franse toneelspelers: lyrieci, tragediespelers en komediespelers. Ze speelden werken van Racine, Molière en van veel vergeten schrijvers zoals Durand, Devin en Milen. (de Grunwald, 1975: 30-31) Na de Frans-Russische alliantie in 1757, nam het aantal Fransen in Rusland spectaculair toe. Ze waren afkomstig uit alle klassen van de maatschappij en werden per toeval of met een smoes, bijvoorbeeld dat ze de neef

van de Franse koning waren, aangenomen voor de goedbetaalde job van privéleraar. In alle ambitieuze adellijke families die de top van de rangentabel wilden bereiken, namen de Franse leraren nu de plaats in van de Duitsers. Om echte misbruiken te vermijden, vaardigde de staat ten slotte een oekaze uit die de buitenlandse leraren verplichtte een examen af te leggen in Sint-Petersburg of in Moskou om hun bekwaamheid aan te tonen. Er werden vragen gesteld over de Franse grammatica. Een onderwijzer aan wie de vraag gesteld werd, wat een adjectief was, antwoordde dat dit een nieuwe uitvinding was van de Franse academici en dat een adjectief nog niet bestond op het moment dat hij Frankrijk verlaten had. De oekaze bleef echter in veel gevallen dode letter of werd door de leraren genegeerd, want een groot aantal van de onbekwame leraren die niet geslaagd waren, vestigden zich in de provincie of zetten hun werk gewoon verder. Dit had echter tot gevolg dat edelen in de provincies vaak onbekwame leraren in huis haalden. Ze probeerden de kinderen zonder enige methode het Frans aan te leren of ze kenden zelf de spellingsregels niet. Soms moesten de kinderen de Franse grammatica woord voor woord uit het hoofd leren zonder dat ze de regels begrepen. Andere leraren droegen de leerlingen op een Russische tekst naar het Frans te vertalen en deze daarna vanbuiten te leren. Russische grammatica leerden ze al helemaal niet. Er was niemand bekwaam om het hen aan te leren en deze leraren kenden zelf de juiste spelling niet. In een klein aantal adellijke gezinnen in de provincies besloten de ouders om hun kinderen zelf les te geven. Op die manier waren ze er zeker van dat hun kinderen een goede en zinvolle opvoeding kregen. Maar deze gevallen waren eerder een uitzondering. (Belova, 2000) Er waren natuurlijk ook goede leraren te vinden in de provincies:

“У Данглемона вообще я так привык говорить по-французски, что иногда забывал даже русские слова и помнил французские; главное же, я освоился с французскими выражениями (...), которые можно узнать только на практике.” (Belovinskij, 2002)

“Bij d’Anglemont werd ik het over het algemeen zo gewend om Frans te spreken dat ik soms zelfs Russische woorden vergat en Franse onthield; Het belangrijkste was echter dat ik vertrouwd raakte met de Franse uitdrukkingen die je enkel kan leren door praktijk(lessen).”

In sommige adellijke gezinnen was er daarentegen gewoonweg geen geld om buitenlandse leraren te betalen en werd het Frans onderwezen door een Russische gouvernante. Ofwel leerden de kinderen het Frans op latere leeftijd toen ze tijdens hun jeugd jaren naar Parijs trokken en er een aantal jaren of maanden verbleven. (Belovinskij, 2002) Onder Catharina de Grote werd er opnieuw vooruitgang geboekt. Zij verwelkomde de Franse cultuur met open armen. Ze liet haar volk kennismaken met de Franse literatuur en liet vertalingen van Franse werken over de opvoeding van kinderen verspreiden waarin aan de ouders werd uiteengezet hoe ze een goede leraar konden vinden en wat ze van de Franse leraren en gouvernantes dienden te eisen. De prijzen stegen omdat de aristocraten échte huisonderwijzers wilden aantrekken en bereid waren meer te betalen voor kwaliteitsvol onderwijs. De onderwijzers werden hierdoor ook meer geapprecieerd door hun leerlingen en hun ouders. Een belangrijke manier waarop de leraren hun leerlingen Frans leerden was door hen de Franse literatuur te laten lezen. Deze literatuur was door Catharina de Grote bekend geworden en verspreid en het was noodzakelijk voor een edelman om de werken gelezen te hebben. Er werd over de boeken gediscussieerd in de salons en soms werden ze zelfs meegenomen naar de bals. Het lijkt geen twijfel dat het lezen van deze Franse literatuur bijdroeg tot het verbeteren van de Franse taalvaardigheid van de Russische edellieden. De resultaten van het onderwijs door de Franse leraren werden steeds duidelijker, want het Frans dat de Russische adel in de 19^e eeuw sprak, was bijna foutloos. In de tijd van Alexanders regering spraken veel edellieden perfect en vloeiend Frans zonder enig accent. (Haumant, 1913:85-90) Anders was het echter gesteld met het Russisch van veel hooggeplaatste edelen. In 1820 werd een zekere prins Dmitrij Golicyn gouverneur-generaal van Moskou. Hij had tijdens zijn jeugd meerdere jaren in het buitenland doorgebracht en kon daardoor verschillende talen vloeiend spreken. Hij was het Russisch echter niet goed machtig en sprak het zeer gebrekkig. Op het moment dat hij het woord moest voeren voor de Moskovieten, stelde hij een tekst op in het Frans. Deze werd daarna voor hem in het Russisch vertaald waarna de prins deze Russische tekst letterlijk vanbuiten moest leren om hem daarna te kunnen voordragen aan het volk. (Rjabcev, 1997)

Na de Franse Revolutie kwamen nog meer Fransen hun geluk zoeken in Rusland. Het meest uitgeoefende beroep was privéleraar. In Sint-Petersburg werden er advertenties in de kranten geplaatst waarin rijke aristocraten een privéleraar zochten. In Moskou plaatsten de werkzoekenden zich voor de kerk en hoopten ze dat een bediende

van een rijke familie hen zou aanspreken om de kinderen van de gegoede familie te onderwijzen. Maar ook in de Parijse kranten verschenen er advertenties waarin gezocht werd naar een Franse gouvernante voor een betrekking bij een Russische familie of werden er geschikte gouvernantes gezocht door een arbeidsbemiddelingsbureau in Parijs dat de geschikte kandidaten selecteerde. (Troyat, 1989: 14) In Sint-Petersburg bestond een Franse wijk waar de kandidaat-leraren zich vestigden en hun diensten aanboden tegen lage prijzen, want de concurrentie was groot. Deze ongeoefende leraren leerden de kinderen niet enkel Frans, maar ze wisten hun leerlingen ook te boeien met verhalen over de Franse Revolutie en de guillotine of ze leerden hen de Marseillaise zingen. Ze probeerden vriendelijk en vrolijk te zijn en gedroegen zich als mannen van de wereld om hun prestige toch op de een of andere manier hoog te houden en om de gemiste grammaticalesen te compenseren. Ze kenden wel allemaal hun Franse klassiekers en gaven aan hun leerlingen hun bewondering voor Racine, Corneille en Voltaire door. Hoewel deze geïmproviseerde leraren minder professioneel waren dan de echte Franse privéleraren of gouvernantes, hebben ook zij bijgedragen tot de verspreiding van het Frans en de Franse cultuur in Rusland. (Haumant, 1913: 190-195)

Het was belangrijk dat het kind al van zo vroeg mogelijk het Frans leerde spreken. Vanaf het moment dat een adellijke baby het levenslicht zag, werd hij aan de zorgen van een kinderjuf of *njanja* toevertrouwd. Deze was meestal al als heel jong boerenmeisje naar de stad gekomen om zich aan de zorg voor de adellijke kinderen te wijden. Ze was zelf meestal analfabeet, bijgelovig en puur Russisch. Ze leerde de kinderen hun eerste Russische woordjes. Ze nam alle taken van de moeder over, die zich over het algemeen niet met de opvoeding van de kinderen bezighield. Tussen haar en de kinderen ontstond een hechte moeder-kind band en ze kregen van haar alle liefde die ze soms van hun eigen moeder moesten missen. Op zes of zevenjarige leeftijd of soms nog vroeger, vanaf het moment dat ze begonnen te praten, werden ze bij de *njanja* weggehaald en toevertrouwd aan de Franse gouvernante die voortaan voor hen zou zorgen. Zij sprak enkel Frans met de kinderen. (Troyat, 1959: 21) De kinderen leerden daardoor zelfs eerst het Latijnse alfabet en pas daarna het Cyrillisch:

“Я рано начал лепетать на французском языке. Даже азбуке французской выучился прежде русской. Сколько помню, уже в пятилетнем возрасте я читал довольно свободно французские детские книжки.” (Belovinskij, 2002)

“Ik begon al vroeg te brabbelen in het Frans. Ik leerde het Franse alfabet zelfs voor het Russische. Voor zover ik het mij herinner, las ik al op vijfjarige leeftijd vrij moeiteloos Franse kinderboeken.”

In sommige adellijke gezinnen was er een kinderbibliotheek aanwezig waar voornamelijk Franse kinderboeken te vinden waren. De kinderen brachten er hun vrije uurtjes door en lazen er hun favoriete verhalen. (Belova, 2000) Als de gouvernante de kinderen betrapte terwijl ze Russisch praatten, strafte ze hen daarvoor door hen bijvoorbeeld een lap in de vorm van een duivelstong om de nek te binden. In het beste meisjesgymnasium voor adellijke dochters, werden kinderen die betrapt waren op Russisch spreken, verplicht een rode bel te dragen of zonder hun schort in de hoek te staan zodat iedereen hen kon uitlachen. Soms werden ze zelfs opgesloten. Het Russisch dat de kinderen spraken, leerden ze van de soms talrijke bedienden in hun ouderlijke huis van wie ze lange en spannende volksverhalen te horen kregen. De kinderen verveelden zich in de salons en slopen soms stiekem naar de bediendeverblijven of naar de keuken waar ze spelletjes speelden met de kinderen van de lijfeigenen en luisterden naar de spannende boerenverhalen en roddels. Veel kinderen spraken bijgevolg enkel het Russisch dat ze in hun kindertijd, bij de bedienden, geleerd hadden. Het was meestal zeer primitief en was doorspekt met het echte Russische boerendialect. Het Russisch dat de kinderen schreven, stond dan ook altijd vol met fouten. Het leek wel alsof de Russische edellieden op het moment dat ze Russisch spraken eerder Fransen waren die pas in Rusland waren aangekomen. Thuis was het verboden dit Russisch te gebruiken, behalve misschien op zondagen en religieuze feestdagen. (Figes, 2003: 133-140) De ouders praatten altijd Frans met elkaar en met de kinderen, hoewel dit van hen meestal minder perfect was dan dat van de kinderen zelf zo blijkt uit een fragment van een verslag van een gouvernante:

“Ils parlent tous deux le français avec aisance. Comme tous les Russes de la haute société. Leur accent m’amuse. Les garçons, eux, n’en ont pas. A les entendre, on les prendrait pour de vrais petits Parisiens. Je leur fais lire des livres de la Bibliothèque rose. L’aîné, Georges, préfère les romans de Mayne Reid dans la traduction française.” (Troyat, 1989 : 16-17)

Alles wat tussen ouders en kinderen werd gezegd moest altijd in het Frans worden uitgedrukt zoals blijkt uit het volgende fragment uit *Anna Karenina* van Lev Tolstoj:

“Зачем ты пришла, Таня? – сказала Дарья Александровна по-французски вошедшей девочке. – Где моя лопатка, мама? - Я говорю по-французски, и ты так же скажи.

Девочка хотела сказать, но забыла, как лопатка, мать подсказала ей и потом по-французски же сказала, где отыскать лопатку.” (Tolstoj, 1983: 274)

“Waarom ben je gekomen, Tanja? – vroeg Darja Aleksandrovna in het Frans aan het meisje dat was binnengekomen. –Waar is mijn schepje, mama? - Ik spreek Frans, dus praat jij het ook.

Het meisje wou het zeggen, maar was vergeten, hoe schepje in het Frans was, haar moeder zei het haar voor en zei daarna in het Frans, waar ze het schepje kon vinden”

Hoe belangrijker de familie was, hoe meer er op werd gelet dat er Frans werd gesproken. Als er over een adellijke familie werd gepraat, informeerde men meteen welke rang de familie had en welk fortuin. Als er gevraagd werd of de familie heel rijk was, antwoordde men met de eenvoudige zin dat er een privéleraar was voor de kinderen en op die manier was de welgesteldheid en het belang van de familie meteen duidelijk. (Haumant, 1913: 87) Hoe hoger de rang, hoe belangrijker het was dat men Frans sprak. Bij de familie van de Volkonskij's, een zeer vooraanstaande familie, was er een Franse gouvernante, juffrouw Callame, aangesteld die er in de vijftig jaar dat ze in dienst was, tussen de verschillende leden van de familie geen enkel woord Russisch had horen spreken. Enkel de bevelen aan de bedienden waren in het Russisch geweest. (Figes, 2003: 72-73) Evenzo was dit binnen de rijke families van de Vjazemskijs, de Trubeckojs, Dolgorukijs en zoveel anderen waar de leden van de familie niet in staat waren om twee regels Russisch te schrijven. Een gast van de familie Vjazemskij getuigde dat hij er nooit een woord Russisch had horen praten en ook prins Vjazemskij bevestigde dit toen hij zei: “Mon père parlait la plupart du temps en français; quand c'était en russe, il pensait tout de même en français”(de Grunwald, 1975 : 29). Een andere prins getuigde dat er tijdens zijn opvoeding talrijke Franse, Engelse en Duitse leraren de revue waren gepasseerd, maar dat Russische onderwijzers niet bestonden of dat hij van hun bestaan geen weet had. (de Grunwald, 1975: 29)

6.3 Het dagelijks leven van de vooraanstaande adellijke families in Sint-Petersburg en Moskou

Sint-Petersburg was, meer dan Moskou, een echte Europese stad. Dit was door haar stichter, Peter de Grote, ook altijd de bedoeling geweest. Peter de Grote leende naar believen allerlei stijlen uit allerlei verschillende Europese steden en vaak werd de stad gezien als een decor voor een toneelstuk, als een theater. Iedereen die er kwam wonen, werd door Peter verondersteld zijn middeleeuwse, Moskovische cultuur achter zich te laten om als Europese Rus binnen te treden in de westerse wereld. De taak om die westerse cultuur in te voeren, was weggelegd voor de adel. Er werd hen opgelegd hoe en waar ze hun huizen moesten bouwen, hoeveel bedienden ze moesten hebben, hoe ze zich aan het hof moesten gedragen en hoe ze beleefd moesten converseren. In Sint-Petersburg was de Russische edelman een Europeaan. Anders was dit in Moskou waar er vooral Russische en oosterse elementen domineerden. In Moskou waren de huizen en paleizen van de aristocraten gezellig en comfortabel. In Sint-Petersburg waren ze veel weelderiger, afstandelijker, meer Europees en minder Russisch. In Sint-Petersburg waren er veel Franse en Duitse restaurants te vinden terwijl in (nationaler) Moskou de Russische herberg of *traktir*, de populaire eet- en drinkgelegenheid was. (Hingley, 1977: 123) De manier waarop de adel zich gedroeg, onderscheidde zich al naargelang men zich in Sint-Petersburg of in Moskou bevond. Sint-Petersburg was de stad van het hof, van de Europese mode terwijl Moskou bepaald was door de provinciesteden en door de landadel. Het leven in Moskou stond dicht bij het leven van het Russische volk terwijl in Sint-Petersburg vooral op een westerse manier werd geleefd. Hoewel in beide steden het Frans in de adellijke huishoudens was binnengedrongen, had het meer invloed in Sint-Petersburg, waar ze dicht bij het verfranste hof leefden en waar het leven volledig doordrongen was van de Europese, Franse manier van leven. In Sint-Petersburg werd geleefd naar het voorbeeld van Parijs en Versailles en de andere steden namen langzaam, maar in mindere mate het voorbeeld van Sint-Petersburg over. In Sint-Petersburg was de verfransing compleet terwijl in de andere steden en in de provincies de Russische elementen vermengd werden met de Franse. (Figes, 2003: 35, 166)

6.3.1 Het Frans en de etiquette in de salons

De jongeren die door hun privéleraar ingewijd waren in de Franse gewoontes, wilden dit Frankrijk imiteren. De salons speelden hierin een belangrijke rol. In elk paleis van een Russisch edelman was er een zaal waar de gasten werden ontvangen en waar concerten, bals, banketten en soirees werden georganiseerd. Iedereen die een hoge rang had bereikt, werd uitgenodigd, zelfs als de gastheer en de uitgenodigde gast elkaar slechts bij naam kenden. Het belangrijkste aan deze salons was om gezien te worden. De gastheer toonde zijn rijkdom, zijn smaakvol ingerichte kamers, zijn groot aantal bedienden en de gast toonde de nieuwste modesnuffjes die hij pas had laten overbrengen uit Parijs. Het was belangrijk dat iedereen zich conform zijn eigen rang en de aangeleerde etiquette gedroeg. Elke beweging werd bepaald. Het was voorgeschreven hoe men moest lopen en staan, hoe men een kamer binnenkwam of verliet, hoe je moest gaan zitten en hoe je je handen moest houden. Er waren regels die voorschreven hoe er moest gelachen en geknikt worden. In de balzaal en in de ontvangstkamer hingen overal spiegels om de gasten de kans te geven om zichzelf te bekijken en de eigen houding te observeren zodat alles er perfect volgens de regels verliep. Elke pose die ze innamen, was voorbedacht. Er verschenen veel etiquetteboekjes waarin alle regels samengevat werden en ook in de memoires van veel aristocraten stond vermeld hoe de jongeren zich in de maatschappij dienden te gedragen. De jongeren leerden het menuet met gratie dansen en ze leerden hoe ze charmant konden converseren. De Fransen waren op veel van deze bijeenkomsten ook zelf aanwezig en vaak werden hun gebruiken en omgangsvormen overgenomen ten koste van de oude, Russische gebruiken. Iedereen deed dan zijn best om er zo Frans mogelijk uit te zien en om zich zo Frans mogelijk te gedragen. Velen onder hen verfransten ook hun naam. Zo werd de Russische naam Klimentij bijvoorbeeld vervangen door de Franse naam Clément of een man met de naam Ivan werd aangesproken met de naam Jean. (Haumant, 1913: 210-214)

Één van de basisregels van de conversatie in de salons was dat deze in (bijna) perfect Frans gebeurde. Bij de al wat oudere aristocraten was het nog niet volledig ingeburgerd, maar de jongeren gebruikten het Frans als de gewone omgangstaal. De verspreiding gebeurde hoofdzakelijk vanuit de steden. Een provinciaal edelman van op het platteland leerde eerst Russisch door hoofdzakelijk Oud-Slavische boeken te lezen. Als hij dan naar de stad ging, zag hij in dat het onmogelijk was in de aristocratische

kringen te leven zonder de kennis van de Franse taal. Als bleek dat hij deze taal niet machtig was, werd hij beschouwd als een slecht opgevoede en minderwaardige edelman:

“Quand on était présenté à une dame, dans la bonne société, la politesse faisait un devoir de lui adresser la parole en français : agir autrement eût été supposer qu'elle ne connaissait pas cette langue, ce qui n'eût pas été courtois. Quand on s'apercevait qu'elle ne parlait pas français (ce qui était rare et dénotait une naissance bourgeoise ou plébéienne), on devait chercher une occasion habile pour passer en russe, afin de ne pas froisser son interlocutrice.” (Haumant, 1913 : 451)

De jonge plattelandse edelman zag al snel in dat hij zonder Frans niet hogerop zou geraken en legde zich vol overgave toe op de studie van het Frans. (Vinogradov, 1949: 124-126) Een vooraanstaand edelman zei ook dat, zelfs wanneer hij Russisch praatte, hij toch in het Frans dacht en zelfs zijn vrienden verwonderden zich erover dat hij zo makkelijk zijn Franse gedachten omzette in een andere taal. Dit werd nog eens bevestigd toen een edelman schreef dat hij dacht en sprak in het Frans en deze gedachten enkel vertaalde naar het Russisch wanneer dit absoluut noodzakelijk was. (Figes, 2003: 62-63)

Naast de tegenwoordigheid van de Franse taal als conversatietaal, was ook de aanwezigheid van de (gast)vrouw heel belangrijk op deze bijeenkomsten. In tegenstelling met het leven in Moskovisch Rusland, was de (adellijke) vrouw in de 18^e en 19^e eeuw heel vaak aanwezig in het openbare leven, zeker in de steden Sint-Petersburg en Moskou. Na Peter de Grote, die naar Westers voorbeeld aangedrongen had op een grotere aanwezigheid van de vrouw in het dagelijks leven, volgde ongeveer zeventig jaar van een bijna onafgebroken regering door vrouwelijke machthebbers. Vooral Catharina de Grote was erg cultureel opgevoed en belezen en eiste dit van alle (adellijke) vrouwen in haar rijk. Toch waren in de 18^e eeuw nog veel adellijke vrouwen analfabeet en weinig aanwezig in het openbare leven. In de 19^e eeuw kwam hier echter verandering in. (Moss, 1997: 304-305) De correspondentie door vrouwen waarin ze hun intiemste gevoelens uitten, werd een onderdeel van hun adellijke leven. Het leven van een adellijke vrouw zonder brieven werd onmogelijk. Zoals hoger vermeld kregen adellijke dochters ook steeds vaker een degelijke opvoeding en opleiding. Vrouwen die onopgeleid waren, werden bespot en belachelijk gemaakt. Het waren vooral de adellijke vrouwen die boeken lezen en waaraan veel verhalen en boeken gericht waren. Het bal, dansen en

zingen was de wereld van de vrouwen geworden terwijl het gezin en de opvoeding van de kinderen naar de achtergrond werd geschoven en werd overgelaten aan een *njanja* en later een gouvernante. (Lotman, 1994: 49-51) Een groot aantal onder hen spraken wel zeven of acht talen, bespeelden verschillende muziekinstrumenten en waren bekend met de beroemdste schrijvers van Frankrijk, Italië en Engeland. In de salons stonden ze in het middelpunt van de belangstelling. Zij leidden ook de gesprekken waardoor politieke of filosofische onderwerpen gemeden werden en er luchtige ontspannen gesprekken ontstonden. Zij namen het voortouw, dansten, zongen en speelden piano. Ze bepaalden ook de kledij die werd gedragen en de opmaak van elke vrouw werd nauwkeurig geobserveerd en al dan niet goedgekeurd. Er werd op elke bijeenkomst gepeild naar de nieuwste modevormen en de nieuwste accessoires. (Figes, 2003: 66-67) Ze moesten zich kortom volledig volgens de etiquette die de gouvernante hen had aangeleerd, gedragen:

“Одевайся, держи ноги, руки, глаза так, как приказала мадам француженка, и не давай языку своему ни минуты отдыха, не забывая притом, что французские слова должны быть единственными звуками (...).” (Belovinskij, 2002)

“Kleed je, hou je voeten, handen en ogen op die manier zoals de Franse gouvernante het heeft opgedragen, en geef je tong geen minuut rust, en vergeet bovendien niet, dat Franse woorden de enige geluiden moeten zijn.”

Naast deze bijeenkomsten in de salons, werden er ook theater- en literaire avonden georganiseerd. Daar werden er zowel Franse als Russische gedichten voorgedragen en brieven van Franse auteurs voorgelezen of werd er gediscussieerd over de laatste nieuw gepubliceerde Franse roman. Deze romans waren talrijk aanwezig in de Russische privébibliotheken en soms waren er zeldzame werken te vinden die in Frankrijk verdwenen waren. (Haumant, 1913: 215-219)

6.3.2 De inrichting van het huis en de kledij

In de 17e en het begin van de 18e eeuw verschilden de huizen van de aristocraten maar in weinig opzicht van de huizen van de rijke boeren. In de tweede helft van de 18^e eeuw en in de 19^e eeuw werden de aristocratische huizen en de inrichting heel wat luxueuzer. Het

interieur bestond uit een mengeling van Russische en Westerse stijlen. Veel decoratieve voorwerpen werden ingevoerd uit het Westen zoals de meubelen, vazen, uurwerken en tapijten die de weelderige villa's vulden. Op de landgoederen van de edellieden verschenen echte paleizen met Engelse parken eromheen waarin bruggen, meren, fonteinen en grotten het landschap bepaalden. In de 19^e eeuw bepaalde de Parijse of Londense mode het uitzicht en het interieur van de huizen. Deze mode drong eerst binnen aan het Russische hof en werd daarna door de edellieden overgenomen. Reeds in de 18^e eeuw, onder Elizabeth en Catharina de Grote, werden er meubelen uit Frankrijk ingevoerd en liet men een Franse schrijnwerker overkomen. Ten tijde van Catharina de Grote verscheen er ook behang uit Lyon, brons uit Parijs, Franse schilderijen, spiegels en glaswerk. Catharina de Grote legde in de Hermitage een ware kunstverzameling aan met werken van onder andere Franse gravurekunstenaars, beeldhouwers en schilders zoals de Franse kunstschilders François Clouet, Nicolas Poussin en Jean-Baptiste Simeon Chardin. Al gauw begonnen Russische handwerklieden meubelen en porselein in de Europese stijl te vervaardigen. (Hartley, 1999: 172-174) In de plaats van een *banja* werd er nu een westerse badkamer gebouwd en in de grootste paleizen werden er theaters of opera's opgetrokken in de Franse stijl. Natuurlijk mocht ook de bibliotheek met hoofdzakelijk Franse boeken erin niet ontbreken. In de hoger genoemde salons en balzalen konden de gastheer en zijn gasten ten volle hun Europees-zijn (en hoofdzakelijk hun Frans-zijn) aantonen. Door de bouw van een paleis in de Europese stijl toonde de edelman aan dat hij een echte verwesterde aristocraat was geworden. Het was zelfs noodzakelijk om zo'n weelderig ingericht paleis te bezitten en dure bals en banketten in de Europese stijl in te richten, want op die manier won de gastheer de gunst van het hof en kon hij promotie krijgen en daardoor een hogere rang bereiken. (Figes, 2003: 45-47)

Ook de Franse kledij werd in de loop van de 18^e eeuw geleidelijk aan de norm voor de Russische aristocraat. In de 19^e eeuw was er geen onderscheid meer tussen de kledij van een Russische en een Westerse edele. Peter de Grote was hiermee begonnen en liet zijn dochters gekleed gaan naar de laatste Franse mode. Elizabeth bezat tijdens haar regering meer dan duizend Franse kledingstukken. Toen in 1795 een Franse dame Sint-Petersburg bezocht, hoopte ze dat ze adellijke vrouwen in de salons, waar ze voor het eerst zou geïntroduceerd worden, onder de indruk zou brengen van de nieuwste Parijse mode. Groot was haar verbazing en ontgoocheling toen ze zag dat deze mode daar reeds gangbaar was. (Guseva, 2003) Tijdens de regering van Catharina de Grote werd een Russische jurk enkel gedragen voor speciale gelegenheden en werd die

beschouwd als een speciale curiositeit. De adel liet de Franse stoffen, zoals de dure Franse zijde speciaal invoeren vanuit Parijs. Ook het haar werd gekapt volgens de Franse mode. Op het einde van de 18^e eeuw hadden de belangrijkste adellijke families een Franse kapper (of een opgeleide Russische lijfeigene die het vak geleerd had) in dienst die bij zijn werkgevers de laatste Europese coupe kapte. (Hartley, 1999: 179-180)

De meeste verwesterde aristocraten waren zich wel bewust van het feit dat ze een cultuur hadden overgenomen die volledig vreemd was aan de eigen cultuur. Alles wat ze deden, was hen aangeleerd en lag niet in hun natuur. Het werd hen opgedragen dat ze Frans moesten spreken en dat ze de westerse etiquette moesten volgen. Toch was de manier waarop deze Europese Russen zich gedroegen anders naargelang de plaats waar ze zich bevonden. Als ze aanwezig waren in de salons en de balzalen van Sint-Petersburg, aan het hof of in de theaters, gedroegen ze zich volledig volgens de westerse gebruiken. Ze toonden hun Europese manieren en praatten enkel nog Frans. Op het moment dat ze zich in de privésfeer bevonden, werd de etiquette veel minder strak nagevolgd en schakelde men over naar meer Russisch gedrag. Hij was Europeaan in het openbaar en Rus in de privésfeer. In een etiquetteboekje stond hierover dat ze zich in gezelschap van buitenlanders zo buitenlands mogelijk moesten gedragen, maar nooit mochten vergeten dat ze Russen waren. Het ging er niet om hoe je was, maar het ging erom hoe je leek. (Figes, 2003: 61-63) Ze konden echter nooit volledig Europeaan worden, hoezeer ze ook hun best deden. Zo schrijft Rogger dat “they tried eternally to be at home among foreigners and succeeded only in becoming foreigners at home” (Rogger, 1960: 48). In het westen dacht men dat ze Tataren waren die zich probeerden Europees te kleden, in Rusland werden ze als een Fransman beschouwd die in Rusland geboren was. Ze waren noch Rus noch Europeaan. Deze gevoelens zouden pas later leiden tot een nieuw gevoel van nationaal bewustzijn. (Rogger, 1960: 48) Toch hadden de edellieden uiterlijk zoveel overgenomen dat er bijna geen onderscheid meer was tussen de westerse en de Russische elite. Ondanks hun verwijdering ten opzichte van het Russische volk, bleven ze Russisch en waren zeker op het platteland nog Russische elementen terug te vinden. (Hartley, 1999: 195) De Russische edellieden waren Frans aan de buitenkant en ze spraken het Frans vloeiend. Het vermaak, de mode, de toiletten van de dames en de manieren, dit alles was Frans, maar ze konden nooit echt Frans worden, omdat ze in hun hart altijd Rus bleven, hoezeer ze het Russisch ook verafschuwden en verwierpen. (Haumant, 1913: 220-221)

6.4 De Franse taal en de wisselwerking met het Russisch

Peter de Grote was de eerste tsaar die zich sterk naar het Westen richtte. Hij was voornamelijk geïnteresseerd in wetenschap en techniek. Westerse technici, wetenschappers en vaklui werden naar Rusland uitgenodigd, om de opbouw en de ontwikkeling van Rusland te helpen tot stand brengen. Hierdoor werd onder Peter vooral het Duits de belangrijkste Westerse taal, in mindere mate het Nederlands en het Engels. Na zijn tweede reis naar West-Europa waarbij hij ook Frankrijk had aangedaan, deed ook het Frans zijn intrede in Rusland. Het Frans en de Franse levensstijl beïnvloedde vooral de omgangsvormen, de levensstijl en de etiquette. Het Frans was in heel Europa dé cultuurtaal. Zo ook vond het Frans reeds ten tijde van Peter de Grote zijn weg naar Rusland. Na Peter de Grote kwamen enkele korte regeerperioden. Catharina I zette de politiek van Peter verder. Peter II keerde terug naar de oude Russische cultuur. Onder Anna Ivanovna was vooral de Duitse invloed heel belangrijk. Op cultureel vlak werd de kennis van vreemde talen steeds populairder bij de Russische elite. Door de Franse filosofen en de Verlichtingsideeën kwam het Frans steeds meer op de voorgrond. Onder Elizabeth, die de Duitse invloeden aan het hof wist terug te dringen, kwam het Frans steeds nadrukkelijker naar voor. Wegens de grote vraag van de Russische aristocratie naar Franse leraren kwamen veel Fransen naar Rusland.

De Russische adel nam de Franse cultuur en taal eerst maar oppervlakkig over. Oorspronkelijk sprak de adel een soort mengtaal, Russisch doorspekt met Franse woorden. Het gebruik van een Frans woord in plaats van een correct Russisch woord werd steeds modieuzer en stijlvoller. Een Deens reiziger die na zijn reis naar Rusland in 1730 een vrouwelijke dandy beschreef, zei over haar dat “she knows only Russian, but mixes it with so many French and Italian words with Russian endings, that the native Russians have a harder time understanding her than foreigners” (Rogger, 1960: 50). Na de Frans-Russische alliantie van 1757 werd het Frans steeds belangrijker aan het hof en de adel nam deze trend gretig over. Langzaamaan werd de kwaliteit van het Frans beter, mede onder invloed van de voorstellingen van Frans toneel en de cultuurreizen die de jonge adel ondernam naar Frankrijk. Veel jonge edelen gingen naar Parijs studeren. Catharina II was een goed ontwikkelde vrouw, die sterk geïnteresseerd was in cultuur. Zij kende perfect Frans. Franse boeken werden met massa's ingevoerd. Iedere adellijke familie bezat een uitgebreide bibliotheek met voornamelijk Franse boeken. Het Frans werd de dagelijkse voertaal, zeker aan het hof en onder de adellijke elite. Aan het hof en

bij de meeste adellijke families in St.-Petersburg was het Frans nog nauwelijks te onderscheiden van het Parijse Frans. De meeste Russen hadden het wel moeilijker met de schrijftaal. Vooral met het plaatsen van de accenten hadden velen het moeilijk. Bij de adel in Moskou en nog meer uitgesproken op het platteland was het Frans minder correct. Dit bewijst de volgende dialoog tussen een generaal en zijn overste:

“Qui commandait cette cavalerie? - *Je*, Sire. - *Je* est un brave ! - Mais *je*, c’est *ia*, c’est moi, Sire ! - Je vous en félicite.” (Haumant, 1913 : 213, cursief in origineel)

Het Russisch dat de Russische edellieden spraken was daarentegen heel gebrekkig en doorspekt met Oud-Slavische woorden en zinsstructuren, maar nog meer met gallicismen en zinsconstructies die letterlijk overgenomen waren uit het Frans. Als men een Franse, correcte zin wou vertalen naar het Russisch, werden enkel de woorden vertaald en behield men de woordvolgorde. In het moderne Russisch zijn nog steeds talrijke Franse woorden die werden overgenomen, te vinden. Haumant geeft hier een ietwat overdreven voorbeeld, dat de vele overgenomen Franse woorden in het Russisch aantoont:

“La Russie, en effet, s’est engagée dans des *antréprisys* pour lesquelles son monarque a besoin d’une part, d’*alliatzy* avec divers *potantaty*, et de l’autre, de beaucoup de *marchaly*, *généraly*, *brigadiry*, *maiory*, *kapitany*, *kornéty*, etc., pour commander, dans les *batailly*, ses *soldaty*, *dragouny*, *grenadéry* ou *mouchkatéry*. Puis, avec la paix, viennent les mots de Cour. Les *kourtisany* se réunissent dans des *apartamenty* ornés de *baldakhiny* et de *portréty* ; dans leurs *assembléy*, ils se font, en grande *tsérémonia*, des *komplimenty* et même des *présenty* ; les uns jouent aux *karty*, d’autres font de la *mousika*, en attendant le moment de *banketovat*, parfois excès, de sorte que la *natoura*, prenant sa *revange*, les obligera à faire chercher les *médiky*. ” (Haumant, 1913 : 33, cursief in origineel)

Sommige Russische woorden veranderden van betekenis zodat het beter overeenstemde met de betekenis van de Franse equivalent van het woord. Als de edellieden toch probeerden Russisch te praten, vertaalden ze soms eenvoudigweg Franse uitdrukkingen letterlijk naar het Russisch. Zo heb je het voorbeeld *взять свои места* wat de vertaling

is van het Franse *prendre place* of bijvoorbeeld de uitdrukking *принять смелость* wat is overgenomen van het Franse *prendre l'audace*. Er ontstonden zinsconstructies zoals *она танцует без кадансу* ('ze danst zonder cadans') (Vinogradov, 1949: 150-151). Een oom van de schrijver Vladimir Nabokov beheerste het Frans en het Engels oneindig veel beter dan het Russisch. Als hij dan toch in het Russisch sprak of een volkse uitdrukking benutte, gebruikte hij steevast verkeerde zinnen zoals: "Je suis triste et seul comme une *bylinka v pole*" wat betekende dat hij zo droevig en eenzaam was als een grashalm in de wei (Nabokov, 2001: 71).

Het Frans was in de tweede helft van de 18e eeuw wijdverbreid genoeg waardoor er een fusie tussen Franse en Russische zinsconstructies en woorden ontstond. Dit verschijnsel, deze fusie, waarbij sprekers de grammatica en woordenschat van één taal (hier het Frans) gebruikten, maar toch bepaalde uitdrukkingen in het Russisch verwoordden, is een vaak bestudeerd fenomeen dat de benaming *code mixing* heeft gekregen. Dit verschijnsel werd door sommige onderzoekers beschouwd als het verval van die ene taal, hier dus het Russisch ten voordele van het Frans. Verder onderzoek heeft echter uitgewezen dat het tegendeel waar is. Deze *code mixing*, waarbij in het midden van bijvoorbeeld een Franse zin werd overgeschakeld naar het Russisch of omgekeerd, was geen alleenstaand geval en kon worden waargenomen op elk moment dat er tweetaligheid bij een volk of natie optrad. Er wordt bijvoorbeeld aan *code mixing* gedaan wanneer de ene taal minder geschikt lijkt om wat de spreker wil zeggen, uit te drukken of als de spreker die taal minder machtig is en het desbetreffende woord niet kent. Onderzoek heeft uitgewezen dat *code mixing* ook enkel mogelijk is in gesprekken van sprekers die tweetalig zijn en de beide talen van op heel jonge leeftijd hebben aangeleerd. Er wordt in het boek van de onderzoekers Appel en Muysken een concreet voorbeeld gegeven van *code mixing* in Rusland aan de hand van de zin *Les femmes et le vin ne ponimaju* ('Ik heb geen verstand van vrouwen en wijn') waarbij een zin die begonnen werd in het Frans in het Russisch werd beëindigd. (Appel en Muysken, 1987: 117-121)

We kunnen hieruit besluiten dat de adel logischerwijze niet van de ene op de andere dag Frans begon te praten. De adel begon in de 18^e eeuw verfranse Russische woorden of Franse leenwoorden te gebruiken in de Russische spreektaal. Daarna sprak hij een soort verfranst Russisch en wisselde hij af tussen nu eens Frans dan Russisch. (*code mixing*) Dit leidde uiteindelijk op het einde van de 18^e eeuw tot het gebruik van het zuiver Frans. Deze Franse invloeden op de taal bleven zich doorheen de hele 19^e eeuw

voortzetten. De literaire taal die Karamzin, (een schrijver uit de 18^e eeuw die de Russische literaire taal hervormde) gebruikte en waarin de schrijvers van de 19^e eeuw schreven, was eveneens gebaseerd op deze verfranste salontaal van de hoge adel. Hij argumenteerde dat de Russische literaire taal eerst gezuiverd moest worden van alle bureaucratische invloeden en daarna gevormd moest worden naar het voorbeeld van de Franse, beleefde taal met haar elegante en eenvoudige syntaxis. (Vinogradov, 1949: 124-126, 150-151)

6.5 De verschillende redenen van de gallomanie

Hiervoor stelden we vast hoe het Frans doorheen de 18^e en 19^e eeuw een steeds belangrijker positie innam in het leven van de Russische adel en hoe die adel het Frans uiteindelijk als alledaagse omgangstaal begon te gebruiken. Maar naast de vraag hoe het Frans werd aangeleerd, is ook waarom de adel Frans leerde, en nog belangrijker, hoe het komt dat de Russische adel deze taal zo lang is blijven gebruiken. Zoals eerder werd vermeld, werd onder Elizabeth de Duitse invloed verworpen en ging men op zoek naar een waardige vervanger. Aangezien toen in de rest van Europa de Franse cultuur dominant was en Rusland het westen wou imiteren, lag de keuze voor de Franse taal en cultuur voor de hand. Op zich was hier niets vreemds aan, hoewel de voorkeur voor alles wat Frans was bij sommige Russische edellieden wel erg ver ging. De vraag die wetenschappers echter nog steeds bezighoudt en waar tot op vandaag nog steeds geen afdoend antwoord op is gevonden, is waarom de Russische adel het Frans zelfs na de Franse Revolutie en de Napoleontische oorlogen is blijven gebruiken, tot in de 20^e eeuw, terwijl in Europa de gallomanie al lang in verval was.

Een belangrijke oorzaak van de gallomanie lag in het feit dat de adel geïsoleerd was van hun land en volk. In de 18^e eeuw ontstond bij de adel het gevoel en het idee dat hij uitzonderlijk was en op een belangrijke manier verschilde van de rest van de Russische maatschappij. Dit gevoel had zijn oorsprong bij Peter de Grote en zijn rangentabel. (cfr. supra) Een persoon kon de top bereiken niet door van adel te zijn, maar enkel door heel bekwaam en goed geschoold te zijn. De adel wilde zijn vooraanstaande en belangrijke positie behouden en begon het belang van een goede opleiding in te zien. Hij werd geobsedeerd door de rangen en de macht die daaraan verbonden was. Door deze rangentabel was de culturele kloof tussen een kleine groep van verwesterde elite en de rest van de bevolking alleen maar groter geworden. (Moss,

1997: 246) Deze kloof tussen de geschoolde edellieden en het arme, grotendeels analfabete volk werd tijdens de eerste helft van de 18e eeuw steeds groter. In de tweede helft van de 18e eeuw werd het onderscheid nog versterkt doordat de nadruk van de scholing steeds meer op de cultuur kwam te liggen en door de privéleraren die de huizen van de rijke aristocraten bevolkten. Het zwaartepunt lag nu op de culturele en geestelijke vaardigheden van de student die volledig geïsoleerd werd van de wereld van het gewone volk. Een beschaafde en culturele opleiding garandeerde hen een plaats binnen de wereld van de adel en werd het visitekaartje van de aristocratie. Deze verlichte adel die al van jongs af aan kennismakte met de liberale westerse ideeën, voelde zich heel erg vervreemd van de Russische maatschappij. De privileges die ze van de verschillende heersers bekwamen, versterkten nog eens dit gevoel. Vooral onder de regering van Elizabeth en Catharina de Grote, werd Rusland het rijk van de adel. Deze adel begon Frans te spreken op het moment dat diens vervreemding van de rest van de Russische maatschappij op zowel economisch als cultureel vlak het grootst was en de band met hun vaderland heel sterk gereduceerd was. In de loop van de 19^e eeuw zette deze vervreemding zich voort waardoor het Frans zich volledig kon profileren. De 19^e-eeuwse adel leefde in een volledig geïsoleerde wereld waarin het Frans de normale omgangstaal was geworden. (Sonderegger, 2003: 15-17)

Met dit alsmat groeiende gebruik van het Frans, hing ook de verwerping van het Russisch samen. Door de groeiende belangstelling voor alles wat Frans was, keerde de aristocratie zich tegen allerlei Russische gebruiken en de Russische taal. In de 19e eeuw was het gebruik van het Russisch zelf taboe. Een Russisch edelman, die de Russische taal verwierp, verwoordde dit als volgt:

“Elle est gauche, lourde, mal dégrossie; elle sent le tatar... Qu’est-ce que ces *oui, chtchui, chii, chtchii, proui, troui* ?... Excuse ma colère, mais je viens de lire Pétrarque.” (Haumant, 1913 : 260, cursief in origineel)

Een andere edelman die nooit eerder een Russisch boek gelezen had, had gehoord dat Alexander I het boek *Geschiedenis van de Russische staat* van Karamzin had gelezen en probeerde het ook eens. Hij hield er echter snel mee op en zei “All these Izyaslaviches and Olgoviches – what a bore!” (Hingley, 1977: 96).

Er was echter nog een andere reden waarom de belezen Russische adel zijn toevlucht zocht tot het Frans. De kloof tussen het gesproken en het geschreven Russisch

was zeer groot. De Russische adel had daarom problemen om zich in de bestaande Russische taal uit te drukken en te spreken over Europese gedachten en voorwerpen waarvoor in het Russisch geen woorden bestonden. De Russische adel vond het Russisch daarom niet geschikt om West-Europese filosofische gedachten en technologische termen aan te duiden. Dit alles kon veel beter verwoord en beschreven worden met behulp van een West-Europese taal en meer bepaald het Frans. (Sonderegger, 2003: 17-18) Over de Russische en Franse taal bij de Russische literaire grootheden en de totstandkoming van de Russische literaire taal, zullen we het in het volgende hoofdstuk uitgebreider hebben.

Tijdens de regering van de liberale tsaar Alexander I was de adel volledig verfranst. Alle modevormen en de woonstijning waren afkomstig uit Frankrijk. De dagelijkse omgangstaal tussen de edellieden was het Frans, dat ze al van jongs af aan aangeleerd kregen door een privéleraar of gouvernante. De overschakeling naar het Frans was er gekomen op een moment dat de adel zich wilde onderscheiden van de niet-adel en dit doel enkel kon verwezenlijken door een goede opleiding te volgen. Het Russisch werd nog meer de rug toegekeerd doordat in het Russisch geen woorden voorhanden waren voor het verwoorden van het culturele gedachtegoed. Een bruikbare schrijftaal bestond helemaal niet. Langzaam zou de Russische taal zich echter ontwikkelen tot een literaire taal waardoor de weg vrij werd gemaakt voor Russisch literair talent. Dit wordt in het volgende hoofdstuk uitvoeriger besproken.

Hoofdstuk 7

De gallomanie in de 19^e eeuw

In dit hoofdstuk bekijken we hoe de gallomanie zich tijdens en na Alexander I in de hele 19^e eeuw voortzette, werd verworpen of weer heropleefde onder de tsaren Nicolaas I, Alexander II en III, hoe de concurrentie van buitenlandse talen toenam, maar ook het gebruik van het Russisch steeds meer uitbreidde.

7.1 De Napoleontische oorlog ten tijde van de regering van Alexander I

Het jaar 1812

Hoewel het jaar 1812 middenin de regeerperiode van Alexander I viel en de gallomanie tijdens deze regering haar hoogtepunt beleefde, betekende dit jaar een eerste ommekeer voor de adel en de gallomanie. Tijdens deze oorlog van 1812 vond er voor het eerst een ontmoeting plaats tussen de cultuur van de Russische geëuropeaniseerde elite en de Russische boerencultuur. 1812 was immers het jaar van de invasie van Napoleon in Rusland. Sommige van de (Franssprekende) Russische adellijke officieren schaamden zich voor hun eigen klasse en voelden groot respect en bewondering voor de boeren tijdens de oorlog. De aristocratie had namelijk van jongs af aan geleerd dat zij, de edelen, de ware patriotten waren en zagen nu tijdens de oorlog de moed en vaderlandsliefde van de boeren. Ze begonnen de waarde van de boeren en hun leven te ontdekken. Enkele aristocraten vonden het zelfs jammer dat ze een andere taal spraken en dat ze de boeren niet begrepen. Deze mensen die ze nu zagen waren helemaal anders dan hen aangeleerd werd. Ze hadden geleerd dat boeren en lijfeigenen niet veel meer dan dieren waren en helemaal geen waarden of gevoelens bezaten. Deze oorlog waarin ze met hen moesten

samenleven en soms zelfs van hen afhankelijk waren, deed hen de ogen openen. Er waren zelfs aristocraten die veldscholen voor deze boeren oprichtten om hen te leren lezen, anderen hielden lezingen over de afschaffing van de lijfeigenschap en eisten gerechtigheid. Voor het eerst gingen deze aristocraten op zoek naar hun eigen nationale identiteit, hun eigen Rus-zijn. Sommigen begonnen op bepaalde momenten zelfs Russische woorden te gebruiken in hun militaire toespraken. Vooral in Moskou, de stad die altijd al meer Russisch geweest was dan Sint-Petersburg laaiden de nationale gevoelens op. Er was belangstelling voor vergeten Russische middeleeuwse oeuvres en sommige families stuurden de Franse leraren en gouvernantes naar huis. Er kwam steeds meer kritiek op de adel die in zijn conversaties vreemde talen (Frans) gebruikte. (de Grunwald, 1975: 31) De officieren begonnen Russische tabak te roken en lieten hun baard staan. Ze russificeerden hun gebruiken, eetgewoontes, kleding en interieur. Er werd de Franse kok bevolen om Russische soepen te bereiden zoals koolsoep met daarbij roggebroom. Op straat en op openbare plaatsen werd het tijdens de oorlog gevaarlijk om Frans te spreken en daarom werd vooral daar Russisch gesproken. De directeur van het Petersburgse hoftheater bijvoorbeeld praatte tijdens een ochtendmis Frans met een paar bekenden. Een aantal oplettende stedelingen hielden hem echter voor een Napoleontische spion en ze omsingelden hem. Een oplettende officier redde zijn leven door hem, onder begeleiding van een konvooi, naar een veilige plaats over te brengen. Aan het front zelf hadden Russische soldaten wel eens hun eigen Russische officieren gedood toen ze hen in het donker Frans hoorden spreken en hen voor vijandelijke Fransen hielden. (Rjabcev, 1997) Ook in sommige salons en paleizen werd geprobeerd het Frans te bannen. De adel had het heel moeilijk om de taal die ze al van kinds af aan geleerd had, te vervangen door het Russisch. Er werd een boete ingevoerd die werd opgelegd als een edelman een Frans woord gebruikte in het salon. Er bestond geen Russische vertaling van het woord *forfaiture*, het Franse woord voor boete. Telkens een edelman een Frans woord of een Franse uitdrukking gebruikte, riep iedereen in het salon het Franse woord, *forfaiture*. Daarnaast kleedden de dames zich niet langer enkel naar de Franse mode, maar ze toonden ook belangstelling voor de mode die gangbaar was in Londen. De Russische boerenmode was nog belangrijker. Op de landgoederen in de provincies verschenen er steeds meer Russische kledingstukken. Op de bals in Sint-Petersburg begonnen de dames traditionele Russische kledingstukken te dragen. Na 1812 begonnen de Russische edellieden ook een Russische kaftan te dragen. Dit gaf aan dat ze er steeds meer voor kozen Rus te zijn en niet langer een afgezonderde verwesterde klasse. Ook de andere

accessoires waarmee de adellijke vrouwen zich optutten, verdwenen langzaamaan of werden sterk gereduceerd. Ze wilden er eenvoudiger uitzien, zoals een gewone boerenvrouw. Er werd veel minder make-up gebruikt, de chique pruiken werden achterwege gelaten en de doordringende parfums maakten plaats voor de eenvoudige geuren van bijvoorbeeld rozen. Zelfs een huwelijk werd aanvaard tussen een edelman en een eenvoudige Russische boerenvrouw. Ook de inhoud van de huizen en paleizen van de adel veranderde. Het geïmporteerde 18^e-eeuwse porselein werd vervangen door echt Russisch porselein met daarop landschapstaferelen. Naast het westerse meubilair in de salons verscheen er ook Russisch meubilair dat was vervaardigd van Russische houtsoorten. Op de bals in Sint-Petersburg werden niet enkel meer Europese dansen gedanst, maar was er nu ook plaats voor typische Russische boerendansen. (Figes, 2003: 116-122)

Al deze veranderingen beïnvloedden ook de oorlog. De officieren hadden gemerkt hoe moeilijk het was soldaten te ronselen onder de boeren, bij wie de adellijke officier in zijn uniform nogal Frans en dus vijandig overkwam. Daarom praatten de officieren Russisch met hen en begonnen ze een boerenkaftan te dragen om hen te kunnen benaderen. Tijdens en na de oorlog leerden de aristocratische officieren de Westerse liberale ideeën kennen zoals de opvatting dat ieder mens een persoonlijkheid had. Ze vergeleken dit met hun eigen Rusland dat op het vlak van elementaire rechten ver achterop hinkte in vergelijking met het Westen. Toen deze jonge mannen na de oorlog terugkeerden naar huis, waren de oudere aristocraten geschokt. Ze gedroegen zich volgens hen op een ruwe, boerse manier, ze droegen andere kledij en hadden andere ideeën en interesses gekregen. Sommige aristocraten trokken naar het platteland om er de boeren en hun gebruiken, cultuur, muziek en taal te bestuderen. Ze hadden geen interesse meer voor de lege vermaaksvormen in de balzalen en wilden zich aan ernstiger zaken wijden. Ze konden de oudere mannen die het hadden over de deugden van het leven niet meer aanhoren en ze vonden dat deze in een verre en voorbijgestreefde geschiedenis leefden. Dansen vonden ze alleen nog maar tijdsverspilling. Op een bal droegen deze officieren hun zwaard, wat symbool stond voor de weigering deel te nemen aan dit nutteloze vermaak. De salons waren voor hen niet meer dan een theater waar alles onecht en gekunsteld was en ze vermeden eraan deel te nemen. Ze keerden zich af van de Petersburgse hofcultuur en ze verkozen een eenvoudiger, oprechter en Russischer leven tussen de boeren op het platteland. Verschillende kunstenaars onder hen wilden een eigen nationale kunst en literatuur ontwikkelen. Ze verdiepten zich in de folklore,

geschiedenis en natuurwetenschappen en publiceerden zowel wetenschappelijke als literaire artikelen en poëzie. Onder hen waren ook edellieden die de staatsdienst verlieten om dichter of kunstenaar te worden. Dit was voor de oudere aristocraten ondenkbaar en onaanvaardbaar. Hun leven was gewijd aan rang en stand, aan orde en aan regels. De staatsdienst betekende voor hen het leven en deze dienst verlaten werd beschouwd als een schande voor de hele familie. Deze nieuwe generatie edelen zette zich echter af tegen hun vaders en de staatsdienst. Er ontstond een nieuwe soort edelen, die zich wijdden aan de volkse poëzie, filosofie en kunst. Ze toonden hierin hun afkeer ten opzichte van de hogere kringen en de regels van de etiquette. Sommigen onder hen vonden hun heil in drankgelagen en spraken de taal van het gewone volk, het Russisch. Ze hadden het gevoel dat boeren en officieren samen konden leven en ze vormden één groep van patriotten. Hier, bij deze groep, ontstond het gevoel van eenheid dat later in de 19e eeuw zou leiden tot de zoektocht naar een nieuwe Russische natie. (Figes, 2003: 91-97, 116)

Het was natuurlijk logisch dat een groot deel van de verfranse edellieden hun sympathie voor Frankrijk verloren waren nu een Franse heerser hun rijk was binnengevallen. Toch waren er ook edelen die, vooral in het begin van de oorlog, Napoleon en Frankrijk bleven bewonderen. Al bij al werden de gevangenen Franse soldaten helemaal niet zo slecht behandeld. Verschillende gevangenen schreven aan hun familie in Frankrijk dat ze eten kregen van boeren en verwelkomd werden door de edellieden. Vooral de vrouwen van deze edelen, die wat verderaf stonden van de oorlog, ontvingen hen met open armen. Ze gaven de gevangenen warme kledij en schoeisel. Deze waren verrast door zoveel gastvrijheid en door het feit dat ze in hun eigen moedertaal, in perfect Frans, werden aangesproken. Ze werden meegenomen naar de salons waarin bijna alle meubelen, alle decoratievormen, het porselein en de schilderijen, uit Parijs kwamen. Ze mochten overnachten bij deze aristocraten in kamers die waren ingericht naar de Franse stijl en waar de muren versierd waren met Franse gravures. In de bibliotheken vonden ze hun eigen klassiekers en op hun borden verschenen hun nationale gerechten. De dames waren gekleed naar de laatste Parijse mode en ze spraken het Frans met zo een schoonheid en met niet het minste accent dat ze zich in een hoogstaand Parijs salon waanden. De Franse officieren wilden als dank voor deze gastvrijheid iets teruggeven en ze werden ingezet als leraren van bijvoorbeeld Frans, muziek en dans of ze oefenden het beroep van dokter uit dat ze noodgedwongen hadden geleerd op het slagveld. Soms was het genoeg om gewoon man van de wereld te zijn en de salons te amuseren met hun verhalen of poëzie. (Haumant, 1913: 274-279)

7.1.2 De maatschappij van de adel na 1812

Een aantal jonge officieren die hadden deelgenomen aan de oorlog begonnen zich, zoals hierboven vermeld, af te zetten tegen de heersende Franse cultuur onder de elite. Ze waren de eersten die echt belangstelling toonden voor de boeren en lijfeigenen en het echte Russische leven. Deze nationale gevoelens bevonden zich echter nog maar in een beginstadium en zouden zich doorheen de hele 19^e eeuw verder ontwikkelen. Na de overwinning op Napoleon was de dreiging uit Frankrijk geweken. De pro-Franse gevoelens, die bij sommigen nooit echt verdwenen waren, flakkerden vanaf de jaren '20 van de 19^e eeuw weer op. De oudere generatie van edellieden leefde nog steeds in een maatschappij die doordrenkt was van de gallomanie. Het aantal Russische studenten in Parijs was na 1812 hoger dan het ooit geweest was. Het aantal Fransen in Sint-Petersburg en Moskou was gestegen. Doordat veel Moskovieten ten tijde van de oorlog gevlucht waren uit de stad naar hun landgoederen op het platteland, verspreidde de gallomanie zich ook in de provincies. Het Frans was hier vroeger al doorgedrongen, maar werd meestal vermengd met het Russisch. Hier waren ook veel Fransen te vinden zoals een groot aantal ex-soldaten waardoor het aantal Franse koks, kappers en leraren ook hier steeg. De Franse producten werden weer populair. De kledij, de toiletten van de dames, de typische truffels en de Franse champagne werden net als voorheen in grote getale uit Parijs ingevoerd. (de Grunwald, 1975: 31)

Naast de producten bleef ook de Franse taal na de overwinning op Napoleon grotendeels aanwezig in het leven van de adel. Oorspronkelijk waren na de oorlog veel Fransen uit Sint-Petersburg verdwenen. Ook het Franse theatergezelschap was naar Frankrijk teruggekeerd. Maar kort na de oorlog kwamen de Fransen terug. Het theater bleef nog steeds een populair tijdsverdrijf en de adellijke dames en studenten vonden het een goede gelegenheid om hun Frans nog meer te perfectioneren. De adel sprak nog steeds enkel Frans. Voor velen was dit trouwens de enige taal die ze beheersten. Het Frans werd zelfs een soort tweede officiële taal in Rusland. Er werden herdenkingsmonumenten voor de gevallen Russische soldaten opgericht waarbij de opschriften in het Frans waren, de taal die toen nog steeds beschouwd werd als de internationale taal die ook het westen beheerste. Het Frans bleef ook nog steeds de verplichte taal in de kringen van de adel:

“Ne pas le parler, c’est d’avouer de petite naissance, se dégrader dans une société où le grade serait tout, si justement le français, selon qu’on le parle plus ou moins bien, n’ajoutait ou n’ôtait à sa valeur.” (Haumant, 1913 :340)

In het leger werden de officieren nog steeds in het Frans aangesproken. Het was belangrijk om hun overste te begrijpen, want de berispingen waren in het Frans, de beledigingen in het Russisch. Er werd nog steeds Frans gesproken op bals en in salons omdat de heren het nog altijd niet gepast vonden de dames in een andere taal dan het Frans aan te spreken. Tolstoj had hierover gezegd dat “[l]amour élégant ne peut trouver expression que dans cette langue ; une foule de gens, qui aiment ou croient aimer, sentirait leur amour s’évaporer q’il fallait le manifester en russe” (Haumant, 1913 :341). Naast het spreken van het Frans was het schrijven ook belangrijk. De leden van de adel correspondeerden altijd en onvermijdelijk in het Frans, vooral tussen een man en een vrouw. De brieven tussen Puškin en zijn vrouw of tussen de schrijver Turgenev en prinses Vjazemskaja, aan wie hij vaak brieven schreef, waren altijd in het Frans. Het gebruik van het Frans in de brieven was veel beleefder en genuanceerder. Toen de man van Anna Karenina in het gelijknamige boek van Tolstoj het overspel van zijn vrouw had ontdekt, vond hij het beter haar in het Frans te schrijven en aan te spreken met het Franse *vous*. Deze vorm was toch nog ijszig genoeg om zijn afkeuring over haar gedrag aan te geven, maar was toch minder grof dan zomaar over te gaan van het vroeger gebruikte intieme Russische *ty* naar de formele Russische beleefdheidsvorm *vy* (Hingley, 1977: 96):

“Он писал без обращения к ней и по-французски, употребляя местоимение «вы», не имеющее того характера холодности, который оно имеет на русском языке.” (Tolstoj, 1983: 286)

“Hij schreef haar zonder een aanspreking en in het Frans en gebruikte het voornaamwoord voor «u», dat (in het Frans) niet zo’n koud karakter had zoals het dat wel had in de Russische taal.”

Bij de correspondentie tussen de mannen kon het evenwel eens gebeuren dat er Russische woorden of uitdrukkingen gebruikt werden, maar dit werd niet altijd gesmaakt. De schrijver Čadaev die brieven van Turgenev ontving waarin Russisch werd gebruikt, schreef hierover aan zijn correspondent:

“Je vous aime plus dans vos lettres françaises que dans les autres... Vous y êtes plus vous-même.” (Haumant, 1913 : 365)

Deze Čaadaev schreef eveneens aan Puškin hij zich beter kon uitdrukken in het Frans. (Haumant, 1913: 336-343)

Net zoals voor de oorlog waren de Franse leraren nog steeds veelvuldig aanwezig. De rijke families rekruteerden deze privéleraren soms rechtstreeks in Parijs of in Zwitserland zelf. Een nieuw gegeven was echter dat in de tweede helft van de 19e eeuw en zeker in het begin van de 20e eeuw naast Franse ook Russische privéleraren werden aangeworven. Deze hadden dezelfde taak als hun eveneens aanwezige Franse collega's en onderwezen de kinderen in het Russisch. Ze leerden hen de taal, de Russische literatuur (de kinderen leerden bijvoorbeeld gedichten van Puškin uit het hoofd), de geschiedenis en geografie van Rusland en zoveel meer. (Troyat, 1989: 21-22) Ook de privéscholen of pensions bestonden nog altijd, alhoewel hun populariteit en aantal afnamen. De jongens gingen daarom steeds vaker naar een lyceum en de meisjes naar een gymnasium waar het Frans wel werd aangeleerd, maar soms veel minder perfect was dan in de voormalige privéscholen die vaak gerund werden door Fransen of Zwitsers. In deze instituten en lycea verschenen nu ook Duitse en Engelse leraren die de leerlingen hun eigen taal aanleerden en die later in de 19e eeuw een grote bedreiging zouden vormen voor de Fransen en de Franse taal. (Haumant, 1913: 355-358)

7.2 De grote Russische schrijvers in de 19^e eeuw

De belangrijkste Russische schrijvers uit de 19^e eeuw zoals Lev Tolstoj, Aleksandr Puškin en Ivan Turgenev waren allemaal van adellijke afkomst en behoorden zelf tot de klasse van de grootgrondbezitters. Veel Russische schrijvers behoorden, vooral in de eerste helft van de 19^e eeuw, tot de adellijke klasse. Ze waren bijgevolg ook opgevoed in de verfranste wereld van de adel. Tolstoj, die werd opgevoed in de jaren twintig van de 19e eeuw, kreeg eerst les van een Duitse leraar, Theodor Rössel, die model stond voor de Duitse gouverneur uit zijn boek *Kinderjaren*. Na deze Duitser, kwam er ook een Fransman in dienst van de familie die in het boek voorkwam onder de naam St. Jérôme en die gebaseerd was op Tolstojs eigen leraar St. Thomas. (Hingley, 1977: 148-149) Tijdens zijn opvoeding las Tolstoj nooit Russische literatuur, behalve enkele gedichten van Puškin. Het Russisch leerde hij pas later op school. Ook Turgenev kreeg zijn

opvoeding van Franse en Duitse leraren. Hij kreeg echter geen les in de Russische taal. Hij leerde alleen maar Russisch lezen en schrijven door de huisknecht van zijn vader, die hem de taal aanleerde. Hij had thuis nog nooit een Russisch boek gezien totdat hij stiekem de Russische bibliotheek van zijn vader was binnengedrongen. (Figes, 2003: 74)

Ook Puškin snuisterde als kind in de bibliotheek van zijn vader en hij las er de Franse romans en gedichten. Al heel vroeg kende hij alle Franse gedichten die deze bibliotheek bevatte uit het hoofd. Zijn vader en oom, zijn hele omgeving waren fervente liefhebbers van de Franse dichtkunst. Puškins eerste gedichten waren bijgevolg in het Frans, zoals het gedicht *Mijn portret* uit 1814 (bijlage 3). Later in het keizerlijke Alexanderlyceum in Tsarskoe Selo waar Puškin les volgde, kreeg hij, als gevolg van zijn opvoeding en kennis van het Frans, de bijnaam *француз*, of Fransman. (Gruntovskij, 2007) Het keizerlijke Alexanderlyceum in Tsarskoe Selo was het meest prestigieuze en exclusieve lyceum waar adellijke Russische jongens uit de hoogste rangen in die tijd les konden volgen. Het lyceum, was opgericht naar het voorbeeld van de Franse napoleontische lycea en er werd veel aandacht besteed aan vakken zoals klassieke en moderne talen, literatuur, filosofie en geschiedenis. (Hingley, 1977: 148-150) Puškin schreef, naast poëzie, op heel jonge leeftijd ook toneelstukken in het Frans. Zijn eerste komedie schreef hij toen hij vijf jaar oud was, uiteraard in het Frans. De Franse invloed is ook duidelijk in sommige van zijn Russische gedichten. Enkele verzen kunnen woord voor woord vertaald worden in het Frans en zo zelfs gelezen worden als Franse poëzie. De wereld van de verfranse adel kwam ook altijd terug in zijn romans, al dan niet om deze te bekritisieren. In één van zijn romans, *Roslavlev*, beschreef Puškin zijn heldin die de Franse naam Pauline droeg. Ze kende alle Franse romans, van Montesquieu tot Crébillon. Ze kende werken van Rousseau uit het hoofd, maar er stond niet één Russisch boek in haar bibliotheek en ze had waarschijnlijk nog nooit één woord Russisch gelezen, net zoals dit in realiteit in de rijke adellijke families het geval was. (de Grunwald, 1975: 29) Ook Tatjana uit *Evgenij Onegin*, één van Puškins bekendste werken, werd in het begin van het verhaal aangetroffen met een Frans boek in haar handen en sprak slecht Russisch. Evgenij zelf behoorde tot de *beau monde*, was opgevoed in het Frans en schreef en sprak deze taal vloeiend. (Puškin, 1961: 5-15)

De gedichten van Byron hadden ook een heel belangrijke invloed op de poëzie van Puškin. Deze grote Russische dichter was bijgevolg goed vertrouwd met de West-Europese cultuur. Toch had hij een zeer grote belangstelling voor het Russische leven op het platteland en de boereninwoners. Dit landelijke leven leerde hij kennen doordat hij

als kind veel tijd doorbracht bij zijn *njanja* of kinderverzorgster. Ze vertelde hem allerlei Russische volksverhalen en gedichten waar de jonge Puškin geboeid naar luisterde. Puškin hield van deze boeren, hun verhalen en hun Russische taal en gebruikte hun uitdrukkingen vaak in gedichten. Hij wou een echte Russische literaire taal ontwikkelen, waarmee hij ook deze mensen zou bereiken en niet enkel de adel. Het toenmalige lezerspubliek was toen nog zeer beperkt. Een echte nationale literatuur was er al helemaal niet en er werden hoofdzakelijk Franse romans gelezen. De weinige Russische boeken waren meestal gewoon vertalingen van westerse boeken. Tussen 1725 en 1800 werden er bijvoorbeeld in Rusland zo'n vijfhonderd literaire werken gepubliceerd waarvan er slechts zeven oorspronkelijk Russisch waren. Schrijver zijn werd toen ook niet als volwaardig beroep beschouwd en een schrijver, die toen bijna altijd van adel was, was verplicht aan het hof te dienen en zijn staatsdienst te vervullen. Een andere reden waarom er bijna geen Russische schrijvers waren, was dat de Russische taal niet geschikt was om literatuur te schrijven. Er bestond eenvoudigweg geen literaire taal. De kloof tussen de geschreven taal, die gebaseerd was op het archaïsche kerk-Slavisch, en de gesproken taal, die gebruikt werd door de boeren, was te groot. Dit geschreven Russisch was een bureaucratisch jargon en was doorspekt met Latijnse woorden. Het geschreven Russisch, dat gebruikt werd in officiële documenten, had bijgevolg maar weinig gemeen met het eenvoudige Russisch van de boeren en al helemaal niets met de gesproken taal van de adel, namelijk het Frans. Hier was dus een taak weggelegd voor de Russische schrijvers om een literaire Russische taal te creëren die gebaseerd was op het gesproken Russisch. Zoals in het vorige hoofdstuk vermeld, was er een probleem met de beperkte keuze van de juiste woorden. Het grove gesproken boeren-Russisch was niet geschikt om bijvoorbeeld filosofische gedachten en gevoelens uit te drukken. Het Russisch kende weinig of geen literaire woorden om de innerlijke gevoelswereld te verwoorden of om abstracte zaken aan te duiden. Voor veel abstracte woorden zoals *privacy*, *sympathie* of *verbeelding* had de aristocratie alleen maar woorden in het Frans. Indien de aristocratie haar gevoelens wou uitdrukken of als ze hun eigen hogere kring wou beschrijven, dienden ze dit in het Frans te doen. Het Russisch leende zich er helemaal niet toe. Voor de materiële zaken die de aristocratie uit Frankrijk had overgenomen, bestonden er enkel Franse termen en waren er geen Russische woorden beschikbaar. (Vinogradov, 1949: 239-241)

Puškin gaf dit ook aan in zijn boek *Evgenij Onegin*:

“Но *панталоны, фрак, жилет*,
Всех этих слов на русском нет;” (Puškin, 1961: 15, cursief in origineel)

“Maar *pantalon, frac en gilet*,
Al deze woorden bestaan in het Russisch niet;”

Puškin wou schrijven zoals er werd gesproken of met andere woorden, zoals zijn lezerspubliek, dat voornamelijk bestond uit aristocratische en beschaafde vrouwen, sprak. Zijn werk bestond daardoor uit heel wat Franse leenwoorden en neologismen en de syntaxis was gevormd zoals de zinnen in het Frans werden gevormd. Het literaire Russisch was bijgevolg een mengtaal met zowel kerk-Slavische, Russische en Franse invloeden. Vooral de zinsconstructies vertoonden duidelijke invloeden van het Frans. (Unbegaun, 1950: 33) Deze taal was daardoor al even ver verwijderd van het alledaagse gesproken Russisch als het geschreven kerk-Slavisch. Deze salonstijl waarin Puškin schreef, was echter belangrijk voor de vorming van de latere Russische literaire taal. Puškin probeerde zich later los te maken van deze salontaal en bedacht daarom nieuwe Russische woorden voor de gebruikelijke Franse woorden. Maar zijn verfranste lezerspubliek begreep deze woorden niet waardoor Puškin deze nieuwe woorden diende te verklaren. Hij voegde daarom naast het nieuw gevormde Russische woord het oorspronkelijke Franse woord tussen haakjes bij om de term die hij zelf gevormd had uit te leggen. Bijvoorbeeld achter het woord *самобытность*, schreef hij het Franse woord *individualité*. Hetzelfde deed hij bij zinnen die hij semantisch gezien nogal onzeker vond, bijvoorbeeld naast *самый народный* voegde hij tussen haakjes *le plus national* of *le plus populaire* toe. (Vinogradov, 1949: 239) Pas later in de 19e eeuw zou er een ruimer lezerspubliek gevormd worden waardoor het mogelijk zou zijn om een echte Russische literaire taal te vormen. (Figes, 2003: 68)

7.3 De teruggang van de gallomanie in de tweede helft van de 19^e eeuw

7.3.1 Nicolaas I (1825-1855)

Na de napoleontische oorlog onder Alexander I kende de gallomanie, na de terugval van 1812, tijdens zijn regering weer een heropleving. In 1825, na de plotse dood van Alexander I, kwam Nicolaas I als nieuwe tsaar op de troon. Deze voerde een veel minder liberaal en strenger beleid dan zijn voorganger en was ook meer gericht op het Russisch, de orthodoxie en het Rus-zijn. Hij trad streng en hard op tegen de dekabristen, die in navolging van de nieuwe ideeën die na 1812 opgang maakten, na de dood van Alexander I, een opstand hadden gepland (en die bovendien zelf ook in het Frans met elkaar correspondeerden of in het Russisch schreven met duidelijke Franse invloeden). Een van hen, Michail Rjumin, leerde de Russische taal pas toen hij werd gearresteerd en opgesloten in de gevangenis. Thuis en onder zijn vrienden en officieren had hij altijd Frans gesproken. Nicolaas I was zelf ook opgevoed in het Frans en met de Franse cultuur. Tijdens zijn regering bleef het overgrote deel van de adel de Franse cultuur als voorbeeld nemen en bleven ze de Franse literatuur lezen. Het werd nog steeds noodzakelijk geacht en gewaardeerd om goed Frans te spreken binnen de adellijke kringen. Het was zelfs zo dat tijdens de eerste zes jaren van de regering van Nicolaas I het Frans de taal was waarin de officiële zaken werden geleid. Verschillende rapporten, die de pijler vormden van de repressieve autocratie waren in het Frans geschreven. (Sonderegger, 2003: 24-26) Toch begon er, in navolging van de jongere generatie die zich afzette tegen deze adellijke gewoontes, steeds meer kritiek te komen op de gallomanie. Steeds luider klonken ook de stemmen die pleitten voor de eigen natie, voor Rusland, voor de boeren en het volk. Het westen werd de rug toegekeerd. Dostoevskij, een verwoed Russisch nationalist, had een afkeer voor de gewoonte om de kinderen van de adel Frans te leren spreken en schreef hierover in zijn dagboek:

“Little does Mama realise that she is administering deadly poison to her two-year-old child when she employs a French *bonne* to look after him.” (Hingley: 1977: 96, cursief in origineel)

Ook aan het hof groeide het nationalisme. De tsaar voelde zich aangetrokken tot de slavofiele kijk op de wereld en keerde zich af van het westen. De schrijver Denis

Fonvizin die zelf ook tot de *beau monde* behoorde, verschillende talen sprak en modieus gekleed ging, behoorde oorspronkelijk ook tot de kosmopolieten. Hij neigde echter steeds vaker naar het kamp van de nationalisten en keek neer op zijn eigen klasse. Tijdens veel van zijn reizen naar het buitenland, schreef hij talloze brieven. Steeds vaker bekritiseerde hij hierin het buitenland en het westen. Vooral Frankrijk moest het ontgelden. Het leven was er helemaal niet zo goed als het wel leek, er was volgens hem helemaal geen vrijheid en hij wou steeds duidelijker maken dat Rusland het echte vaderland was waar het leven veel beter en echter was. Verschillende schrijvers van die tijd, zoals Karamzin, Dostoevskij en Herzen, wezen het westen af of nuanceerden hun meningen over het buitenland dat steeds vaker werd beschreven als oppervlakkig. Het buitenland had geen diepgang en was materialistisch. Het leven was er als een toneelspel, onecht en gekunsteld. In de late 18^e eeuw was reeds de basis gelegd voor de discussie tussen westerlingen en slavofielen, die de hele verdere 19^e eeuw belangrijk zou blijven in Rusland. De slavofielen vonden dat Rusland het westen de rug moest toekeren en zich moest richten op Rusland zelf. Ze wilden de oude adellijke cultuur verdedigen tegen de verwesterde staat zoals die zich ontwikkeld had sedert Peter de Grote. De westerlingen daarentegen vonden dat Rusland zoveel mogelijk gebruik moest maken van de Westerse kennis om de eigen ontwikkeling te garanderen. (Figes, 2003: 80-81)

In 1848 deden zich een reeks opstanden voor in grote delen van Europa. De opstandelingen wilden een liberaal politiek systeem invoeren met een liberale grondwet. Ook in Frankrijk, het voorbeeld voor de Russische adel, waren er onlusten die leidden tot de Februarirevolutie. Tsaar Nicolaas I was erg op zijn hoede en vreesde voor eenzelfde golf van opstanden in zijn land. Het laatste deel van zijn beleid, van 1848 tot 1855, verliep daardoor heel wat repressiever en had ook gevolgen voor de gallomanie. Hij verstremde zijn beleid aanzienlijk en verbood alle dingen die van vreemde afkomst waren. Daarnaast begon ook de Russische taal als schrijftaal stilaan vorm te krijgen en werd ze steeds meer gerespecteerd en bijgevolg ook frequenter gebruikt. Nicolaas verplichtte de adellijke vrouwen om niet langer Frans, maar Russisch te spreken. Daarenboven legde hij hen op dat ze in plaats van de Parijse mode, de nationale klederdracht moesten dragen (een witte zijden jurk met een fluwelen rode bloes) met de typische Russische fluwelen *kokošnik* of vrouwenmuts die versierd was met juwelen. (de Grunwald, 1975: 35) De Russische literatuur bloeide en de waardering voor deze literatuur groeide in zowel binnen- als buitenland. Er werd de schrijvers opgeroepen om niet langer in een vreemde taal, maar in het Russisch te schrijven. De schrijvers loofden

het Russisch, haar zachte en gevoelige klanken, haar mogelijkheid om poëzie te beschrijven. Ze had volgens hen zoveel mogelijkheden en was zoveel rijker dan het Frans. (Sonderegger, 2003: 25)

7.3.2 Alexander II (1855-1881) en Alexander III (1881-1894)

Het repressieve beleid van Nicolaas I werd opgevolgd door het liberalere beleid van Alexander II. De gallomanie kende opnieuw een heropleving. Bij de adellijke gezinnen was niet alles langer exclusief Frans, maar er ontstond een mengvorm van Franse en Russische producten. De Franse modevormen moesten opboksen tegen bijvoorbeeld nieuwe modevormen uit Groot-Brittannië (of Rusland zelf). Het gebruik van het Frans bleef echter stand houden. Tot rond 1880 was er, wat het gebruik van de Franse taal betrof maar weinig verandering binnen de adellijke kringen. Het werd nog steeds als noodzakelijk beschouwd om de kinderen van de adel een Franse opvoeding te geven en het was ook nog altijd veel beleefder en hoogstaander om een vrouw in het Frans aan te spreken dan in het Russisch. Het idee dat het Frans de taal van Europa was, was nog steeds gangbaar bij de Russische adel, hoewel in Europa het Engels in opmars was. Tijdens de regering van Alexander I pasten slechts een klein aantal edellieden hun levensstijl aan aan de Engelse beschaving. Zij bestelden *breakfasts* en knipten de staarten van hun paarden af zoals in Engeland gebruikelijk was. (de Grunwald, 1975: 32) Veel populairder was het Duits dat weer aanzienlijk in waardering gestegen was met de komst van de belangrijke Duitse filosofen zoals Hegel en Schiller. Hun werken werden vertaald in het Russisch en waren zeer populair onder de jonge Russische edellieden. Hun filosofische uiteenzettingen verdrongen voor het eerst de dominante Franse filosofen die zo lang gangbaar waren geweest bij de Russische adel. Het aantal Duitsers in Rusland was ook aanzienlijk gestegen na de oorlog tegen het Franse leger van Napoleon. Pruisische officieren kwamen de Russische legers versterken om Napoleon te helpen verslaan. Er ontstond een nieuwe kolonie van Duitsers in Rusland waarvan het centrum het salon van hertogin Antonia van Wurtemberg was. Ze was de zus van de eerste Belgische koning Leopold I. Haar huis was een enclave van Duitsers op Slavisch grondgebied. (de Grunwald, 1975: 33) Daarnaast werden er Duitse universiteiten opgericht waar filosofie als belangrijkste vak werd gedoceerd. Bovendien werd het Duits ook steeds belangrijker als de taal van de wetenschap en van de wetenschappelijke werken. (Haumant, 1913: 371-372, 472-473)

Tijdens de regering van Alexander II moest een adellijk kind bijgevolg niet langer alleen het Frans beheersen, maar leerde het naast Frans ook Engels en Duits van buitenlandse privéleraren. In het boek *Anna Karenina* van Lev Tolstoj gebruikten de jongere personages uitdrukkingen in verschillende talen en spraken ze (naast Russisch) nu eens Frans, dan weer Engels of Duits met elkaar. De oudere personages daarentegen spraken, op momenten dat ze geen Russisch gebruikten, altijd Frans. Het Frans dat de jongere generatie sprak was niet zo foutloos als vroeger. Er werden veel fouten gemaakt tegen de grammatica en het woordgebruik was verouderd. Er ontstond een nieuw soort jargontaal, een soort dialect binnen de adellijke kringen. Er werden ook nog steeds Franse theaterstukken opgevoerd, maar het aantal stukken en genres verminderde omdat er steeds minder belangstelling voor was. (Sonderegger, 2003: 25)

In 1881 kwam tsaar Alexander III op de troon die opnieuw een repressiever beleid voerde waardoor de teruggang van de gallomanie werd voortgezet. Een belangrijk theater waar Franse toneelstukken werden opgevoerd, verdween. Het lijkt niet langer verplicht als lid van de adellijke klasse om Frans te kunnen spreken. In verschillende gezinnen waren er echter nog steeds Franse privéleraren te vinden, maar in de gymnasia voor zowel jongens als meisjes was het Frans niet langer een verplicht vak om te volgen. Sommige leerlingen waren niet langer vertrouwd met de belangrijkste Franse schrijvers en konden enkel nog (gebrekkig) Frans spreken. Er werd gezocht naar Franse leraren of leraressen, maar velen onder hen waren niet capabel en leerden de kinderen maar weinig bij. Deze teruggang van de gallomanie verliep vanzelfsprekend heel geleidelijk. Doorheen de 19e eeuw bleef het Frans aanwezig binnen de adellijke kringen. Er waren nog steeds heel wat Russische studenten aan de Sorbonne in Parijs. Ook de privéleraren waren nog in de gezinnen aanwezig. In de provincies, waar de nieuwe mode steeds wat later doordrong, waren de Franse literaire werken nog steeds erg geliefd. In de winkels in de steden verschenen naast deze Franse werken steeds meer Engelse en Duitse romans. (Haumant, 1913: 461-466)

De Napoleontische oorlogen veroorzaakten een eerste teruggang van de gallomanie. De jongere generatie van de adellijke klasse kreeg sympathie voor de Russische boeren, hun gebruiken en taal. Ze begonnen zich af te zetten tegen het lege en onechte bestaan van de vorige generatie in hun afgezonderde en verwesterde elitewereld. Deze oude generatie hield de gallomanie in de eerste helft van de 19^e eeuw min of meer in stand, maar vanaf de tweede helft van de eeuw en vanaf de regering van de repressievere tsaar Nicolas I

kende de gallomanie een dalende tendens. Het Frans verloor zijn dominante positie ten koste van andere westerse talen die de plaats van het Frans hadden overgenomen zoals het Engels en het Duits en, belangrijker, van het Russisch. De Russische schrijvers uit de Gouden Eeuw zoals Puškin en Tolstoj hadden zelf ook een Franse opvoeding gehad, maar streefden ernaar een Russische schrijftaal te vormen waardoor er een bloeiende literatuur in de eigen moedertaal ontstond.

In het volgende hoofdstuk wordt heel kort bekeken hoe de adel in het begin van de 20^e eeuw aan haar einde kwam wat meteen het einde betekende voor de gallomanie die gedurende een anderhalve eeuw de Russische adel en zijn leven had beheerst.

Hoofdstuk 8

De teloorgang van de Russische adel

In dit laatste hoofdstuk bekijken we beknopt het laatste gebruik van het Frans onder het woelige beleid van tsaar Nicolaas II en wordt er besproken hoe de adel aan haar einde kwam in het begin van de 20^e eeuw.

8.1 De adel onder de laatste tsaar Nicolaas II (1894-1917)

De regeringsperiode van tsaar Nicolaas II was een woelige periode, maar betekende eveneens een laatste heropleving van de gallomanie omdat de autoriteiten en de verschillende klassen in de maatschappij uit elkaar waren gegroeid. Bovendien was de adel, die in de 19^e eeuw nog de voornaamste steunpijler van de autocratie was geweest, in het begin van de 20^e eeuw geheel in verval geraakt en was een groot deel ervan volledig verarmd. De afschaffing van de lijfeigenschap die Alexander II in 1861 uitvoerde, betekende een belangrijke aanzet die leidde tot de teloorgang van de adel. Door deze maatregel verloor de adel een groot deel van zijn inkomsten en gratis arbeidskrachten. Ook het grondbezit verminderde aanzienlijk doorheen de jaren. Veel leden van de Russische adel waren nooit echt geïnteresseerd geweest in hun grond. Voor velen onder hen telde enkel en alleen de staatsdienst en hun rang in de rangentabel. Hun status werd hoofdzakelijk bepaald door de rang die ze bekleedden in de rangentabel en de prestaties die ze leverden ten opzichte van het rijk en de tsaar en minder door de hoeveelheid grond en landgoederen die in hun bezit waren. Mede door deze rangentabel vormde de adel geen gesloten elite-klasse, maar een verbrokkelde groep van allerlei soorten edellieden die al dan niet erfelijke titels hadden. De belangrijkste en grootste machthebbers waren de hogere adel die het meest onder invloed was geweest van de gallomanie. Er waren

ook edellieden, meestal uit de laagste rangen, die niet veel rijker waren dan hun slaven. Zij hadden geen geld om hun kinderen degelijk onderwijs te geven. (Van de Staaij, 1990: 204-207)

Na de afschaffing van de lijfeigenschap in 1861 hadden veel edellieden het oorspronkelijk beter dan ervoor doordat de boeren aan hun heer een schadeloosstelling moesten betalen. Veel edellieden konden niet goed omgaan met geld. Sommigen betaalden met deze vergoeding hun immense schulden af. Anderen gaven het geld uit aan kuuroorden, reizen en in casino's. Nadat dit geld gependeed was, verkochten velen onder hen hun landgoederen. In 1861 was ongeveer de helft van de Russische grond in handen van de adel, in 1905 was dit nog slechts zestien procent. De boeren werden steeds belangrijker en waren niet langer lijfeigenen, maar zelfstandige producenten. Steeds meer edellieden vreesden voor opstanden van de boeren op hun landgoederen. Om die te voorkomen, gaven ze toe aan de wensen en eisen van de boeren. De adel werd steeds armer, zijn aantal nam voortdurend af en zijn economische macht taande. Er ontstond bovendien een belangrijke groep van ondernemers, die werd aangemoedigd door de regering en die de adel bedreigde in haar bestaan als politieke macht. In het begin van de 20^e eeuw gaf niet langer de adellijke grondbezitter de toon aan, maar was die taak overgenomen door de burgerlijke ondernemer, die als hij al kennis had van een vreemde taal, eerder Duits sprak. (Hartley, 1999: 129) De weinige overblijvende edellieden probeerden hun positie veilig te stellen en de schijn hoog te houden. Om zich te onderscheiden van deze nieuwe klasse die hen bedreigde, gebruikten ze nog steeds het Frans. Maar samen met hun verzwakte positie daalde ook het Frans op de maatschappelijke ladder. In het begin van de 20^e eeuw was het gebruik van het Frans eerder decadent geworden en getuigde het van snobisme. (Hingley, 1977: 96) Dit blijkt ook uit het verslag van een Franse gouvernante die in het begin van de 20e eeuw was aangesteld bij een rijke familie en die getuigde over een conversatie tussen twee leden van de familie:

“Ils se tutoient. La conversation se fait en français. Peut-être par snobisme, peut-être par égard pour moi.” (Troyat, 1989 : 32)

De Franse leraren en gouvernantes die nog aanwezig waren binnen de adellijke families hadden angst voor de toenemende onlusten tijdens de regering van Nicolaas II. Ze konden of wilden hun werk niet meer verder zetten. Velen onder hen moesten later

vluchten naar hun thuisland omdat ze anders door het toenemend aantal bolsjewieken werden gevangengenomen op verdenking van spionage vanuit een kapitalistisch land. (Troyat, 1989: 156-157) Toch waren er in het begin van de 20^e eeuw nog steeds edellieden die de taal van hun vaderland nauwelijks beheersten en zowel het Frans als het Engels oneindig veel beter spraken dan het Russisch. (Hingley: 1977: 96) De nieuwe ondernemersklasse die nu de plaats had ingenomen van de adel, kende vanzelfsprekend de traditie niet van een leven in de Franse cultuur. Ze had geen interesse voor deze onechte vreemde levensstijl. Deze nieuwe zakelijke klasse zag het nut niet in van de overname van deze vreemde cultuur en ze had er geen behoefte aan om deze na te volgen. (Sonderegger, 2003: 26)

8.1.1 De laatste krachtmetingen van de conservatieve adel

In het begin van de 20^e eeuw deed zich in Rusland een economische crisis voor. De graanprijzen begonnen sterk te stijgen. De boeren, die nu eindelijk land en geld bezaten, zagen hun spaargeld wegsmelten en werden ontevreden. In 1902 ontstonden de eerste grote boerenopstanden. In 1904 nam de onrust nog toe toen Rusland in een oorlog met Japan verwickeld raakte en deze voor de Russen slecht af liep. In januari 1905 werd een vreedzame demonstratie van de arbeiders, die pleitten voor betere arbeidsomstandigheden en politieke hervormingen, uiteengesloten door de Petersburgse politie. In datzelfde jaar vond een misoogst plaats en ontevreden soldaten deserteerden. Steeds meer arbeiders staakten en de boeren werden onrustig. Ze eisten landbouwhervormingen waarbij de adel hen land moest afgeven. De adel stemde beetje bij beetje toe en was bereid delen van zijn land af te staan. Na een grote staking die zich over het hele land verspreidde, vaardigde Nicolaas II een manifest uit waarin allerlei burgerlijke vrijheden werden verzekerd. Maar na een nieuwe misoogst, trokken de boeren naar de landgoederen van de adel waar ze de bezittingen van de edellieden plunderden. Op één maand tijd werden meer dan tweeduizend landgoederen verwoest. Toen in 1906 de eerste *Doema* of parlement werd geopend, keurde de meerderheid (waaronder de liberale adel) een landhervorming goed waarin de onteigening van het adellijk grondbezit werd geëist. De conservatieve adel was niet akkoord en organiseerde een groep van Verenigde Adel die deze landhervormingen wilde verhinderen en de belangen van de landadel verdedigde. Ze trachtten de tsaar aan hun kant te krijgen, herstelden het gezag van de overheid en al gauw was de rust in het rijk weergekeerd. Onder druk van de Verenigde

Adel werd de *Doema* door Nicolaas II ontbonden en vierendertigduizend opstandelingen werden geëxecuteerd. Na de ontbinding van een tweede *Doema* werd er een derde gevormd die vastbesloten was de hervormingen door te voeren. De Verenigde Adel zette Nicolaas II onder druk om zijn eigen leden te benoemen en op belangrijke posten te plaatsen. Het werd de *Doema* bijna onmogelijk gemaakt om de hervormingen door te voeren en de conservatieve adel probeerde zoveel mogelijk grond te behouden door de meeste maatregelen van de *Doema* (en van de liberale adel) te negeren of te verwerpen. De macht van de landadel nam weer toe. Zijn aantal was drastisch gedaald waardoor de taken niet meer naar behoren konden worden uitgevoerd. De boeren verenigden zich in coöperaties en de overheid verloor haar greep op het platteland. De rol van de ondernemers groeide, de boeren bezaten meer land dan de adel, maar deze laatste gaf nog niet op en bleef vertegenwoordigd in het bestuur. (Van de Staaij, 1990: 208)

Maar toen brak Wereldoorlog I uit en werd het duidelijk hoe erg Rusland verzwakt was. De regering was niet in staat om aan het front genoeg voedsel, kleding en zorg voor de gewonden te leveren. De voedselprijzen schoten de hoogte in en in de steden ontstond er een ernstig voedseltekort. Er braken demonstraties uit en op het platteland ontstonden er spanningen tussen de adel en de boeren. In februari van het jaar 1917 mondde een voedseldemonstratie uit in een grootschalige staking. Er werd een nieuwe regering gevormd door een aantal leden uit de *Doema* die Nicolaas II dwongen tot aftreden. Met hem verdween ook de autocratie en de adel. Een nieuwe Voorlopige Regering kwam aan de macht. De arbeiders en de soldaten bleven staken en verenigden zich in sovjets die vrede, voedsel en landhervormingen eisten. De boeren plunderden andermaal de landgoederen van de edelen. Er was algemene chaos. De bolsjewieken verwierven de meerderheid binnen de sovjets en ze arresteerden de leden van de nieuwe Voorlopige Regering. De nieuwe, bolsjewistische regering verklaarde vooreerst alle grond als bezit van het volk. De adel verloor al zijn landgoederen. De adellijke klasse werd afgeschaft door een nieuw decreet dat alle rangen en standen afschafte. Een deel van de adellijke officieren vocht nog van 1917 tot 1920 tegen de bolsjewieken in de burgeroorlog en emigreerde na afloop daarvan naar West-Europa of Amerika. De adel die niet gevlucht was, werd al gauw opgenomen in de ambtenarij, verkochten hun bezittingen en gingen op in de massa. Andere officieren namen dienst in het Rode Leger. Velen onder hen waren later de eerste slachtoffers van de Stalinterreur in 1929 omdat ze niet van proletarische afkomst waren en vonden hun dood in de werkkampen. Na 1945 was de adel in Rusland volledig verdwenen. (Van de Staaij, 1990: 209-211)

Hoofdstuk 9

Besluit

We kunnen besluiten dat de invoering van de rangentabel ten tijde van Peter de Grote een belangrijke aanzet was voor de gallomanie van de adel in de 18^e en 19^e eeuw. Doordat Peter een opleiding belangrijker vond dan de afkomst, gaf hij aan de hand van die rangentabel ook niet-edellieden de kans een hoge functie te bekleden. De bestaande adel voelde zich bedreigd in zijn positie. Hij was de enige klasse die de mogelijkheden bezat om zijn kinderen een degelijke en grondige opleiding te verstrekken waardoor hij zich toch kon blijven onderscheiden van de oprukkende niet-adel. Onder de regering van Peter de Grote en zijn opvolgers overheerste het Duits, de taal van de techniek en de wetenschap. Pas later, onder de regering van Peters dochter Elizabeth en Catharina de Grote, nam de interesse voor talen en culturen de bovenhand. Elizabeth verwierp de Duitse invloeden aan het hof. In de plaats daarvan sijpelde de Franse cultuur langzaam binnen in de Russische elite. Beginnende aan het hof, werd de Franse kledij, de Franse kunst en de Franse taal, hoe langer hoe meer de norm voor de gehele Russische hogere adel. De keuze voor het Frans lag voor de hand aangezien de Russische adel het westen wou imiteren en in het westen de Franse cultuur overheerste. Aan de meeste Europese hoven, zelfs aan het Pruisische hof waar Rusland een grote bewondering voor had, werd er Frans gesproken.

De ware voorliefde voor het Frans en haar cultuur begon pas echt tijdens het bewind van Catharina de Grote. Ze vergrootte de privileges van de adel waardoor de edellieden nog verder verwijderd raakten van het gewone Russische volk. Catharina de Grote was een belesen vrouw en correspondeerde met de belangrijkste Franse Verlichtingsschrijvers. Mede door haar enthousiasme toonde ook de adellijke klasse een grote belangstelling voor de Franse schrijvers en getuigde het van een goede smaak de

werken van de Franse schrijvers in huis te hebben. Daarnaast werd ook het (Franse) theater en de Franse opera enthousiast bijgewoond. Aan het hof, in de theaters en in de salons van de adel werd steeds meer Frans gesproken. De beheersing van het Frans werd als één van de hoofdvoorwaarden van een wereldse opvoeding beschouwd en opende de deur naar de society en naar een hogere rang in de rangentabel. Het onderscheidde een welopgevoede en hoger geklasseerde edele van een lager opgeleide burger en het analfabete volk. Om de Franse taal goed onder de knie te krijgen trokken veel jonge edelen naar Parijs. Deze reis, de Grand Tour genaamd, moest hen het gevoel geven dat ze nu definitief tot de Europese elite behoorden. Tijdens het bewind van Catharina de Grote was de adel nog niet volledig verfranst en werd er door de edellieden zowel Frans als Russisch gesproken. Er waren evenwel strikte regels voor het gebruik van beide talen. Het Frans was de taal van de filosofie en van de literatuur en werd oorspronkelijk voornamelijk in de adellijke salons gebruikt. Ook in het bijzijn van bedienden werd er onder de edelen enkel Frans gesproken om het onderscheid tussen heer en bediende te benadrukken. De bevelen aan de bedienden werden altijd in het Russisch gegeven. Het Frans was ook de taal van het gevoel. Een adellijke vrouw, die het Frans vaker gebruikte dan een man, vond het Frans de ideale taal om haar gevoelens in uit te drukken.

Op het einde van de 18^e eeuw en tijdens de eerste helft van de 19^e eeuw werd het Frans de algemene omgangstaal binnen adellijke kringen. Adellijke mannen moesten onder elkaar en met de tsaar steeds Frans praten. Een vrouw in het Russisch aanspreken werd als een grove belediging beschouwd. Er waren ook regels in verband met de correspondentietaal van de edelen. Een edelman die aan de tsaar of aan een hogergeplaatste edele schreef, was verplicht in het Russisch te schrijven. Edelen onder elkaar konden tijdens privécorrespondentie zowel in het Frans als in het Russisch naar elkaar schrijven of een mengeling van beide talen gebruiken. Edele vrouwen daarentegen waren verplicht altijd in het Frans te schrijven, zelfs met de tsaar. Het Frans dat de Russische edelen spraken en schreven was nagenoeg foutloos.

Gedurende de eerste helft van de 19^e eeuw, tijdens de regering van Alexander I, beleefde de gallomanie haar hoogtepunt. Terwijl deze tijdens het bewind van Catharina de Grote vooral gangbaar was geweest bij de adel in de hoofdsteden Sint-Petersburg en in mindere mate Moskou, breidde de gallomanie zich ook uit naar de adel in de provincies. De huizen van de edelen werden rijkelijk uitgedost met allerlei Franse decoratievormen en kregen een Frans uitzicht. Het aantal Franse koks, kappers en bedienden was gedurende de regering van Catharina en Alexander I spectaculair gestegen. De kinderen

werden al van jongs af aan in de Franse taal ingewijd. Er werden instituten opgericht waar de nadruk vooral op cultuur kwam te liggen. De adellijke jongens en meisjes leerden er de Franse literatuur en etiquette kennen, ze leerden er dansen en toneel spelen. De onderwijstaal in veel scholen was Frans en vaak mochten de kinderen er onderling ook enkel Frans spreken. Russisch spreken werd bestraft. Door een tekort aan bekwame leraren in de instituten, werden er privéleraren aangeworven in de huizen van rijke aristocraten. Deze werden soms rechtstreeks in Frankrijk of Zwitserland gerekruteerd. Door de grote vraag waren deze privéleraren of gouvernantes niet altijd bekwaam om les te geven, maar allemaal spraken ze perfect Frans. In sommige families was dit het enige criterium om de leraren aan te werven. De privéleraren werden aangesteld als de kinderen tussen twee en zeven jaar waren. Ze onderwezen de kinderen in de Franse cultuur en etiquette, geschiedenis en literatuur. Russische privéleraren waren zelden te vinden waardoor de kennis van het Russisch bij de adellijke kinderen abominabel was. Tijdens de regering van Alexander I waren slechts weinig edelen in staat een correcte Russische zin uit te spreken, laat staan te schrijven. Het Russisch dat de kinderen kenden, hadden ze geleerd in hun kindertijd van de *njanja* (of kinderjuf) en van de Russische bedienden, die de kinderen Russische liedjes en volksverhalen hadden aangeleerd. Dit Russisch was bijgevolg heel beperkt en doorspekt met het echte Russische boerendialect. De adellijke ouders, die met hun kinderen altijd Frans praatten, verboden het gebruik van dit Russisch en lieten het maar heel zelden toe, bijvoorbeeld op zondagen en religieuze feestdagen. De Russische adel was vooral in Sint-Petersburg volledig verfranst. Maar ondanks de grote kloof met het gewone Russische volk, bleef de adel toch Russisch. Er waren, zeker op het platteland, nog Russische elementen terug te vinden. In de salons en de balzalen gedroeg iedereen zich volledig volgens de westerse gebruiken. In de privésfeer werd er al eens overgeschakeld naar meer Russisch gedrag. Toch bleef het Frans de enige conversatietaal.

De adel sprak natuurlijk niet van de ene op de andere dag perfect Frans. In het begin van de gallomanie onder Elizabeth werd het gebruik van een Frans woord in plaats van een correct Russisch woord steeds modieuzer en stijlvoller. Er ontstonden gemengde zinsconstructies waarbij het ene deel van een zin in het Russisch en het andere deel van de zin in het Frans werd uitgedrukt. Dit fenomeen heet *code mixing*. De Franse invloeden in het Russisch waren steeds duidelijker te zien. Russische zinnen werden soms letterlijk uit het Frans vertaald. Tijdens het bewind van Catharina de Grote werd het Frans steeds vaker gebruikt en werd het ook correcter. De edellieden vonden het

Russisch steeds minder geschikt om hun gevoelens en gedachten uit te drukken en gebruikten Franse woorden waar er geen Russische woorden voor handen waren. Dit leidde uiteindelijk op het einde van de 18^e eeuw tot het gebruik van het zuiver Frans.

De adel was tijdens de regering van Alexander I volledig verfranst. In 1812 vond echter de Napoleontische oorlog plaats. Deze oorlog betekende een eerste ommekeer voor de gallomanie en de verfranse adel. Tijdens deze oorlog van 1812 vond er voor het eerst een ontmoeting plaats tussen de cultuur van de Russische geëuropeaniseerde elite en de Russische boerencultuur. De verfranse officieren zagen de patriottische gevoelens van de boeren en kregen respect voor hen. Ze vonden het spijtig dat ze hun taal niet spraken en namen weer meer Russische gewoontes aan. Voor het eerst gingen deze aristocraten op zoek naar hun eigen nationale identiteit, hun eigen Rus-zijn. Daarnaast werd het ook gevaarlijk om Frans te spreken omdat de spreker al gauw als een vijandelijke Fransman werd beschouwd. Er ontstond een nieuwe generatie edelen die geïnteresseerd was in de volkscultuur en zich afzette tegen de verwesterde elitecultuur. Maar na de overwinning op Napoleon en de verdwenen dreiging uit Frankrijk, flakkerden de pro-Franse gevoelens vanaf de jaren '20 van de 19e eeuw weer op. Door het grote aantal Fransen in zowel de hoofdsteden als de provincies verspreidde de gallomanie zich ook bij de adel op het platteland. Veel Franse ex-soldaten, voor een deel achtergebleven militairen uit de oorlog, werden gerekruteerd als privéleraar. Het Frans was nog steeds de enige conversatietaal tussen de edellieden. Het werd zelfs een soort tweede officiële taal. De opschriften op de herdenkingsmonumenten voor Russische soldaten waren in het Frans. Na de liberale tsaar Alexander I kwam Nicolaas I aan de macht. Deze voerde een strenger beleid. Tijdens de eerste helft van zijn beleid bleef het Frans de algemene omgangstaal. Hij was zelf in het Frans opgevoed. Tijdens de eerste zes jaren van zijn regering werden de officiële zaken in het Frans geleid. Verschillende rapporten, die de pijlers vormden van zijn repressieve autocratie, waren in het Frans geschreven. Toch begon er, in navolging van de jongere generatie, die zich afzette tegen deze adellijke gewoontes, steeds meer kritiek te komen op de gallomanie. Ook Nicolaas I begon zich af te keren van de westerse invloeden en verbood alle dingen die van vreemde afkomst waren. Hij verplichtte de adellijke vrouwen Russisch te spreken. Na dit repressievere beleid kwam Alexander II op de troon die een liberalere politiek voerde. De gallomanie kende opnieuw een opleving. Maar het Frans kreeg belangrijke concurrentie. In de adellijke gezinnen werden niet langer alleen Franse, maar ook Russische privéleraren aangesteld. Ook het Duits werd populair door de belangrijke Duitse filosofen zoals

Hegel en Schiller. Tijdens de regering van Alexander II moest een adellijk kind bijgevolg niet langer alleen het Frans beheersen, maar leerde het ook Engels en Duits van buitenlandse privéleraren. Het Frans dat de jongere generatie sprak was niet langer zo foutloos als vroeger. In 1881 kwam tsaar Alexander III op de troon die opnieuw een repressiever beleid voerde waardoor de teruggang van de gallomanie werd voortgezet.

Een andere belangrijke reden van de teruggang van de gallomanie, was de opkomst van een Russische literaire taal. De adel gebruikte het Frans om abstracte gevoelens uit te drukken omdat er voor die gevoelens geen woorden voor handen waren in het Russisch. Het geschreven Russisch was gebaseerd op het archaische kerk-Slavisch, het gesproken Russisch was het boerendialect. Hier was een taak weggelegd voor de Russische schrijvers zoals Puškin om een literaire Russische taal te creëren die gebaseerd was op het gesproken Russisch. De grote Russische schrijvers Puškin en Tolstoj waren zelf ook opgevoed in de geest van de gallomanie. Ze hadden thuis enkel Frans geleerd van privéleraren en leerden pas later Russisch. Puškins eerste werken waren in het Frans en ook in de boeken van Tolstoj gebruikten de personages frequent Franse uitdrukkingen. Toch was Puškin gefascineerd door de Rus en de Russische volkscultuur. Hij wou een echte Russische literaire taal ontwikkelen, waarmee hij ook deze volksmensen zou bereiken en niet enkel de adel. Naargelang deze taal groeide en er nieuwe Russische woorden ontstonden om de abstracte gevoelswereld mee aan te duiden, daalde ook de belangstelling voor het Frans. Het Frans bleef gedurende de hele 19^e eeuw aanwezig in het leven van de Russische adel. Maar door de komst van een nieuwe ondernemende klasse die werd gevormd na de afschaffing van de lijfeigenschap, daalde het belang en de macht van de adellijke klasse en dus ook de positie van het Frans. Op het einde van de 19^e eeuw en in het begin van de 20^e eeuw was het Frans daarom nogal alledaags en plat geworden voor de adel en was het gebruik van het Frans een duidelijk teken van snobisme geworden. Veel Franse gouvernantes en leraren vluchtten voor de toenemende onlusten in het begin van de 20^e eeuw. De adellijke klasse probeerde zich te handhaven, maar tevergeefs. De nieuwe ondernemersklasse had de plaats ingenomen van de adel en had geen interesse voor de Franse taal. Ze zag het nut van de overname van deze vreemde cultuur niet in en had geen behoefte om deze na te volgen. Na de revolutie van 1917 waren veel edellieden gevlucht. De adel die niet gevlucht was, werd al gauw opgenomen in de ambtenarij, verkochten hun bezittingen en gingen op in de massa. Andere officieren namen dienst in het Rode Leger. Velen onder hen waren later de eerste slachtoffers van de Stalinterreur in 1929 omdat ze niet van proletarische

afkomst waren en vonden hun dood in de werkkampen. Na 1945 was de adel in Rusland volledig verdwenen.

We kunnen besluiten dat een belangrijke reden van de gallomanie te vinden was in het geïsoleerd bestaan van de adel ten opzichte van zijn land en volk. In de 18^e eeuw ontstond bij de adel het gevoel en het idee dat hij uitzonderlijk was en op een belangrijke manier verschilde van de rest van de Russische maatschappij. Dit gevoel had zijn oorsprong bij Peter de Grote en zijn rangentabel. Door deze rangentabel was de culturele kloof tussen een kleine groep van verwesterde elite en de rest van de bevolking zeer groot geworden. De adel had geen voeling en interesse meer voor het volk en wilde behoren tot de westerse elite en nam daarvoor de heersende cultuur van de westerse elite over. Deze adel begon Frans te spreken op het moment dat diens vervreemding van de rest van de Russische maatschappij op zowel economisch als cultureel vlak het grootst was en de band met zijn vaderland heel sterk gereduceerd was. In de loop van de 19^e eeuw zette deze vervreemding zich voort waardoor het Frans zich volledig kon ontwikkelen. De 19^e-eeuwse adel leefde in een volledig geïsoleerde wereld waarin het Frans de normale omgangstaal was geworden. Een andere reden voor de gallomanie was ook de afwezigheid van een Russische literaire traditie. De adel ging op zoek naar een eigen taal om zijn gevoelens in uit te drukken. De kennismaking met het volk tijdens de Napoleontische oorlog en het ontstaan van een Russische literaire taal, hebben geleid tot de fascinatie voor het Russisch en het volk en tot de ondergang van de gallomanie.

Bibliografie

Appel, R. & P. Muysken

1987 *Language contact and bilingualism*. Londen: Edward Arnold (Publishers) Ltd.

Belova, A.

2000 *Domašnee vospitanie russkoj provincial'noj dvorjanki konca XVIII- pervoj poloviny XIX veka: «kornevoe» i «inozemnoe»*. Online. Internet.

Geraadpleegd op 21 april 2007

Beschikbaar via http://www.a-z.ru/women_cd1/html/belova_b.htm

Belovinskij, A.V.

2002 *Vospitanie i obrazovanie v usad'be*. Online. Internet.

Geraadpleegd op 21 april 2007

Beschikbaar via <http://www.booksite.ru/fulltext/izb/aih/oro/my/index.htm>

Berelowitch, W.

1993 La France dans le “grand tour” des nobles russes au cours de la seconde moitié du XVIII siècle. *Cahiers du Monde Russe et soviétique*. 24/1-2 : 193-210

Christian, R.F.

1969 *Tolstoy. A critical introduction*. Cambridge: University Press

Figes, O.

2003 *Natasja's dans: een culturele geschiedenis van Rusland*. Utrecht: Het Spectrum

Grunwald, C. de

1975 *Société et civilisation russes au XIXe siècle*. Parijs : Editions du Seuil

Gruntovskij, A.V.

2007 Divnyj sad (Zametki o russkoj poëzii). *Russkaja Zemlja* 2/6 Online.

Internet. Geraadpleegd op 21 april 2007

Beschikbaar via : http://www.rusland.spb.ru/sl_2_6.htm

Guseva, N.

2003 *Kogda Rossija govorila po-francuzski*. Online. Internet.

Geraadpleegd op 23 maart 2007. Beschikbaar via <http://expo.interros.ru/>

Hartley, J. M.

1999 *A social history of the Russian empire 1650 – 1825*. Londen: Addison Wesley Longman

Haumant, E.

1913 *La culture Française en Russie*. Parijs : Hachette et Cie.

Hingley, R.

1977 *Russian writers and society in the nineteenth century*. Londen: Weidenfeld en Nicolson

Hosking, G.

1997 *Russia, people and empire (1552-1917)*. Londen: Fontana Press (Harper Collins Publishers)

Hughes, L.

1998 *Russia in the age of Peter the Great*. Londen: St. Edmundsbury Press

Lotman, Ju.M

1994 *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII-načalo XIX veka)*. Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB

Moss, W. G.

1997 *A history of Russia: Volume I: to 1917*. Ruttle: The McGraw-Hill companies

Nabokov, V.

2001 *Geheugen, spreek*. Amsterdam : De Bezige Bij

Puškin, A.S.

1961 *Evgenij Onegin*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo chudožestvennoj literatury

Rjabcev, Ju.C.

1997 *Istorija russkoj kul'tury chudožestvennaja žizn' i byt XVII-XIXv*. Online. Internet. Geraadpleegd op 23 maart 2007
Beschikbaar via <http://dances.nsk.su>

Rogger, H.

1960 *National consciousness in eighteenth-century Russia*. Cambrigde: Harvard University Press

Sonderegger, M.

2003 *La société Gallomane: The use of French by the nobility of imperial Russia*. Online. Internet. Beschikbaar via <http://web.mit.edu/smored/www/french-kelly.pdf> Geraadpleegd op 15 april 2006

Tolstoj, L.N.

1983 *Anna Karenina*. Tula: Priokskoe knižnoe izdatel'stvo

Troyat, H.

1959 *Zo leefden de Russen ten tijde van de laatste tsaar*. Baarn: Uitgeverij
Hollandia B.V

1980 *Alexandre Ier, le sphinx du Nord*. Paris: Flammarion

1989 *La gouvernante Française*. Paris: Flammarion

Unbegaun, B.O

1950 Colloquial and literary Russian. *Oxford Slavonic Papers 1*: 26-36

Van de Staaïj, A.

1990 De ondergang van de adel in Rusland. *Spiegel Historiae* 25/4: 204-211

Vinogradov, V.V.

1949 *Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka 17-19vv*. Leiden: E.I. Brill

Wladimiroff, I.

1989 De Russische adel. *Spiegel Historiae* 24/2: 54-60

Bijlage 1

De rangentabel of čin

Klasse	Ambtelijk	Leger	Marine
I	Rijkskanselier	Veldmaarschalk	Groot-admiraal
II	Geheimraad in werkelijke dienst	Generaal	Admiraal
III	Geheimraad	Luitenant-generaal	Vice-admiraal
IV	Staatsraad in werkelijke dienst	Generaal-majoor	Schout-bij-nacht
V	Staatsraad	*	*
VI	Collegeraad	Kolonel	Kapitein ter zee van de 1 ^e klasse
VII	Hofraad	Luitenant-kolonel	Kapitein ter zee van de 2 ^e klasse
VIII	Collegeassessor	Majoor	Kapitein-luitenant
IX	Titulair-raad	Kapitein, ritmeester	Luitenant ter zee van de 1 ^e klasse
X	Collegesecretaris	1 ^e luitenant	*
XI	Scheeps-secretaris	*	*
XII	Gouvernementssecretaris	2 ^e luitenant	Luitenant ter zee van de 2 ^e klasse
XIII	Provinciaal-secretaris	Vaandrig	*
XIV	Klerk van de registratie	*	*

* deze rangen werden geleidelijk aan opgeheven

(Bron: Wladimiroff, 1989: 57)

Bijlage 2

Uittreksel uit het boek *Oorlog en vrede* van L.N. Tolstoj: een Franse brief

«Chère et excellente amie. Votre lettre du 13 m'a causé une grande joie. Vous m'aimez donc toujours, ma poétique Julie. L'absence dont vous dites tant de mal, n'a donc pas eu son influence habituelle sur vous. Vous vous plaignez de l'absence — que devrai-je dire moi si *j'osais* me plaindre, privée de tous ceux qui me sont chers? Ah! si nous n'avions pas la religion pour nous consoler, la vie serait bien triste. Pourquoi me supposez-vous un regard sévère quand vous me partez de votre affection pour le jeune homme? Sous ce rapport je ne suis rigide que pour moi. Je comprends ces sentiments chez les autres et si je ne puis approuver ne les ayant jamais ressentis, je ne les condamne pas. Il me paraît seulement que l'amour chrétien, l'amour du prochain, l'amour pour ses ennemis est plus méritoire, plus doux et plus beau, que ne le sont les sentiments que peuvent inspirer les beaux yeux d'un jeune homme à une jeune fille poétique et aimante comme vous.

La nouvelle de la mort du comte Безухов nous est par-venue avant votre lettre, et mon père en a été très affecté. Il dit que c'était l'avant-dernier représentant du grand siècle, et qu'à présent c'est son tour; mais qu'il fera son possible pour que son tour vienne le plus tard possible. Que Dieu nous garde de ce terrible malheur! Je ne puis partager votre opinion sur Pierre que j'ai connu enfant. Il me paraissait toujours avoir un cur excellent, et c'est la qualité que j'estime le plus dans les gens. Quant à son héritage et au rôle qu'y a joué le prince Basile, c'est bien triste pour tous les deux. Ah! chère amie, la parole de Notre Divin Sauveur qu'il est plus aisé à un chameau de passer par le trou d'une aiguille, qu'il ne l'est à un riche d'entrer dans le royaume de Dieu, cette parole est terriblement vraie; je plains le prince Basile et je regrette encore davantage Pierre. Si jeune et accablé de cette richesse, que de tentations n'aura-t-il pas à subir! Si on me demandait ce que je désirerais le plus au monde, ce serait d'être plus pauvre que le plus pauvre des mendiants. Mille grâces, chère amie, pour l'ouvrage que vous m'envoyez, et qui fait si grande fureur chez vous. Cependant, puisque vous me dites qu'au milieu de plusieurs bonnes choses il y en a d'autres que la faible conception humaine ne peut atteindre, il me paraît assez inutile de s'occuper d'une lecture inintelligible qui par là même ne pourrait être d'aucun fruit. Je n'ai jamais pu comprendre la passion qu'ont certaines personnes de s'embrouiller l'entendement en s'attachant à des livres mystiques, qui n'élèvent que des doutes dans leurs esprits, exaltent leur imagination et leur donnent un caractère d'exagération tout à fait contraire à la simplicité chrétienne. Lisons les apôtres et l'Évangile. Ne cherchons pas à pénétrer ce que ceux-là renferment de mystérieux, car comment oserions-nous,

misérables pécheurs que nous sommes, prétendre à nous initier dans les secrets terribles et sacrés de la providence, tant que nous portons cette dépouille charnelle, qui élève entre nous et l'éternel un voile impénétrable? Bornons-nous donc à étudier les principes sublimes que Notre Divin Sauveur nous a laissé pour notre conduite ici-bas; cherchons à nous y conformer et à les suivre, persuadons-nous que moins nous donnons d'essor à notre faible esprit humain et plus il est agréable à Dieu, qui rejette toute science ne venant pas de lui; que moins nous cherchons à approfondir ce qu'il lui a plu de dérober à notre connaissance, et plutôt il nous en accordera la découverte par son divin esprit.

Mon père ne m'a pas parlé du prétendant, mais il m'a dit seulement qu'il a reçu une lettre et attendait une visite du prince Basile. Pour ce qui est du projet de mariage qui me regarde, je vous dirai, chère et excellente amie, que le mariage selon moi, est une institution divine à laquelle il faut se conformer. Quelque pénible que cela soit pour moi, si le Tout-Puissant m'impose jamais les devoirs d'épouse et de mère, je tâcherai de les remplir aussi fidèlement que je le pourrai, sans m'inquiéter de l'examen de mes sentiments à l'égard de celui qu'il me donnera pour époux.

J'ai reçu une lettre de mon frère qui m'annonce son arrivée à Лысье Горы avec sa femme. Ce sera une joie de courte durée, puisqu'il nous quitte pour prendre part à cette malheureuse guerre, à laquelle nous sommes entraînés Dieu sait comment et pourquoi. Non seulement chez vous, au centre des affaires et du monde, on ne parle que de guerre, mais ici, au milieu de ces travaux champêtres et de ce calme de la nature que les citadins se représentent ordinairement à la campagne, les bruits de la guerre se font entendre et sentir péniblement. Mon père ne parle que marche et contremarche, choses auxquelles je ne comprends rien; et avant-hier en faisant ma promenade habituelle dans la rue du village, je fus témoin d'une scène déchirante... C'était un convoi des recrues enrôlés chez nous et expédiés pour l'armée. Il fallait voir l'état dans lequel se trouvaient les mères, les femmes, les enfants des hommes qui parlaient et entendaient les sanglots des uns et des autres! On dirait que l'humanité a oublié les lois de Son Divin Sauveur qui prêchait l'amour et le pardon des offenses, et qu'elle fait consister son plus grand mérite dans l'art de s'entre-tuer.

Adieu, chère et bonne amie, que Notre Divin Sauveur et sa très Sainte Mère vous aient en leur sainte et puissante garde. »

Marie

(Bron: Tolstoj, 1983: p.133-135)

Bijlage 3

Franse gedichten van A.S. Puškin

Mon portrait

Vous me demandez mon portrait,
Mais peint d'après nature :
Mon cher, il sera bientôt fait
Quoiqu'en miniature.

Je suis un jeune polisson
Encore dans les classes ;
Point sot, je le dis sans façon
Et sans fades grimaces.

Oui, il ne fut babillard,
Ni docteur en Sorbonne,
Plus ennuyeux et plus braillard
Que moi-même en personne.

Ma taille à celle des plus longs
Las ! n'est point égalée ;
J'ai le teint frais, les cheveux blonds
Et la tête bouclée.

J'aime et le monde et son fracas,
Je hais la solitude ;
J'abhorre et noises et débats
Et tant soit peu l'étude.

Spectacles, bals me plaisent fort,
Et d'après ma pensée
Je dirais ce que j'aime encore
Si je n'étais au Lycée.

Après cela, mon cher ami,
L'on peut me reconnaître ;
Oui, tel que le bon Dieu me fit,
Je veux toujours paraître.

Vrai démon pour l'espièglerie,
Vrai singe pour la mine,
Beaucoup et trop d'étourderie,
Ma foi, voilà Pouchkine.

(écrit en français, 1814)

Couplets

Quand un poète en son extase
Vous lit son ode ou son bouquet
Quand un conteur traîne sa phrase
Quand on écoute un perroquet
Ne trouvant pas le mot pour rire
On dort on baille en son mouchoir
On attend le moment de dire:
Jusqu'au plaisir de nous revoir.
Mais tête-à-tête avec sa belle
Ou bien avec des gens d'esprit
Le vrai bonheur se renouvelle
On est content l'on chante on rit.
Prolongez vos paisibles veilles
Et chantez vers la fin du soir
A vos amis à vos bouteilles:
Jusqu'au plaisir de nous revoir.
Amis la vie est un passage
Et tout s'écoule avec le temps
L'amour aussi n'est qu'un volage
Un oiseau de notre printemps;
Trop tôt il fuit riant sous cape —
C'est pour toujours adieu l'Espoir!
On ne dit pas dès qu'il s'échappe:
Jusqu'au plaisir de nous revoir.
Le temps s'enfuit triste et barbare
Et tôt ou tard on va là-haut.
Souvent — le cas n'est pas si rare —
Hasard nous sauve du tombeau.
Des maux s'éloignent les cohortes
Et le squelette horrible et noir
S'en va frappant à d'autres portes:
Jusqu'au plaisir de nous revoir.

Mais quoi? je sens que je me lasse
En lassant mes chers auditeurs
Allons je descends du Parnasse —
Il n'est pas fait pour les chanteurs

Pour des couplets mon feu s'allume
Sur un refrain j'ai du pouvoir
C'est bien assez — adieu ma plume!
Jusqu'au plaisir de nous revoir.
(1817)

A son amant Eglé sans résistance
Avait cédé — mais lui pâle et perclus
Se déménait — enfin n'en pouvant plus
Tout essoufflé tira... sa révérence, —
«Monsieur. — Eglé d'un ton plein d'arrogance,
Parlez, Monsieur: pourquoi donc mon aspect
Vous glace-t-il? m'en direz vous la cause?
Est-ce dégoût?» — Mon dieu, c'est autre chose. —
«Excès d'amour?» — Non, excès de respect
(1821)

(Bron : <http://magazines.russ.ru/druzhba/1999/3/push.html>)